

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
National Academy of Sciences of Ukraine
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology
МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОЛОГІВ
International Association of Ukrainian Ethnologists

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЕТНОЛОГІЯ

FOLK ART AND ETHNOLOGY

№ 3, 2025 (407)

липень-вересень

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03>

Київ – 2025

ISSN (print) 2664-4282 * ISSN (online) 2786-6181

DOI <https://doi.org/10.15407/nte>

Рік заснування 2010 / Creation Date 2010

Періодичність: 4 номери на рік / Periodicity: 4 issues per year

Засновники журналу / Founders

Національна академія наук України / National Academy of Sciences of Ukraine

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського /
M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the NAS of Ukraine

Головний редактор / Editor-in-Chief

Наталія Стішова / Nataliia Stishova

Відповідальний секретар / Executive secretary

Галина Бондаренко / Halyna Bondarenko

Редакційна колегія / Members of the Editorial Board

Василь Балущок (Vasyl Balushok), Катерина Бех (Bekh Kateryna), Філіп Болман (Philip V. Bohlman),
Галина Бондаренко (Halyna Bondarenko), Валентина Борисенко (Valentyna Borysenko),
Леся Вахніна (Lesia Vakhnina), Ростислав Забашта (Rostyslav Zabashta), Тетяна Кара-Васильєва
(Tetiana Kara-Vasylyeva), Віктор Кожухар (Viktor Kozhukhar), Катерина Кожухар (Kateryna
Kozhukhar), Олена Колосніченко (Olena Kolosnichenko), Ліліана Кондратікова (Liliana
Condromaticova), Наталя Кононенко (Natalie Kononenko), Роксолана Косів (Roksolana Kosiv),
В'ячеслав Кушнір (Viyacheslav Kushnir), Харієта Мареч-Сабол (Harieta Mareci-Sabol), Чаба
Месарош (Csaba Mészáros), Оксана Микитенко (Oksana Mykytenko), Овідіу Морар (Ovidiu
Morar), Міхаєла Віолета Мунтяну (Mihaela Violeta Munteanu), Леся Мушкетик (Lesia Mushketyk),
Олена Немкович (Olena Nemkovych), Василь Орлик (Vasyl Orlyk), Петко Христов (Petko Hristov),
Володимир Скляр (Volodymyr Skliar), Мирослав Сополіга (Myroslav Sopolyha), Лариса Фіалкова
(Larisa Fialkova), Наталія Чупріна (Nataliia Chuprina)

Включено до Переліку наукових фахових видань України.

Галузі науки: історичні, культурологія, філологічні. Спеціальність: 032, 034, 035

Категорія: Б (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886)

Included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine.

Branches of science: historical, cultural studies, philological. Specialty: 032, 034, 035

Category: B (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 2, 2020 No. 886)

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
(протокол №8 від 04.09.2025)*

*Recommended for publication by the Scientific Council of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and
Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine
(protocol No. 8 dated September 4, 2025)*

Народна творчість та етнологія : № 3 (407) / [Голов. ред. Н. Стішова] ; НАН України, ІМФЕ
ім. М. Т. Рильського. Київ, 2025. 120 с.

Folk Art and Ethnology : 3 (407) / [Editor-in-Chief N. Stishova] ; NAS of Ukraine, M. Rylskyi
IASFE. Kyiv, 2025. 120 pp.

Адреса: Україна, 01001 Київ-1, вул. Грушевського, 4; тел. (044) 278-34-54

Contacts: 4 Hrushevskoho St., Kyiv, 01001, Ukraine; Phone: (044) 278-34-54

E-mail: redaktsiia.imfe@gmail.com

<http://nte.etnolog.org.ua>

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів R30-03699 від 11.04.2024
№ 1160

Media identifier in the Register of Entities in the Field of Media Registrants R30-03699 of 11.04.2024
no. 1160

© Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025

© M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology
of the NAS of Ukraine, 2025

© Автори статей, 2025

© Authors of Papers, 2025

Зміст

Contents

До славного ювілею On the Occasion of a Glorious Anniversary

- 5 [Від редакції] Учена мегазвершень на ниві україністики
[Editorial] A Scholar of Mega-Achievements in the Field of Ukrainian Studies
- 6 [Від редакції] Науковиця енциклопедичних знань
[Editorial] The Scholar of Encyclopedic Knowledge
- 7 [Від редакції] Уміння знаходити сенси
[Editorial] The Ability to Find Meanings
- 8 [Від редакції] Творчий талан Лесі Мушкетик
[Editorial] Creative Luck of Lesia Mushketyk
- 9 [Від редакції] Невтомна дослідниця та просвітителька
[Editorial] A Tireless Researcher and Educator
- 10 [Від редакції] Вчений, дипломат, просвітник
[Editorial] The Scientist, Diplomat, Educator

Знакові постаті вітчизняної гуманітаристики Iconic Figures of Ukrainian Humanities

- 11 **Стішова Наталія.** Етнокультура українців у дослідженнях вченої-етнологині, організаторки науки, академікині НАН України Ганни Скрипник
Stishova Nataliia. Ethnic Culture of Ukrainians in the Research of the Scholar-Ethnologist, Science Organizer, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine
Hanna Skrypnyk

Історія та теорія народознавства на сторінках журналу «Народна творчість та етнологія» (до 100-річчя заснування часопису) History and Theory of Ethnology on the Pages of Folk Art and Ethnology Journal (On the Occasion of the 100th Anniversary of the Periodical Foundation)

- 23 **Турейський Ігор.** Народний одяг українців у дискурсі журналу
«Народна творчість та етнологія»

Розвідки та матеріали Studies and Materials

- 40 **Немкович Олена.** «Театр майбутнього»: міждисциплінарні проблеми в українському музикознавстві
Nemkovych Olena. "Theatre of the Future": Interdisciplinary Problems in Ukrainian Musicology

- 51 **Balushok Vasyly.** Once Again About the «Dancing Little Men»: Is It Embroidery or Not?
Балушок Василь. І знову «танцюючі чоловічки»: вишивка чи ні?
- 60 **Скляр Володимир.** Етнічний склад населення Грайворонського повіту Курської губернії: за статистичними матеріалами перепису населення 1926 року
Skliar Volodymyr. Ethnic Composition of the Population of the Grayvoron District of the Kursk Governorate: After the Statistical Materials of the 1926 Census
- 70 **Олійник Марина.** Вишита сорочка як імідж українського інтелігента (до 130-річчя Максима Рильського)
Oliynyk Maryna. Embroidered Shirt as the Image of a Ukrainian Intelligent (On the Occasion of the 130th Anniversary of Maksym Rylskyi's Birthday)
- 83 **Серебрякова Олена.** Магічно-ритуальне застосування залізних предметів на Святвечір (за польовими матеріалами з Бойківщини)
Serebryakova Olena. Magic-Ritual Use of Iron Ware on the Christmas Eve (After the Field Materials from Boikivshchyna)
- 92 **Калач Олена.** Грузинський досвід роботи з внутрішньо переміщеними особами (історіографічний огляд)
Kalach Olena. Georgian Experience of Work with Internally Displaced Persons (Historiographical Review)
- 99 **Ламонова Оксана.** Шекспіріана Сергія Якутовича
Lamonova Oksana. Shakespeareana of Serhii Yakutovych

РЕЦЕНЗІЇ

Reviews

- 107 **Пономар Людмила.** [Рецензія] Щибря В., Федорчук О., Воронюк Л. «Пацьорки, цятки, коралики. Бісерні прикраси зі збірки Володимира Щибрі» / Інститут народознавства НАН України. Київ : ВИДИВО, 2025. 223 с.
Ponomar Liudmyla. [Review] SHCHYBRIA, Volodymyr, Olena FEDORCHUK and Lesia VORONIUK. "Patsiorky, Tsiatky, Koralyky. Seed Bead Jewelry from the Volodymyr Shchybria's Collection". Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: VYDYVO, 2025, 223 pp.
- 112 **Наконечна Тетяна.** [Рецензія] Розмови з тими, хто питає про війну / ідея, інтерв'ю та редакція Наталії Отріщенко. Львів : Центр міської історії, 2024. 180 с.
Nakonechna Tetiana. [Review] Conversations with Those Who Ask about the War / Idea, Interviews and Edited by Nataliia OTRISHCHENKO. Lviv: Center for Urban History, 2024, 180 pp.
- 116 **Сонячна Лілія.** [Рецензія] Трембіцький А. М. Андрій Димінський (*1829 –†1905): етнограф, фольклорист : монографія. Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2024. 484 с., іл.
Soniachna Liliia. [Review] TREMBITSKYI, Anatolii. Andrii Dymynskiy (*1829 –†1905): Ethnographer, Folklorist: A Monograph. Khmelnytskyi: Sole Trader Strykhar A. M., 2024, 484 pp., ill.

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2025) Учена мегазвершень на ниві україністики. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 5.
[Editorial] (2025) A Scholar of Mega-Achievements in the Field of Ukrainian Studies. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 5.

УЧЕНА МЕГАЗВЕРШЕНЬ НА НИВІ УКРАЇНІСТИКИ

7 липня 2025 року святкує славний ювілей визначна вчена в галузі народознавства, одна із засновниць наукової етнологічної школи в незалежній Україні, докторка історичних наук, членкиня-кореспондентка НАН України **Валентина Борисенко**. Вона пройшла шлях від аспірантки до провідної наукової співробітниці ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, багато років працювала завідувачкою Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів нашого Інституту. Важко відшукати тематику українознавства, яку б оминула у своїх дослідженнях вельмишановна ювілярка. Вражає широта її наукових інтересів, що охоплює польову роботу, теоретичні засади етнології, історію українознавчих студій, історію повсякдення, етнографію національних меншин та ін. Невтомна Валентина Кирилівна розкрила свої таланти допитливої вченої, підняла й опрацювала великі пласти народної культури, сформувала цілі напрями етнологічних досліджень. Завдяки її ініціативі та наполегливості в 1995 році в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка була заснована перша в Україні кафедра етнології та краєзнавства, яку вона очолила. Пані Валентина має особливий хист готувати наукову зміну, під її керівництвом було успішно захищено низку кандидатських та докторських дисертацій.

Кількасот робіт вийшли з-під її пера. Це як фундаментальні, так і науково-популярні праці: «Родильні звичаї та обряди Поділля» (1994); «Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців» (2000); «Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років» (2002); «Українське весілля. Традиції і сучасність» (2010); «Така житка... Культура повсякдення українців Чорнобильського Полісся» (2011); «Традиційне весілля українців. Унікальні записи кінця XIX – 20–40-х років XX ст.» (2012); «Культура повсякдення села Хижинці (1950–1960-і рр.)» (2014); «Сімейна обрядовість українців XX – початку XXI століття» (2016) та ін. Зі здобуттям Україною незалежності вчена витратила чимало зусиль на відновлення справедливості щодо важких сторінок прихованої історії України. Уся її подвижницька діяльність гідно оцінена сучасниками. У 2005 році вона отримала почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України», у 2008 році – орден княгині Ольги III ступеня. Щиро пишаємося, що маємо честь знати, працювати та спілкуватися з такою талановитою і діяльною науковицею, щирою патріоткою рідної землі, яка всім своїм професійним та людським життям дає приклад відданості справі утвердження української національної ідентичності.

Зичимо дорогій ювілярці міцного здоров'я, тепла рідних та невсипущої енергії для здійснення задумів, нехай настане перемога України!

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

Отримано / Received 14.07.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2025) Науковиця енциклопедичних знань. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 6.

[Editorial] (2025) The Scholar of Encyclopedic Knowledge. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 6.

НАУКОВИЦЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ЗНАНЬ

Зі славним ювілеєм колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ вітає **Тетяну Руду** – відому вчену, докторку філологічних наук, провідну наукову співробітницю відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології. Свій науковий шлях вона розпочала з навчання в аспірантурі Інституту, успішно захистила кандидатську «Іван Франко – дослідник слов'янського фольклору» (1971) та докторську дисертації «Взаємодія національних художніх культур: літературознавчі аспекти» (1996). Творчий здобуток ювілярки, представлений у понад двохстах друкованих студіях зі слов'янської фольклористики, зокрема, болгаристики, компаративістики, історії літератури та культурології, монографічних працях, навчальних посібниках, свідчить про високий професіоналізм і відданість улюбленій справі. Вона є авторкою розділів до колективних монографій «Сучасна фольклористика європейських країн» (2012); «Актуальні проблеми сучасної культури» (2023), словникових статей у виданнях «Українська славистична фольклористика (XIX – початок ХХІ століття). Енциклопедичний словник» (2019), «Українська фольклористична енциклопедія» (2019), «Матеріали до Енциклопедії української театральної культури» (2022) та ін. Однією з провідних тем численних дослідницьких студій і публікацій Т. Рудої є наукова та творча діяльність поета-академіка М. Рильського. Вона –

авторка монографії «Грані великого таланту: Максим Рильський – поет, перекладач, учений» (2017); членкиня редакційної колегії видання «Максим Рильський у спогадах, працях та портретах (до 125-річчя від дня народження). Альбом» (2019). У книзі «Війна. Розставання. Любов. (Листування Н. Є. Крутікової та П. Є. Рудого 1941–1944 рр.)» (2012) вчена оприлюднила епістолярну спадщину своїх батьків.

Наукову роботу Тетяна Петрівна вдало поєднувала з викладацько-педагогічною діяльністю в Київському національному університеті театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого, КНУ імені Тараса Шевченка, Національній академії мистецтв та інших приватних вишах. Вона очолювала ДЕК у різних вузах України, була членкинею Спеціалізованої вченої ради ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, опоненткою численних кандидатських і докторських дисертацій. Притаманними їй рисами є скромність і вимогливість до себе, вміння розуміти інших та щирий гумор. Своїм багатим життєвим і творчим досвідом, сповненим мудрістю й незабутніми спогадами, вона залюбки ділиться з молодшим поколінням.

Шановна Тетяно Петрівно, нехай цей період вашого життя буде наповнений теплими зустрічами, добрими усмішками та новими інтересами. Від щирого серця бажаємо Вам сил і наснаги, довгих років життя при доброму здоров'ї!

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

Отримано / Received 13.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2025) Уміння знаходити сенси. *Народна творчість та етнологія*, 3 (404), 7.

[Editorial] (2025) The Ability to Find Meanings. *Folk Art and Ethnology*, 3 (404), 7.

УМІННЯ ЗНАХОДИТИ СЕНСИ

17 вересня 2025 року свій 75-річний ювілей відзначає видатна постать українського кінематографа – **Сергій Тримбач**. Кінознавець, сценарист, науковець, один із провідних інтелектуалів сучасного українського гуманітарного простору. Його внесок у вивчення та популяризацію національного кіномистецтва важко переоцінити. Член-кореспондент Національної академії мистецтв України, старший науковий співробітник відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, доцент кафедри кінознавства КНУТКиТ ім. І. К. Карпенка-Карого, голова, згодом заступник голови Національної спілки кінематографістів України, заслужений діяч мистецтв України, дослідник, публіцист, мистецтвознавець – це все про Сергія Васильовича, який багато років є ключовою фігурою у формуванні дискурсу довкола українського кіно – як історичного, так і сучасного. Лауреат Державної премії України імені Олександра Довженка, премії імені Джеймса Мейса, а також Національної кінопремії «Золота дзига» (український аналог премії «Оскар») в номінації «За внесок у розвиток українського кінематографа», Сергій Тримбач завжди залишається активним учасником культурного життя як у нашій країні, так і за кордоном. Його наукові й художні праці, публікації, пости в соціальних мережах вирізняються актуальністю, глибоким аналізом та легким, проникливим стилем, який дозволяє широкій читацькій аудиторії долучитися до найрізноманітніших мистецьких тем, що їх порушує дослідник. Автор понад 150 наукових та навчально-методичних праць, близько 15 сценаріїв, 30 книг, 12 із яких – індивідуального авторства, а також понад 3 тисяч статей, рецензій, інтерв'ю в періодиці. Ось лише кілька з його праць: «Олександр Довженко. Загибель богів: ідентифікація автора в національному часо-просторі», «Іван Миколайчук. Містерії доли», «Богдан Ступка. Метаморфози», Історія українського кіно (т. 3 «Олександр Довженко»), «Кіно, народжене Україною. Ілюстрована історія» та ін.

Шановний Сергію Васильовичу! Прийміть щирі слова вдячності за Вашу віддану, натхненну та високопрофесійну працю. Цінуємо Вашу стійкість, цілеспрямованість і вірність обраній справі, особливо в ці непрості, сповнені викликів часи. Бажаємо міцного здоров'я, невичерпної енергії, творчого натхнення для втілення нових задумів, а також миру, гармонії та добробуту! Многая і благая літа!

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

Отримано / Received 26.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2025) Творчий талан Лесі Мушкетик. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 8.

[Editorial] (2025) Creative Luck of Lesia Mushketyk. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 8.

ТВОРЧИЙ ТАЛАН ЛЕСІ МУШКЕТИК

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України вітає багаторічну співробітницю Інституту, відому українську фольклористку **Лесю Мушкетик** зі славним ювілеєм! Леся Георгіївна народилася 25 вересня 1955 року в м. Києві в родині письменника, героя України Юрія (Георгія) Мушкетика. Навчалася на філологічному факультеті КДУ ім. Тараса Шевченка. Від 1988 року й дотепер працює в ІМФЕ, наразі – провідна наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики. Захистила кандидатську (1988) та докторську (2011) дисертації, обрана членом-кореспондентом НАН України (2018). За сумісництвом працювала також в. о. завідувача кафедри літератур та мов народів України в КНУ ім. Тараса Шевченка, викладала українську мову в Дебреценському університеті ім. Лайоша Кошута. Терени наукових зацікавлень дослідниці – вітчизняна та зарубіжна україністика й славістика, угрозознавство, історія фольклористики, казкознавство, міжетнічні зв'язки у фольклорі, народна традиційна культура і фольклор, воєнні пісні, сучасна музична масова культура, перекладознавство. Л. Мушкетик опублікувала 8 індивідуальних монографій, розділи в 12 колективних монографіях, близько 400 статей та рецензій. Серед них – монографії «Персонажі української чарівної казки» (2014), «Фольклор українсько-угорського порубіжжя» (2013), «Сучасна угорська етнологія» (2017), «Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами» (2022) та ін. Учена

уклала кілька фольклорних збірників, є однією з авторів найбільшого на наш час угорсько-українського словника, підготувала низку енциклопедичних статей до видань ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ЕСУ, ВУЕ та ін. У 2013–2018 роках була головою Національної асоціації українців. Упродовж останнього десятиліття Л. Мушкетик – членкиня низки експертних груп: при Президії НАН України (Постійна комісія за науковими напрямками), МОН України (Експертна група оцінювання ефективності діяльності наукових установ); голова Комісії з мов і літератур національних меншин і корінних народів ІМЗО, членкиня Президії Київського обласного територіального відділення МАН України, кураторка Ради молодих учених ВЛМН НАН України. У 2024 році очолила Український комітет з вивчення та популяризації слов'янських культур (ЮНЕСКО); є також головною редакторкою щорічника ІМФЕ «Слов'янський світ». Л. Мушкетик переклала з угорської українською мовою 15 книг – літературних творів та наукових монографій, оприявила праці з перекладознавства. Дослідниця є членкинею зарубіжного корпусу Угорської АН, членкинею Національної спілки письменників України, зарубіжною членкинею Спілки письменників Угорщини. Вона – багаторічний координатор українсько-угорських проєктів ІМФЕ з Інститутом етнографічних досліджень Угорської АН. Ювілярку відзначено нагородами: грамотою Дебреценського університету ім. Лайоша Кошута за заслуги у викладанні української мови (1997 р.), Персональною відзнакою Форуму видавців 2013 року та премією «Благовіст» Національної спілки письменників України за монографію «Фольклор українсько-угорського порубіжжя» та ін. Нагороджена пам'ятною відзнакою НАН України.

Творчого Вам, пані Лесю, натхнення та мирного неба! Многая літа!

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

Отримано / Received 04.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2025) Невтомна дослідниця та просвітителька. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 9.

[Editorial] (2025) A Tireless Researcher and Educator. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 9.

НЕВТОМНА ДОСЛІДНИЦЯ ТА ПРОСВІТИТЕЛЬКА

Цього року колектив Інституту відзначає ювілей знаної вітчизняної етнологині, етнопсихологині, авторки понад 300 наукових та науково-популярних статей з питань традиційної святкової культури, етнопедагогіки, народної релігійності та моралі **Галини Бондаренко**. Славна ювілярка народилася на Рівненщині – краї, де кожен куточок дихає історією, наповнює відчуттям причетності до духовної скарбниці українського народу. Тому не дивно, що життєвий шлях іменинниці пов'язала з народознавством: 1977 року з відзнакою закінчила історичний факультет Київського держуніверситету (нині – КНУ імені Тараса Шевченка), того ж року почала трудовий шлях шкільного вчителя історії у с. Лецьки Переяслав-Хмельницького району на Київщині, а також вступила до аспірантури ІМФЕ. З того часу все наукове життя ювілярки пов'язане з рідним Інститутом: Галина Борисівна пройшла шлях від старшого лаборанта до завідувачки відділу «Український етнологічний центр». Очікуваним результатом наукових пошуків молодшої вченої став успішний захист у 1983 році кандидатської дисертації «Трудова основа української календарної обрядовості (середина XIX – XX ст.)» на засіданні спецради Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору Білоруської РСР у Мінську, оскільки в Києві до здобуття незалежності спецрад із захисту з етнографії не існувало. Утім, наукове етнографічне життя в Україні виривало, організовувалися численні етнографічні експедиції, і молода науковиця пройшла стежками Рівненщини, Одещини, Київщини, Сумщини, Полтавщини, Житомирщини, Донеччини, Карпат, Миколаївщини, фіксуючи матеріальну та духовну культуру рідного народу. На початку 1990-х років Галина Борисівна разом з іншими колегами стояла біля витоків відділу «Український етнологічний центр», метою якого було створення та функціонування національної програми дослідження і збереження традиційно-побутової культури населення України. Популяризаторська діяльність на ниві українського народознавства вченої вражає: численні публікації на сторінках видань «Людина і світ», «Неопалима купина», «Хроніка. 2000», виступи на радіо, цикл авторських телепередач «Календар народних свят», допомога консультативного характеру працівникам шкіл, дитячих установ, а в останні роки – участь в організації та проведенні міжнародних і всеукраїнських конференцій, круглих столів, семінарів та вебінарів. Галина Борисівна є невтомним організатором та натхненним керівником численних фольклорно-етнографічних експедицій, результати яких увійшли до багатотомного видання ІМФЕ «Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів», колективних та індивідуальних монографій вченої («Етнокультурна спадщина народу у системі освіти та виховання», 2007; «Українська етнокультура в контексті глобалізаційних викликів», 2014).

Колектив Інституту від щирого серця зичить шановній ювілярці подальших творчих успіхів на науковій ниві! Многая літа!

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

Отримано / Received 14.07.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2025) Вчений, дипломат, просвітник. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 10.

[Editorial] (2025) The Scientist, Diplomat, Educator. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 10.

ВЧЕНИЙ, ДИПЛОМАТ, ПРОСВІТНИК

7 липня цього року доктору історичних наук, провідному науковому співробітникові відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України **Теофілу Рендюку** виповнилося 70 років!

Щиро вітаємо шановного ювіляра й висловлюємо глибоку повагу до його багатолітньої наукової та дипломатичної діяльності, яка є вагомим внеском у розвиток української історичної науки, міжнародних відносин та етнологічних досліджень. Народився Теофіл Георгійович у с. Цурень Чернівецької області. Після закінчення історичного факультету Чернівецького державного університету працював учителем, згодом – молодшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР, а також в Інституті соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР. У 1991 році захистив кандидатську дисертацію з румунської проблематики, а 2012 року – докторську дисертацію «Національні меншини в українсько-румунських відносинах: історичний досвід та сучасні проблеми (1900–2007 рр.)». Упродовж 1992–2017 років працював у системі Міністерства закордонних справ України, здобувши ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника. У 2019 році став старшим, а з 2021 року провідним науковим співробітником відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Є членом вченої ради Інституту, членом редколегії щорічника «Матеріали до української етнології».

До доробку вченого належить понад 200 наукових та науково-популярних видань. Науковий шлях Теофіла Георгійовича позначений ґрунтовними дослідженнями українсько-румунських відносин («Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою» (2010), «Українці в Румунії та румуни в Україні: проблеми минулого та сучасне становище» (2011)), проблематики національних меншин та світового українства. Змістовні наукові розвідки вченого зосереджені на постатях гетьманів І. Мазепи та П. Орлика («Гетьман України Іван Мазепа – Молдова та Румунія» (українською та румунською) (2008), «Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий...» (українською, англійською, французькою, польською та румунською) (2010), «Гетьман України Пилип Орлик: молдовські та румунські шляхи» (українською та румунською) (2013)). Багаторічний науковий та професійний шлях ювіляра знаходить продовження у здійсненні наукового керівництва над аспірантами Інституту. Т. Рендюк активно займається просвітництвом, популяризуючи історію козацтва, відкриваючи невідомі раніше факти з життя українських гетьманів. Він – генерал-лейтенант Українського реєстрового козацтва. За свою багаторічну, плідну та значущу діяльність Теофіл Георгійович нагороджений понад 50 орденами, медалями та відзнаками України й зарубіжних країн.

Щиро зичимо панові Теофілу міцного здоров'я, довголіття, невичерпної енергії, творчої наснаги та нових звершень.

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

Отримано / Received 31.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

УДК 39:008](=161.2):001.8Скр"19/20"

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.011>

СТІШОВА НАТАЛІЯ

кандидатка історичних наук, в. о. директора Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6577-2325>

STISHOVA NATALIA

a Ph.D. in History, an acting director of the M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6577-2325>

Бібліографічний опис:

Стішова, Н. (2025) Етнокультура українців у дослідженнях вченої-етнологині, організаторки науки, академікині НАН України Ганни Скрипник. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 11–22.

Stishova, N. (2025) Ethnic Culture of Ukrainians in the Research of the Scholar-Ethnologist, Science Organizer, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine Hanna Skrypnyk. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 11–22.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЕТНОКУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВЧЕНОЇ-ЕТНОЛОГІНІ, ОРГАНІЗАТОРКИ НАУКИ, АКАДЕМІКИНІ НАН УКРАЇНИ ГАННИ СКРИПНИК

Анотація / Abstract

У статті представлено наукову діяльність видатної вченої-етнологині, організаторки науки, подвижниці, педагогині, громадської діячки, докторки історичних наук, професорки, академікині НАН України Ганни Аркадіївни Скрипник, талановитої та мудрої директорки академічного багатопрофільного Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (2002–2024), академікині-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України. Відображено провідну сферу діяльності вченої як керівниці установи – розвиток актуальних дослідницьких напрямів, формування наукових шкіл, представлення суспільству багатотомних фундаментальних праць (профільні історії, енциклопедії та ін.). У статті також висвітлено пріоритетну сферу наукової діяльності Інституту – збереження народознавчої спадщини та її популяризація. Акцентовано увагу на продуктивній багатогранній міжнародній науковій співпраці установи під керівництвом Г. А. Скрипник з академічними вченими Польщі, Угорщини, Північної Македонії, Литви, Румунії, Сербії, Хорватії, Болгарії, Франції, Туреччини, Канади, США, Японії, Ізраїлю та інших держав у галузі україністики, етнології та гуманітарної науки загалом. Вона була головою Українського відділення Міжнародної асоціації з дослідження та поширення слов'янських культур при ЮНЕСКО, президенткою Міжнародної асоціації українців, співголовою Міжнародної асоціації етнологів. Коротко охарактеризовано монографічні праці видатної вченої з проблем історичного минулого й сучасного стану етнокультури в її регіональному та міжетнічному вимірах, духовної культури українського народу, екології національної культури, етноідентифікаційних процесів, етнопсихології та етнонаціональних відносин, збереження й вивчення культурної спадщини, етнографічного музейництва, історії та теорії української і зарубіжної етнології. Авторитетна

вчена світового рівня Ганна Аркадіївна Скрипник – еталон сучасної науковиці в галузі української гуманітаристики, завдяки чому її ім'я широко знає не лише в Україні, але й далеко за її межами.

Ключові слова: Ганна Скрипник, наукова, організаційна та координаційна діяльність, етнокультура українців, народознавча спадщина, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

The scientific heritage of an outstanding scholar-ethnologist, science organizer, devotee, educator, public figure, Doctor of History, professor, academician of the National Academy of Sciences of Ukraine Hanna Arkadiivna Skrypnyk, a talented and wise director of the academic multidisciplinary M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (2002–2024), academician-secretary of the Department of Literature, Language and Art Studies of the NAS of Ukraine, is submitted in the article. The leading area of activity of the scientist, as the head of the institution, namely the development of relevant research trends, the formation of scientific schools and the submitting the multi-volume fundamental works (specialized histories, encyclopaedias, etc.) to society is described. The priority area of the Institute's scientific activity is also considered in the article. It includes the preservation and popularization of ethnographic heritage. Emphasis is placed on the productive and multifaceted international scientific cooperation under the leadership of H. Skrypnyk together with academic scholars from Poland, Hungary, North Macedonia, Lithuania, Romania, Serbia, Croatia, Bulgaria, France, Turkey, Canada, the United States, Japan, Israel, and other countries in the field of Ukrainian Studies, ethnology and the humanities in general. She has been the head of the Ukrainian branch of the International Association for the Study and Dissemination of Slavic Cultures at UNESCO, president of the International Association of Ukrainianists, and co-chair of the International Association of Ethnologists. A brief description is given of the outstanding scholar's own monographic works on the problems of historical past and current state of ethnoculture in its regional and interethnic dimensions, the spiritual culture of the Ukrainian people, the ecology of national culture, ethnoidentification processes, ethnopsychology and ethnonational relations, the preservation and study of cultural heritage, ethnographic museology, history and theory of Ukrainian and foreign ethnology. Hanna Arkadiivna Skrypnyk as an authoritative world-class scholar, is a benchmark for contemporary Ukrainian humanitarianism, thanks to which her name is widely known in Ukraine as well as far beyond its borders.

Keywords: Hanna Skrypnyk, scientific, organizational and coordination activities, Ukrainians' ethnic culture, ethnographic heritage, M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Вступ. В умовах російсько-української війни, коли людиність держави перебуває під загрозою фізичного знищення, коли руйнується українська культура, передовсім найважливіше завдання сьогодення, що набуває особливого значення, – це збереження нації та етнокультури. Дослідження спадщини народу повсякчас було й надалі буде перебувати в полі зору науковців різних поколінь. Цій актуальній проблематиці присвятила свої наукові дослідження відома вчена світового рівня Ганна Аркадіївна Скрипник, науковий доробок якої висвітлює питання збереження етнокультури, що є маркером національної ідентичності.

Мета статті – представити титанічну професійну управлінську роботу директорки Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, організаторки науки, ученої-етнологині, педагогині та громадської діячки, академікинї НАН України Ганни

Аркадіївни Скрипник; проаналізувати життєдіяльність, науковий шлях і масштабність творчих надбань та охарактеризувати окремі з них. Для досягнення поставленої мети передбачено такі **завдання**:

– висвітлити діяльність академікинї НАН України Г. А. Скрипник як керівника багато-профільної установи;

– ознайомити читачів з результатами міжнародної діяльності Установи за очільництва вченої;

– охарактеризувати науковий доробок видатної науковиці.

Об'єктом дослідження є вагомий доробок видатної вченої як організаторки науки, дослідниці, громадської діячки.

Предмет дослідження – етнокультура українців у багатогранній науковій діяльності Г. А. Скрипник.

Виклад основного матеріалу. Сучасна гуманітарна наука України своїми здобутками в галузі народознавства та мистецтво-

знавства передусім завдячує подвижницькій науково-організаційній діяльності видатної вченої-етнологині, педагогині, громадської діячки, докторки історичних наук, професорки, академікині НАН України **Ганні Аркадіївні Скрипник**¹, багаторічної керівниці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Її блискучі інтелектуальні здібності, управлінська мудрість і стратегічне мислення були безцінним рушієм у представленні вітчизняної науки в Україні й світі та сприяли суспільному й фаховому визнанню очолюваної нею престижної академічної багатопрофільної установи.

Багаторічна діяльність Ганни Аркадіївни в НАН України та ІМФЕ ім. М. Т. Рильського була спрямована на розвиток актуальних дослідницьких напрямів, формування наукових шкіл, представлення суспільству багатотомних фундаментальних праць, різнопрофільних історій, словників, енциклопедій, видань національної культурної спадщини й фахових періодичних часописів. Учена, головна редакторка та авторка окремих розділів і вступних статей до численних галузевих наукових праць, з-поміж яких: *Історія української культури*, *Історія українського мистецтва* (у 5 т.), *Історія декоративного мистецтва України* (у 5 т.), *Історія українського кіно* (у 3 т.), *Історія українського театру* (у 3 т.), *Історія української музики* (у 6 т.), *Етнічна та етнокультурна історія України* (у 3 т.), *«Українці: історико-етнографічна монографія»*, *Українська музична енциклопедія* (у 6 т.), *Регіонально-жанрова антологія українського музичного фольклору* (у 6 т.), *Українська фольклористична енциклопедія*, *«Художня культура західних і південних слов'ян (XIX – початок XX століття)»*, *«Українська славистична фольклористика (XIX – початок XXI століття). Енциклопедичний словник»*, *Словник художників України* (у 3 кн.), *«Олександр Довженко: між тоталітаризмом і національною ідеєю. Енциклопедичний словник»*, *Матеріали до Енциклопедії української*

театральної культури (у 2 кн.) та багато інших колективних досліджень Інституту.

Варто зазначити, що низка цінних наукових проєктів, ініційованих і започаткованих свого часу академікинею НАН України Г. Скрипник, нині перебувають у роботі або на завершальному етапі підготовки до видання. Серед них такі фундаментальні колективні праці, як: *Українська етнографічна енциклопедія*, *«Етнографічний образ сучасної України»* (том *«Громадський побут. Народні знання. Вірування»*), *Українська музична енциклопедія*, *Словник художників України*, *Регіонально-жанрова антологія українського музичного фольклору*, *Матеріали до Енциклопедії української театральної культури* та ін.

Значну увагу Ганна Аркадіївна приділяла організації експедиційного фольклорно-етнографічного обстеження України та створенню електронної бази даних з етнокультури українців. За її ініціативи у 2005 році започатковано науковий проєкт *«Шляхами П. Чубинського»*, метою якого було оновлення та розширення джерельної бази української науки. Ученими-народознавцями Інституту за період 2005–2018 років проведено сотні комплексних фольклорно-етнографічних експедицій у різних населених пунктах України, що охопили всі історико-етнографічні регіони держави. Як результат – досліджено сучасний зріз традиційної культури на основі зафіксованих свідчень, створено унікальний архів з етнографії українців і національних меншин, який увійшов до багатотомного корпусу експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів *«Етнографічний образ сучасної України»*, що є своєрідним спадкоємцем джерельного семитомного видання *«Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край»* (1872–1878 рр., упорядником і редактором якого був Павло Чубинський) та демонструє ступінь збереження української традиційної культури через 150 років.

У межах пріоритетної науково-дослідної теми Інституту *«Народознавча спадщина дослідників XIX–XX століть»*, зокрема, підго-

товлено й опубліковано напрацювання видатних українських і зарубіжних учених, уперше видано унікальні рукописи наукових досліджень зі вступними статтями Г. Скрипник. Серед раритетних перевиданих робіт – праця Хв. Вовка «Студії з української етнографії та антропології», П. Чубинського «Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край» (у 7 т.), М. Костомарова «Етнографічні писання», О. Бежковича «Вибрані праці», Ф. Колесси «Історія української етнографії», К. Квітки «Українські народні мелодії», В. Кравченка «Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини» (у 2 кн.), Ю. Павловича «Україна у типажах народних, краєвидах і архітектурі», Є. Спаської «Народознавчі та мистецтвознавчі праці», К. Грушевської «Українські народні думи» (у 2 т.), Д. Ревуцького «Українські думи та пісні історичні», О. Зілінського «Вибрані праці з фольклористики» (у 2 кн.), «Українські народні балади Східної Словаччини», Г. Танцюри «Зятківці», В. Петрова «Мислення родового суспільства (на підставі археологічних і етнографічних джерел)», М. Гайдая «Українські народні пісні» та інші. Переважна більшість видань зазначених авторів опубліковані вперше та, безперечно, мають як наукову, так і історичну цінність.

Питання охорони, захисту, збереження та популяризації національної культурної спадщини є надважливими, а особливо під час нинішньої повномасштабної російської військової експансії. Відповідна тематика представлена в доповіді Ганни Скрипник на засіданні Президії НАН України 17 травня 2023 року, де вона зауважила, що вчені народознавчих і мистецтвознавчих установ НАН України розробляють актуальний, суспільно значущий напрям зі збереження, наукового вивчення й представлення національної культурно-мистецької спадщини [9], що відповідає сучасним критеріям і рекомендаціям Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини. Варто зазначити, що під керівництвом Г. Скрипник було започатковано «Програму охорони та

вивчення культурної спадщини», яка успішно реалізується дотепер.

Водночас Ганна Аркадіївна здійснювала активну діяльність на міжнародному рівні: вона була авторкою і керівницею низки міжнародних наукових проєктів, що виконувалися колективом Інституту спільно з академічними вченими Польщі, Угорщини, Північної Македонії, Литви, Румунії, Сербії, Хорватії, Болгарії, Франції, Туреччини, Канади, США, Японії, Ізраїлю та інших країн. У результаті міжнародної наукової співпраці було підготовлено та опубліковано 14 спецвипусків періодичного журналу «Народна творчість та етнологія» (2006–2012) і двотомне видання «Сучасна зарубіжна етнологія: антологія» (2010), що не має аналогів в українській гуманітаристиці і до переліку авторів якого ввійшло близько 200 зарубіжних учених. Важливою сферою міжнародної діяльності під керівництвом Г. Скрипник як президентки Міжнародної асоціації українців (МАУ) було проведення високого рівня резонансних Міжнародних конгресів українців (2005 – Донецьк, 2009, 2013 та 2018 – Київ) за загальною участі 1850 колег із 20 країн світу. Проведення відповідних наукових форумів сприяло об'єднанню світової та вітчизняної наукової спільноти з різних галузей знань, а також мало позитивний резонанс в україністичних середовищах зарубіжжя та відіграло важливу роль у поширенні знань про Україну за межами держави. У рамках міжнародного співробітництва під керівництвом Ганни Скрипник було також організовано 35-у Міжнародну баладну конференцію (ІМФЕ, 2005) та 13-у Міжнародну наукову конференцію з народної культури IOV (Київ, 2013).

Натхненна й ефективна науково-організаційна, науково-дослідницька, координаційна діяльність Г. А. Скрипник забезпечила тяглість і неперервність функціонування української академічної науки.

Безперечно, Ганна Аркадіївна Скрипник – авторитетна вчена світового рівня, яка ввій-

шла до кола наукової еліти України, її ім'я відоме як в Україні, так і далеко за її межами. До сфери фахових досліджень академікині НАН України Г. Скрипник належать проблеми вивчення історичного минулого й сучасного стану етнокультури в її регіональному та міжетнічному вимірах, духовної культури українського народу, екології національної культури, етноідентифікаційних процесів, етнопсихології та етнонаціональних відносин, збереження й вивчення культурної спадщини, етнографічного музейництва, історії та теорії української і зарубіжної етнології, українсько-зарубіжних наукових зв'язків. Напрями наукових інтересів ученої відображено в понад 340 публікаціях, зокрема, індивідуальних і колективних монографіях, статтях у фахових виданнях, збірниках наукових праць, міжнародних конгресів, симпозіумів тощо. Роботи Ганни Аркадіївни стали важливим теоретико-методологічним підґрунтям не лише в галузі етнології, але й для суміжних наук, зокрема, для мистецтвознавчих, музеєзнавчих та культурологічних студій. Вагомі напрацювання дослідниці ввійшли до її відомих монографічних видань: *«Етнографічні музеї України: становлення та розвиток»* (1989), *«Українське етнографічне музейництво. 20-ті – 90-ті роки XX століття: курс лекцій»* (1998), *«З історії української етнографії»* (2002), *«Українське етнографічне музейництво XX ст.: нариси»* (2002), *«Національна ментальність та традиційні світоглядні уявлення»* (2008), *«Українська етнологія в особах»* (2015), *«Нариси з історії української етнографії XX – початку XXI століття»* (2017) та ін.

Результатом плідної дослідницької діяльності Г. А. Скрипник у царині українського музейництва стала поява її узагальнювальної праці *«Етнографічні музеї України»*, що вийшла друком 1989 року. У монографії розглянуто історію формування етнографічних колекцій України XIX ст. – початку XX ст., а також розкрито основні етапи становлення етнографічних музеїв (1917–1960-ті роки), представлено особливості й тенденції розвитку етнографічної музейної справи в

Україні, висвітлено внесок науковців музеїв у розвиток етнографічної науки та поширення етнокультури українців [6].

Новим здобутком Ганни Скрипник в опануванні зазначеної тематики та представленні її на більш розлогій теоретичній і фактографічній базі стало монографічне дослідження *«Українське етнографічне музейництво. 20-ті – 90-ті роки XX століття»*. У праці висвітлено історію музейного будівництва в Україні зазначеного періоду. У книзі розкриваються особливості функціонування та розвитку музейної справи за складних суспільно-політичних умов радянської тоталітарної дійсності, простежується процес формування правової пам'яткоохоронної системи в Україні, висвітлюється роль музейних осередків України у розвитку етнологічної науки. Видання розкриває також творчий доробок представників музейної сфери та висвітлює актуальні проблеми етнографічного музейництва на той час [11].

У цьому контексті варто підкреслити, що етнографічні музеї посідали чільне місце в системі державних пам'яткоохоронних установ, які виконували важливі суспільно-культурні та науково-освітні функції, зокрема, поширення об'єктивних знань про етногенез, етнічну історію та етнокультуру народу. У 2002 році за авторства Ганни Аркадіївни вийшла чергова праця, присвячена зазначеній тематиці, – *«Українське етнографічне музейництво XX ст.: нариси»* [12]. У роботі висвітлено особливості музейного будівництва в Україні у XX ст., простежено процес формування музейної мережі та правової бази в пам'яткоохоронній сфері. Книга містить інформацію про основні здобутки української етнологічної науки, розкриває негативні тенденції та деструктивні процеси в розвитку музейної справи за умов тоталітарного режиму радянської доби.

Сферою дослідження вченої були й окремі маловивчені етапи історії народознавчих інституцій 20-х років XX ст. та маловідомі сторінки біографії українських етнографів, а відтак і оновлений підхід до оцінки етно-

графічної спадщини. Наукові пошуки авторки відображено у праці *«3 історії української етнографії»* (2002) [7], у якій висвітлено окреслену проблематику. У роботі, окрім малодосліджених періодів української етнографії, подано історіографічні огляди життєдіяльності провідних учених-етнологів і наукових установ, представлено еволюцію науково-методичних засад української етнології різних періодів, а також негативні процеси у розвитку української етнографії за радянської доби й трагічні сторінки життєпису дослідників 1930-х років.

Особливості розвитку національного мистецтва, науки й освіти України в XIX ст. розкрито у фундаментальному багатотомному виданні *«Історія українського мистецтва»* (2008), яке у 2014 році відзначено Державною премією України. У зазначеній праці Г. А. Скрипник входить до складу редакційної колегії та є авторкою розділу *«Національна ментальність та традиційні світоглядні уявлення»* [10]. Учена представила народнокультурну традицію, соціонормативну й звичаєво-обрядову практику, зокрема, громадський побут, ініціації, сімейний побут, весільну, календарну й поховально-поминальну обрядовість тощо.

Для вивчення етнокультури українців цінним є довідково-енциклопедичне видання Г. А. Скрипник *«Українська етнологія в особах»*, опубліковане 2015 року [13]. У зазначеній праці зосереджено біографічні відомості та наукові здобутки відомих учених-народознавців минулих століть і сучасності. Зокрема, книга містить огляд творчої спадщини *Тараса Шевченка*, який відтворив широкий спектр етнокультурних явищ, що дозволяє розглянути її як джерело для етнографічного вивчення народу (побутова та звичаєво-обрядова культура, народний календар тощо).

Серед видатних постатей, чия творчість представлена в зазначеній праці, – український етнограф, статист, поет, перекладач *Павло Чубинський*. Його заслугою є створення всеосяжної бази пам'яток фолькло-

ру та описів етнографічних явищ, що документально увиразнювала Україну в межах етнографічних земель; формування багатомної, узагальнювального характеру праці про мовну самобутність, соціонормативну звичаєво-обрядову, духовну й матеріальну культуру українства в її регіональному розмаїтті та загальнонаціональній єдності. Широкоформатна фіксація свідчень відображена у фундаментальному виданні *«Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край»* (у 7 т.), що є актуальним і донині. Однак ця праця через малий наклад була малодоступною, про що у 1912 році В. Камінський зазначав: *«<...> будь-який етнограф і діалектолог, не дивлячись на те, що ця праця не нова, не може працювати продуктивно, не ознайомившись із капітальними, об'ємними за матеріалом та цікавими за змістом працями Чубинського<...> На жаль, ці праці становлять рідкість і на це необхідно було б звернути серйозну увагу»* [4, с. 11–12]. За ініціативи Ганни Аркадіївни Скрипник у 2008 році на вшанування 170-річчя від дня народження Павла Чубинського було розпочато перевидання семитомної праці, що тривало до 2011 року.

Чільне місце серед когорти видатних учених у зазначеній праці Ганни Скрипник посідає відомий статист, етнограф, громадський діяч *Олександр Русов*. У вітчизняній науці він відомий як основоположник статистики, який розробив і втілював у життя нові методи статистичних досліджень, що мали етносоціологічний характер. У своїй праці *«Украинский народ в его прошлом и настоящем»* учений, за визначеними ним принципами територіально-державного розмежування, до українських етнічних земель відносив ті території, де українці становили абсолютну більшість [5, с. 394]. Г. А. Скрипник слушно зазначала, що *«український народ не розчинився в національній стихії сусідніх народів і племен, а зумів піднятися з історичного забуття і, порвавши пута неволі, стати на шлях державного самоствердження»* [13, с. 84].

Почесне місце у книзі «Українська етнологія в особах» належить одному з найвидатніших дослідників української народної пісенності, композиторів, етнографів, фольклористів **Філарету Колесси**, який своєю діяльністю наприкінці XIX ст. відкрив новий етап у розвитку української фольклористики. Серед перших його праць – музичні твори, приурочені календарній обрядовості. Надалі він спрямував свою увагу переважно на дослідження народної пісенності, а також фольклорно-етнографічним реаліям, чому присвячена, зокрема, його праця «Людові вірування на Підгір'ю». Наукову діяльність Ф. Колеса поєднував з пошуково-експедиційною, що сприяло вивченню українського епосу, результатом чого стало видання «Українські народні думи» (у 2 т). Усній народній творчості присвячена праця «Про вагу наукових дослідів над усною словесністю», у якій автор дав високу оцінку фольклорній творчості народу як важливому етнокультурному та історичному першоджерелу. Видатна заслуга Ф. Колесси перед українським народознавством полягає в його успішній спробі створити узагальнювальний курс історії української етнографії – від її започаткування до першого десятиліття XX ст. Названа праця зберігалася в архіві ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України й опублікована вперше. У своїй книзі Г. А. Скрипник також проаналізувала роботу вченого «Історія української етнографії», яка й сьогодні не втратила своєї актуальності і є цінним джерелом під час підготовки фундаментальних енциклопедій та історій розвитку народознавчих дисциплін. Ця робота Ф. Колесси тривалий час не була опублікована, і за ініціативи Г. А. Скрипник у 2005 році її було видано вперше в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

У шерезі науковців-подвижників, котрі свідомо стали на захист української національної самобутності силою наукового аргументу (дослідження й інтерпретація етнографічної та історичної минувшини краю, що репрезентували образ української нації), чільне місце посідає видатний етнограф,

фольклорист, діалектолог **Василь Кравченко** (1862–1945). Учений – один з перших в Україні теоретиків етнографічної музейної справи – вирізнявся активною науковою та громадською діяльністю: він був членом Наукового товариства імені Шевченка, Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук, Комісії звичаєвого права, науковим співробітником Комісії історичної пісенності ВУАН. Рукописна спадщина дослідника, також з ініціативи Г. А. Скрипник, видається ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України в межах серії «Етнографічна спадщина українців». Уже надруковано 3 томи у 4 книгах зібрання творів В. Кравченка із 5 запланованих томів.

У книзі академікині Ганни Скрипник «Українська етнологія в особах» представлено також художньо-етнографічну творчість визначного українського художника-етнографа **Юрія Павловича**, котрий понад 50 років свого життя присвятив вивченню й художній фіксації явищ народної культури. У 2010 році в ІМФЕ ім. М.Т. Рильського було опубліковано альбом Ю. Павловича «Україна в типажах народних, краєвидах та архітектурі», у якому використано численні матеріали Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту (АНФРФ). Матеріали дослідника є актуальними донині, їх активно використовує молода генерація науковців у своїх дисертаційних працях. До прикладу, у грудні 2024 року було успішно захищено наукову дисертацію «Українське народне дитяче вбрання XX – початку XXI століття. Особливості та трансформація», до якої здобувач І. О. Турейський залучив значний за обсягом фотоматеріал з архівного фонду Ю. Павловича.

Праця Ганни Аркадіївни «Українська етнологія в особах» містить етнографічну спадщину знаного українського дослідника-мистецтвознавця **Михайла Гайдая**, композитора, хорового диригента, педагога та музейного співробітника. У книзі представлено доробок ученого в царині етнографії, який має беззаперечну народознавчо-пізнавальну значущість. Його матеріали, що збе-

рігаються в АНФРФ, використовують співробітники при укладанні спеціальних тематичних збірників. У 2010 році в Інституті опубліковано перше найповніше видання фольклорних записів ученого «Українські народні пісні в записах Михайла Гайдая». Цінним дослідженням автора є етнографічний нарис про балкарців «Подорож до Балкарії», у якому він акцентує увагу і на питаннях етногенезу народу.

До книги «Українська етнологія в особах» також увійшов огляд наукового спадку **Опанаса Бежковича**. Ганна Скрипник підкреслила, що в наукових студіях дослідника увагу зосереджено на проблемах етнічної історії, етнічності, етнічного картографування, етнодемографії й етнокультури українців та інших народів. Основний масив своїх неопублікованих рукописів етнографічних праць учений у 1970-х роках передав до АНФРФ Інституту, частину з яких надруковано у фаховому періодичному виданні «Народна творчість та етнологія» [8], де можна ознайомитися з ними в повному їх форматі. З 2015 року, з ініціативи директорки ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, розпочато тритомне видання, присвячене вибраним працям дослідження О. Бежковича, у якому представлено розвідки з питань етнічного складу Кубані, а також з української народної агротехніки за матеріалами широкого географічного діапазону [1].

Ганна Аркадіївна в зазначеній роботі презентувала науковий доробок видатного українця, славіста, фольклориста, літературознавця з Чехії, професора Карлового університету в Празі, доктора **Ореста Зілинського** – ученого широкого професійного засягу, який залишив багату наукову спадщину в українському та слов'янському літературознавстві, мовознавстві й народознавстві. Значна частина наукового доробку дослідника в галузі фольклористики присвячена славістиці та україністиці. У 2013 році в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України було опубліковано двотомний збірник О. Зілинського «Вибрані праці з фольклористики» [2], який містить багатогранні й

ґрунтовні роботи вченого з історії фольклористики, дослідження обрядовості, епічної творчості та працю «Українські народні балади Східної Словаччини» [3], що приурочена до 90-річчя від дня народження вченого і є найвищою в його науковому доробку.

Праця «Українська етнологія в особах» містить і етнонаціональні аспекти наукового доробку знакового діяча українського та суспільно-політичного руху ХХ ст. **Івана Дзюби**, з іменем якого пов'язана ціла епоха українського національного відродження другої половини минулого століття. У роботі акцентовано увагу саме на дослідженні вченим національних і міжетнічних проблем, що відображено, зокрема, у праці «Інтернаціоналізм чи русифікація», яка формувала національний світогляд не одного покоління українців. Основні положення зазначеної роботи знайшли свій подальший розвиток і осмислення в новій книзі автора «Між культурою і політикою» та в інших розвідках, де порушено чимало суспільно-важливих етнополітичних реалій і наукових питань.

На особливу увагу в представленій праці Г. А. Скрипник заслуговує той факт, що з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України тісно пов'язана наукова діяльність визначного дослідника етнічних та етнодемографічних процесів в Україні, археографа, педагога, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України **Всеволода Наулка**. Він належить до славетної когорти вчених, добре знаних не лише в українській, але і європейській етнології. Спектр його наукових зацікавлень надзвичайно широкий, проте пріоритетним напрямом упродовж життя були етнічна демографія та етнічні процеси. У 1965 році результати дослідження вченого були представлені у праці «Етнічний склад населення Української РСР», у якій охарактеризовано етнічну структуру населення України в межах возз'єднаних земель, розкрито динаміку кількісних параметрів і особливості територіального розміщення українців та етнічних груп.

Про ці особливості йдеться також у його монографії «Географічне розміщення народів УРСР» (1966). Вислід наукових пошуків представлено в монографії вченого «Хто і відколи живе в Україні?» (1998), у якій висвітлено склад та окреслено процеси розселення людності України, розкрито динаміку розвитку української етнонаціональної спільноти в часі й просторі. Окреслені проблеми знайшли подальший розвиток у колективній монографії «Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність» (2001). Унікальні дані, глибоку аналітику й справді глобальні наукові авторські спостереження містять розвідки дослідника про складні міжетнічні процеси, культурні взаємовпливи, статуси й ролі етнічних груп і національних меншин у багатоетнічному за складом населенні України тощо. Проаналізовані професоркою Г. Скрипник етнополітологічні праці В. Наулка є ґрунтовними та актуальними за умов сьогодення.

Серед українців зарубіжжя, представлених у праці «Етнологія в особах», почесне місце посідає видатний музеолог, дослідник етнокультури українців Східної Словаччини, відомий учений-етнолог, громадський діяч, доктор історичних наук, професор, іноземний член НАН України, а також багаторічний керівник одного з найвідоміших українських музеїв за кордоном – Музею української культури у Свиднику – **Мирослав Сополіга**. Ганна Аркадіївна презентувала багатогранну діяльність ученого, спрямовану на збереження народної культури українців Словаччини, яка охоплює певні напрями (науково-організаційний, науково-дослідницький, експертний, координаційний, експедиційної роботи та пам'яткоохоронний). Утім, основним з-поміж них – науково-дослідницький – є підґрунтям для всіх сфер самореалізації вченого. Він є автором 60 індивідуальних і колективних монографій та понад 500 наукових і науково-популярних статей. Пріоритетом у науковій діяльності стала народна архітектура та матеріальна культура українців-русинів Східної Словаччини. Однією з перших вагомих монографічних праць ученого, підготовленої на

основі польових фіксацій, стала «Народна архітектура українців Східної Словаччини» (1976). Наступний здобуток ученого – праця «Народне житло українців Східної Словаччини» (1983), у якій розкрито природно-кліматичні, соціально-економічні, історичні фактори життєбудівної традиції краю та висвітлено етнокультурні взаємозв'язки в народному будівництві. Предметом вивчення дослідника була також сакральна архітектура, відображена в ґрунтовній узагальнювальній роботі «Перлини народної архітектури» (1996), яка презентує рідкісні зразки 27 дерев'яних храмів з території Північно-Східної Словаччини. Провідною в численних працях М. Сополіги була ідея єдності українців-русинів Пряшівщини з усім українством.

Чільне місце у праці Ганни Аркадіївни, серед авторитетних науковців сучасності, належить видатній фахівчині в галузі етнології, дослідниці традиційної культури українців, національних меншин України, етнонаціональних процесів та історіографії народознавчої науки, докторці історичних наук, професорці, членкині-кореспондентці НАН України **Валентині Борисенко**, професійна діяльність якої тісно пов'язана з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (зростання від аспіранта до завідувачки відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів»). Науковий доробок ученої містить близько 300 публікацій, у тому числі 26 індивідуальних і колективних монографій, навчальні посібники, статті у фахових журналах тощо. Окремі праці перекладено іноземними мовами – англійською, французькою, польською та хорватською. В. Борисенко – дослідниця широкого тематичного діапазону наукових проблем, однак весільна обрядовість українців та інших етнічних груп, що живуть в Україні, стала центральною в наукових інтересах авторки, зокрема, це такі праці, як «Нова весільна обрядовість у сучасному селі» (1979); «Весільні звичаї та обряди на Україні» (1988); «Традиційне весілля українців (унікальні записи кінця XIX – 20-х–40-х років XX століття)» (2012), «Традиції і життєдіяльність етно-

су: на матеріалах святково-обрядової культури українців» (2000), «Українське весілля. Традиції і сучасність» (2010) та ін. Значну увагу вона приділила вивченню та опублікуванню народознавчої спадщини вітчизняних дослідників (П. Литвинової-Бартош, Ю. Павловича, О. Алешо, Н. Заглади та ін.), що заповнило прогалини в життєписах і наукових студіях учених, а їхній доробок було включено до фонду україністики.

Ганна Скрипник у своїй праці представила авторитетного вченого та державного службовця сучасності, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, члена-кореспондента НАН України **Володимира Євтуха**, який нині має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника другого класу. Напрями його наукових досліджень – історія та теорія соціології, етносоціологія, теорія етносу, соціологія міжетнічних стосунків. Він – ініціатор формування й розвитку вітчизняної етносоціології та автор двох концепцій етнополітичних і етносоціальних досліджень в Україні. Свої наукові напрацювання вчений представив у понад 450 роботах, зокрема, 10 індивідуальних і 20 колективних монографіях, науково-практичних посібниках і підручниках, з яких 61 працю надруковано іноземними мовами. Серед значної кількості робіт назвемо окремі з них: «Проблеми етнонаціонального розвитку: український та світовий контексти» (2001), «Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії» (2003), «Закордонне українство: Навчальний посібник» (2005), «Матеріали до енциклопедії Української Діаспори» (2013, т. 7). Одне з останніх видань – частина науково-суспільного проекту «Енциклопедія Української Діаспори», де відповідальними за випуск були Ганна Скрипник та Володимир Євтух. Відтак завдяки зусиллям В. Євтуха здобутки української етносоціологічної школи відомі й за межами нашої країни (в Австрії, Німеччині, США, Франції, Молдові, Польщі, Словаччині та ін.).

Ганна Аркадіївна Скрипник мала досвід викладацької діяльності, була автором

навчальних програм і спецкурсів. Свої знання вчена передавала молодій генерації науковців. Під її керівництвом успішно захищено понад 20 кандидатських і докторських дисертацій.

Висновки. Представлений нами короткий огляд фахових і ґрунтовних праць академікині НАН України Ганни Скрипник переконливо свідчить про її науковий універсалізм: стабільним предметом її багаторічних досліджень були такі актуальні наукові напрями, як ініціювання та розвиток нових дослідницьких тем, формування перспективних наукових шкіл, видання багатотомних фундаментальних праць, різнопрофільних історій, енциклопедій і словників, фахових періодичних часописів та ін., що є істотним внеском у розвиток сучасної гуманітаристики. Своїми конкретними досягненнями Г. А. Скрипник викарбувала помітний слід на вітчизняній та зарубіжній науково-етнологічній ниві, зокрема, щодо проблем історичного минулого й сучасного стану етнокультури в її регіональному та міжетнічному вимірах, духовної культури українського народу, екології національної культури, етноідентифікаційних процесів, етнопсихології і етнонаціональних відносин, збереження й вивчення культурної спадщини, етнографічного музейництва, історії та теорії української і зарубіжної етнології.

На особливо високу оцінку заслуговує її роль як видатної організаторки науки в період перших десятиліть незалежності Української держави, про що засвідчили займані нею відповідальні посади в системі Національної академії наук України, зокрема, академікині-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, а також голови Науково-координаційної ради з проблем розвитку народної культури тощо.

Резонансним є внесок Ганни Скрипник у розвиток багатогранного міжнародного співробітництва в галузі україністики, етнології та гуманітарної науки загалом. Вона була головою Українського відділення Міжнародної асоціації з дослідження

та поширення слов'янських культур при ЮНЕСКО, президенткою Міжнародної асоціації українців, головою Конгресу української інтелігенції, співголовою Міжнародної асоціації етнологів, що діє на базі ІМФЕ.

Усе це дає підстави вважати видатну постать Ганни Аркадіївни Скрипник еталоном сучасної української гуманітарної науки, завдяки чому її ім'я – авторитетної вченої світового рівня – широко і заслужено відоме не лише в Україні, але й далеко за її межами.

Примітка

¹ Народилася Ганна Аркадіївна Скрипник 9 вересня 1949 року в с. Плисків на Вінниччині. Після закінчення Плисківської середньої школи здобувала освіту в Немирівському педагогічному технікумі та Київському педагогічному інституті (тепер Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова), де завершила навчання в 1974 році. Упродовж трьох років викладала в загальноосвітній школі. З 1977 року навчалась в аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, де в подальшому працювала на посадах молодшої наукової співробітниці, старшої наукової співробітниці, завідувачки відділу «Український етнологічний центр», заступниці директора, в. о. директорки і директорки Інституту (2002–2024). Упродовж своєї трудової діяльності вона була головою спеціалізованої вченої ради Інституту із захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальностей «етнологія», «фольклористика» та «мистецтвознавство» (2006–2021); мала багаторічний досвід викладацької роботи в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка (2002–2009). Значну увагу вчена приділяла підготовці наукових кадрів, була авторкою навчальних програм та спецкурсів для історичних факультетів закладів вищої освіти («Основи загальної етнології», «Сучасні етнодемографічні процеси в Україні», «Етнопсихологічні особливості українського народу», «Сучасні етнонаціональні процеси та проблеми етнічної самоідентифікації», «Розвиток української етнології в XX столітті» тощо).

Під керівництвом Ганни Аркадіївни виконувались наукові проекти й державні програми («Державна програма охорони та дослідження пам'яток народної культури», «Етнічні аспекти національно-культурного відродження», «Екологія національної культури», «Народознавча спадщина», «Етнічна та етнокультурна історія України» та ін.).

Ганна Скрипник була членом редколегії поважних зарубіжних видань «Etnologia Polona» («Польська етнологія») (Варшава, Польща); «Revista de Etnologie și Culturologie» («Журнал етнології і культурології») (Кишинів, Молдова) та 5-ти журналів Інституту: «Народна творчість та етнологія», «Студії мистецтвознавчі», «Слов'янський світ», «Матеріали до української етнології» та «Українське мистецтвознавство».

Важливим напрямом діяльності вченої було активне координаційне наукове життя в Україні як організаторки регіональних наукових центрів у Чернігові, Черкасах, Кропивницькому, Одесі, Кам'янці-Подільському, Слов'янську та ін.

Ганна Аркадіївна була популяризаторкою науки, за її авторства та участі проводилась радіопрограма «Наукові обрії» (2000–2010). У 2023 році вона ініціювала загальнонаціональну та міжнародну акцію «Національна академія наук – бібліотекам», у рамках якої десяткам бібліотек в Україні та за кордоном було передано і презентовано тисячі томів найяскравіших видань ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

За віддану й наполегливу працю Г. Скрипник присвоєно вчене звання членкині-кореспондентки НАН України (2003) та академікині НАН України (2006).

Одночасно з широкоформатною та багатоаспектною пошуково-дослідницькою та організаційною роботою вчена була у складі Бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства (1999–2004) та Бюро Секції суспільних і гуманітарних наук (2004–2024), обіймала посади заступниці академіка-секретаря ВЛММ НАН України (2004–2020) та академікині-секретаря ВЛММ НАН України (2020–2024). Ганна Аркадіївна очолювала та була членкинею наукових і громадських організацій: головою Науково-координаційної ради з проблем розвитку народної культури (2001–2024), співголовою Міжнародної асоціації етнологів, що діє на базі ІМФЕ (2001–2024), головою Українського відділення Міжнародної асоціації з дослідження та поширення слов'янських культур при ЮНЕСКО (2006–2024), членкинею Українського комітету славистів (2006–2024), президенткою Національної асоціації українців, одночасно віцепрезиденткою (2002–2008), президенткою Міжнародної асоціації українців (2008–2013), членкинею Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки (2015–2019), Комісії МОН України з питань Премії Верховної Ради України молодим вченим (2018–2021), головою Конгресу української інтелігенції, членкинею Науково-видавничої ради НАН України (2020–2024) та ін.

У 2008 році Ганну Скрипник нагороджено орденом княгині Ольги III ступеня, у 2014 році вона була удостоєна звання лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, а в 2019 році вченій було присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Джерела та література

1. Бежкович Опанас. Вибрані праці : у 3 кн. Кн. 1 / [за заг. ред. Г. Скрипник]. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2015. 336 с.
2. Зілинський О. Вибрані праці з фольклористики. У 2 кн. / [голов. ред. Г. Скрипник ; упоряд. М. Мушинка] ; НАНУ, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2013. Кн. 1. 386 с. : іл.; 2023. Кн. 2. 580 с. : іл.
3. Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2013. 728 с., 8 іл.
4. Каминский В. Этнографическое изучение Вольни. Варшава, 1912.
5. Русов А. Украинский народ в его прошлом и настоящем / под ред. Ф. К. Волкова, М. С. Грушевского и др. Санкт-Петербург, 1916. С. 394.
6. Скрипник Г. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. Київ : Наукова думка, 1989. 304 с. : іл.
7. Скрипник Г. З історії української етнографії. Київ, 2002. 288 с.
8. Скрипник Г. Народознавчі дослідження Опанаса Бежковича – вченого з Кубані. *Народна творчість та етнологія*. 2015. №2. С. 53–74.
9. Скрипник Г. Національна культурно-мистецька спадщина: проблеми збереження та академічної наукової презентації. *Вісник НАНУ*. 2023. № 7. С. 61–66.
10. Скрипник Г. Національна ментальність та традиційні світоглядні уявлення. *Історія української культури*. Київ, 2008. Т. 4. Кн. 1. С. 241–468.
11. Скрипник Г. Українське етнографічне музейництво. 20-ті – 90-ті роки ХХ ст. Київ, 1998. 164 с.
12. Скрипник Г. Українське етнографічне музейництво ХХ ст.: нариси. Кив, 2002. 324 с. + іл.
13. Скрипник Г. Українська етнологія в особах. Київ, 2015. 326 с.

References

1. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. *Bezhkovych, Opanas. Selected Works: In Three Books*. Book 1. Kyiv: M. Rylskyi IASFE, NAS of Ukraine, 2015, 336 pp. [in Ukrainian].
2. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. Mykola MUSHYNKA, compiler. *Zilynskyi, Orest. Selected Works in Folkloristics. In Two Books*. NASU, UIA, Kyiv: M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2013, book 1, 386 pp.: ills; 2023, book 2, 580 pp.: ills [in Ukrainian].
3. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. Zilynskyi, Orest. *Ukrainian Folk Ballads of the Eastern Slovakia*. NASU, UIA, M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2013, 728 pp., 8 ills [in Ukrainian].
4. KAMINSKY, Viktor. *Ethnographic Study of Volyn*. Warsaw, 1912 [in Polish].
5. VOLKOV, Fedor, Mikhail GRUSHEVSKY, eds. Rusov, Aleksandr. *The Ukrainian People in Their Past and Present*. Saint Petersburg, 1916, pp. 394 [in Russian].
6. SKRYPNYK, Hanna. *Ethnographic Museums of Ukraine. Formation and Development*. Kyiv: Scientific Thought, 1989, 304 pp.: ills [in Ukrainian].
7. SKRYPNYK, Hanna. *From the History of Ukrainian Ethnography*. Kyiv, 2002, 288 pp. [in Ukrainian].
8. SKRYPNYK, Hanna. Ethnological Research of Opanas Bezhkovych – A Scientist from Kuban. *Folk Art and Ethnology*, 2015, no. 2, pp. 53–74 [in Ukrainian].
9. SKRYPNYK, Hanna. National Cultural and Artistic Heritage: Problems of Preservation and Academic Scientific Presentation. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 7, pp. 61–66 [in Ukrainian].
10. SKRYPNYK, Hanna. National Mentality and Traditional Worldviews. *History of Ukrainian Culture*. Kyiv, 2008, vol. 4, book 1, pp. 241–468 [in Ukrainian].
11. SKRYPNYK, Hanna. *Ukrainian Ethnographic Museology. The 1920s – 1990s*. Kyiv, 1998, 164 pp. [in Ukrainian].
12. SKRYPNYK, Hanna. *Ukrainian Ethnographic Museology of the 20th Century: Essays*. Kyiv, 2002, 324 pp. + ills [in Ukrainian].
13. SKRYPNYK, Hanna. *Ukrainian Ethnology in Persons*. Kyiv, 2015, 326 pp. [in Ukrainian].

Отримано / Received 26.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

УДК 391:93/94(051)НТЕ]:316.7(477)“19/20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.023>

ТУРЕЙСЬКИЙ ІГОР

доктор філософії (PhD) з історії та археології, молодший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5194-0137>

TUREISKYI IHOR

a Ph.D. in History and Archaeology, a junior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5194-0137>

Бібліографічний опис:

Турейський, І. (2025) Народний одяг українців у дискурсі журналу «Народна творчість та етнологія». *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 23–39.

Tureisky, I. (2025) Folk Clothing of Ukrainians in the Discourse of “Folk Art and Ethnology” Journal. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 23–39.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

НАРОДНИЙ ОДЯГ УКРАЇНЦІВ У ДИСКУРСІ ЖУРНАЛУ «НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЕТНОЛОГІЯ»

Анотація / Abstract

У статті здійснено спробу комплексного осмислення розвитку досліджень українського народного одягу на сторінках журналу «Народна творчість та етнологія» впродовж століття його існування.

У радянську добу науковий дискурс був значною мірою обмежений ідеологічними рамками, проте саме тоді сформувалася ґрунтовна джерельна база, було вироблено методологічні підходи, які не втратили своєї актуальності. У цей період активно розвивалися напрями, присвячені дослідженню регіональних комплексів убрання, головних уборів, складових костюма, вишивки, змін одягової культури, що відбивають розширення наукових інтересів та перехід від описових практик до системного аналізу. Цей етап історії досліджень вирізняється важливим доробком низки вчених, зокрема Я. Прилипка, К. Матейко, Т. Ніколаєвої.

Лише з послабленням ідеологічного тиску повернулася увага до символічних та обрядових функцій традиційного одягу. З відновленням української державності вітчизняна етнологія поступово долала інерцію попередніх підходів і розширювала проблематику досліджень. На початку XXI ст. акцент змістився на вивчення регіональної та локальної специфіки народного одягу як маркера етнокультурної ідентичності, а також на сучасне функціонування традиційного вбрання в новітніх соціокультурних умовах. У центрі уваги опинилися й питання побутування одягу в міському середовищі, дитячої одягової культури.

Узагальнено показано, що еволюція вивчення українського народного одягу відбувалася у складних суспільно-політичних умовах, а журнал відіграв у цьому процесі ключову роль. Напрацьований корпус досліджень зберіг актуальність і слугує базисом для сучасних етнологічних студій, а видання й досі продовжує культурну місію зі збереження традиційного вбрання як складника національної спадщини та ідентичності.

Ключові слова: історія наукового журналу «Народна творчість та етнологія», український народний одяг, традиційне вбрання, українська етнологія, історіографія, українська традиційна культура.

The submitted article is an attempt of a comprehensive reflection of the development of research on Ukrainian folk clothing on the pages of “Folk Art and Ethnology” journal throughout the century of its existence.

An academic discourse has been constrained largely by ideological frameworks during the Soviet period. However, it is precisely the epoch when a solid source base has been formed, and methodological approaches are developed. They have retained their relevance to this day. At that time active research has been conducted into regional clothing complexes, headwear, costume components, embroidery, and transformations in clothing culture, reflecting the expansion of scholarly interests and a shift from descriptive practices to systematic analysis. This stage in the history of research is marked by the important contributions of scholars such as Yakiv Prylypko, Kateryna Mateiko and Tamara Nikolaieva.

Attention to the symbolic and ritual functions of traditional clothing has been returned only with the weakening of ideological pressure. Ukrainian ethnology has overcome gradually the inertia of previous approaches and broadened the scope of research with the restoration of Ukrainian statehood. In the early 21st century, the focus has been shifted to exploring regional and local specificities of folk dress as markers of ethnocultural identity, as well as the contemporary functioning of traditional attire in modern sociocultural conditions. Researchers have also turned their attention to the presence of folk clothing in urban environments and to children's clothing culture.

It is summarized and shown that the evolution of Ukrainian folk clothing research has taken place in complex sociopolitical conditions, with the journal playing a key role in this process. The accumulated body of work remains relevant and continues to serve as a foundation for modern ethnological studies. The journal still fulfills a cultural mission in preserving traditional dress as an element of national heritage and identity.

Keywords: history of the scientific journal “Folk Art and Ethnology”, Ukrainian folk clothing, traditional attire, Ukrainian ethnology, historiography, Ukrainian traditional culture.

Вступ. Столітній спадок журналу «Народна творчість та етнологія» репрезентує поступ вітчизняної етнологічної школи, на долю якої припали тяжкі випробування, що є суголосними із загальнонаціональними. Продовжуючи найкращі традиції, часопис розвивається відповідно до актуальних завдань науки та викликів сьогодення. У продовження циклу публікацій, присвячених ювілею, простежимо, як змінювалася дослідницька концепція та підходи до вивчення та репрезентації народного одягу українців. Стаття К. Бех у попередньому номері НТЕ про висвітлення весільної обрядовості розпочала серію історіографічних досліджень за темами¹. Водночас у ній докладно висвітлено історичне тло та етапи розвитку народознавчих студій у безпосередньому взаємозв'язку з функціонуванням часопису.

Огляд публікацій, присвячених українському народному одягові, покликаний систематизувати основні концепції висвітлення

теми, напрями та специфіку досліджень, що відбивають як рівень вивчення тематики, так і наукові тенденції. У своїй розвідці розглянемо публікації за темою народного одягу українців періоду ХІХ – початку ХХІ ст. Принагідно зазначимо, що поза нашим оглядом залишаються праці, присвячені одяговій культурі етнічних меншин України, що заслуговують на окрему ретроспекцію, а також інших народів. Хронологічний зріз напрацювань із тематики народного вбрання демонструє не лише перехід від описових до аналітичних досліджень (що не був лінійним), але й безпосередній вплив пануючої комуністичної ідеології в період «розвинутого соціалізму». При очевидних кліше, без яких годі було б сподіватися на будь-які публікації, аннали часопису демонструють цікаві та оригінальні підходи, фіксують та репрезентують народну спадщину в безпосередній близькості до періоду її функціонування, можуть слугувати джерелами для сучасних дослідників. Тож спадщина, що

формувався у вкрай складних та специфічних умовах, потребує зваженої оцінки, адже вона слугує підґрунтям сучасного наукового поступу. У цьому контексті вважаємо за необхідне висвітлити також імена та спадок дослідників, що розвивали й збагачували напрям досліджень.

Виклад основного матеріалу. У першій іпостасі часопису – «Етнографічному віснику» (1925–1932) – тематика народного одягу майже не порушувалася. Попри ґрунтовні напрацювання попереднього періоду та поодинокі оригінальні розвідки з означеної тематики в цей час, дослідники, зокрема Етнографічної комісії ВУАН, визначили пріоритетними інші напрями. Розвиваючись у контексті європейської етнологічної традиції, учені першочергово зосереджувалися на архаїчних аспектах обрядовості та фольклору, вдосконаленні методики культурно-антропологічних досліджень.

Питання принципів вивчення одягу як складової народного мистецтва порушується у статті Б. Крижановського, завідувача українського відділу Російського музею в Ленінграді (згодом РЕМ), «Вивчення народного мистецтва в етнологічних дослідках» [36]. Інтерес до цієї теми закономірно пов'язаний із роботою вченого з унікальною колекцією, що була зібрана й іншими українськими етнологами для згаданого музею. Здійснивши короткий порівняльний огляд традиційного вбрання різних регіонів України, автор посилює висунуту тезу про переважаючий фактор запозичень від сусідів у відмінності типів одягу. Водночас наголошується на спільності основних рис, що збереглися у вбранні Центральної України. Публікація відображає прагнення означити та формалізувати підходи до вивчення народного мистецтва, пошуку шляхів до використання його як джерела для вивчення міжетнічних зв'язків. Очевидна перебільшена роль запозичень у формуванні розмаїтості народної носії, однак відображає вектор пошуків, а головним є доведення важливості подальшого вивчення матеріальної культури.

Нова сторінка в історії журналу вже під назвою «Народна творчість та етнографія» розпочалася в 1957 році. Стабільний майданчик для народознавців та мистецтвознавців у період «відлиги» відкрив можливість для широкої репрезентації народної культури. Та разом з тим цілком відчутним був ідеологічний вплив. Крім стандартних і обов'язкових згадок останніх рішень з'їздів, цитат «вождів», тематика народного одягу була тлом вкорінення низки концепцій, зокрема «значного покращення життєвого рівня робітників та селян за радянської влади», «дружби народів», «єдиної колиски трьох братніх народів», « нової історичної спільності – радянського народу». Дослідницький вектор значною мірою був визначений не лише власними зацікавленнями. Деякі тези публікацій видаються відверто пропагандистськими та абсурдними, утім, вважаємо за доцільне стримувати себе від розлогих коментарів, адже, найвірогідніше, це могли усвідомлювати обмежені обставинами автори. Слід також зазначити, що єдино правильною визнавалася теорія історичного матеріалізму. І це на тривалий час обмежило розвиток вітчизняної гуманітаристики та відірвало її від провідних наукових напрямів.

Аналізуючи статті кінця 1950-х – 1980-х років, важливо зауважити, що рівень публікацій на тему народного вбрання доволі відмінний – від коротких повідомлень до розлогих аналітичних статей. Часто розкривається тема народного вбрання в рубриках «трибуна молодого дослідника» та «з нашої пошти», різниться й стиль написання. Значний масив публікацій охоплює період середини 1960-х – початку 1970-х років, що пов'язано з підготовкою «Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії», де одяг був однією з трьох досліджуваних ділянок народної культури. Фундаментальне дослідження так і не було завершено й опубліковано, однак деякі напрацювання вчених були висвітлені на сторінках НТЕ (Я. Прилипко, К. Матейко, Т. Ніколаєва, В. Бойко, В. Миронов).

Окремо хотілося б зупинитися на напрацюваннях Я. Прилипка. Його публікації в журналі дають змогу побачити масштаб непересічного дослідника, що був безпідставно звільнений з ІМФЕ АН УРСР та не завершив власних досліджень. Одна група статей присвячена компаративному вивченню болгарського та східнослов'янського народного одягу («Спільні риси в болгарському та східнослов'янському одязі» [72], «Порівняльно-історичне вивчення народного одягу болгар і східних слов'ян та питання етногенезу болгарського народу» [71], «До питання про взаємозв'язки одягу болгар з одягом інших слов'янських народів» [67]). За цією тематикою автор захистив кандидатську дисертацію. Неординарний підхід дослідження одягу демонструє глибоке знання, зокрема українського народного вбрання, хоча висловлені в цих публікаціях тези є доволі дискусійними.

Я. Прилипка підготував програму-зип-атлас для підготовки атласу, керував збором польового матеріалу в численних експедиціях різними регіонами України. Про частину цієї роботи він повідомляв у статті «Експедиційне вивчення українського одягу» [68]. Узагальнюючий характер має стаття «Український народний одяг як джерело вивчення етнічної історії» [73], у якій проаналізовано зв'язок комплексу вбрання із соціально-економічними умовами життя, національним характером народу.

У підготовці матеріалів на тему одягу для згаданого атласу активну участь брали львівські дослідники з Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. Значний масив зібраного ними польового матеріалу походив із західних областей України. Висвітлення цієї діяльності відображено у статті Н. Здоровеги та К. Матейко «Краса народного вбрання» [20], у якій ідеться про вагомий потенціал народного вбрання українців, основні принципи формування та декорування народного костюма, багаті фонди згаданого музею. Науковий доробок К. Матейко, напрацювання її колег з

Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР, знайшли продовження в ґрунтовній, першій узагальнюючій праці з теми – «Український народний одяг» (1977).

Питання трансформації народного одягу часто порушувалося в публікаціях радянського періоду, однак зрідка ставало окремим предметом дослідження. Безумовним уважалося, що зміни в одязі відбувалися «головним чином завдяки успіхам новоствореної радянської промисловості» [44, с. 18], якісним покращенням рівня життя селянства. Про фактори змін народного вбрання та різницю в побуті різних прошарків селянства мовиться у статті А. Поріцького «Побут сільськогосподарського пролетаріату Півдня України кінця XIX – початку XX ст.» [66]. Заслужують на увагу тези автора про те, що фабричні матеріали спершу поширювалися в найзаможніших та найбідніших прошарків, інколи старі форми вбрання краще зберігалися в заможного, більш консервативного селянства, а також про значний вплив у переході на нові типи одягу – відхід селян-заробітчан у південні регіони, що запозичували там «моди» та згодом поширювали їх на малій батьківщині.

Ширший контекст змін одягової культури презентований у статтях В. Миронова «Розвиток українського народного костюма за радянського часу» [41] та «Народний одяг як відображення соціально-етнічних процесів» [42]. У публікаціях розглядаються етапи заміни типів та модернізація окремих елементів вбрання [43; 45; 46; 96]. Сумнівними, якщо не цілком неправдивими, є висновки про однакове постачання промисловими товарами населення міста та села (ідеться про 1970-і), та успішний і органічний взаємовплив традиційної народної і професійної творчості, відображений в одяговому комплекті населення. В. Миронов написав також статтю з доволі рідкісної підтеми – «Міський костюм на Україні (кін. XIX – поч. XX ст.)» [41], де прослідковуються зміни в одяговій культурі, спільні та відмінні риси різних станів міщанства.

У цьому ж ключі відображено процес упровадження традиційних елементів народного вбрання, передусім вишивки, крою в сучасний одяг [39; 89; 97]. Цьому напряму присвячені статті В. Бойка, такі як «Елементи українського народного одягу в сучасних трикотажних виробках» [5], «Українська народна вишивка в сучасному одязі» [7], «Українські народні традиції в сучасному одязі». (До виходу альбому з друку)» [4], «Принципи створення та змін українського народного одягу» [6]. Попри перебільшення щодо продуктивного симбіозу народного мистецтва та промисловості, цінною є репрезентація тогочасного переосмислення традиційних елементів у творчості окремих модельєрів і майстрів. Варто відзначити, що в статті Г. Щербія «Народне і професійне в сучасному одязі» 1983 року [95] при повторенні вивіренних відповідно до ідеології кліше додається про недостатній рівень співпраці художників-модельєрів та майстрів, невдалі рішення в стилізації, зокрема сценічного вбрання. Зазначені недоліки були одними із чинників профанації українського народного одягу, про що в цих розвідках, звісно, не йдеться.

Популярним напрямом досліджень у царині народного вбрання була тема вишивки – надзвичайно виразного елемента оздоблення українського народного одягу. Значна кількість публікацій із цієї теми має доволі описовий характер та висвітлює локальну специфіку вишивки, її орнаментику й колористику [27] (А. Жук – «Українські вишивки Пряшівщини» [17], Г. Смольський – «Космацькі вставки» [76], О. Матяшек – «Краса волинських вишивок» [40], М. Аронець – «Видинівські вишивки вчора й сьогодні» [1], І. Боднар – «Орнаментика карпатських вишивок» [3], М. Перлаг – «Народні вишивки Закарпаття» [58]).

Більш широкий ареал дослідження вишивки, питання походження та розповсюдження орнаментальних мотивів, їх типологія та своєрідність розглянуті в статті І. Добрянської та І. Симоненко «Типи та

колорит західноукраїнської народної вишивки» [16]. Про орнамент як форму мистецтва, підходи до вивчення та репрезентації, його ідейно-виховну функцію розмірковується у статті Я. Запаско «Деякі питання теорії орнаментального мистецтва» [19]. Виразну естетичну роль вишивки як складової художньо-декоративної системи – українського народного костюма, її характер та композиційні рішення висвітлено у статті Т. Кари-Васильєвої «Вишивка в оформленні одягу» [25], що є частиною ґрунтовних та багаторічних досліджень авторки.

Вагоме місце становлять статті про окремі види, елементи одягу [8; 21; 86]. Особлива увага належала головним уборам, що, безумовно, є багатогранною системою в народній ноші. Ґрунтовною є розвідка Я. Прилипка «Класифікація народних головних уборів» [70]. У ній основною класифікаційною ознакою народних головних уборів визнана форма, встановлено типологію дівочих, жіночих та чоловічих головних уборів. Питанню трансформації та типології традиційних головних уборів, особливостям зачісок присвячена стаття К. Матейко «Головні убори українських селян до початку ХХ ст.» [38]. Характеристика регіональних особливостей головних уборів висвітлена у статті Г. Стельмахук «Поліські жіночі головні убори (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)» [77]. Згодом розширені напрацювання авторки із цієї теми були репрезентовані в монографічному дослідженні. Художні традиції та структурно-композиційні особливості, еволюцію головних уборів іншого регіону розкрито у статті З. Тканко «Головні жіночі убори Поділля» [84].

Оригінальний підхід до дослідження складових одягового комплексу належить Г. Горинь, що проявився, зокрема, у статтях «З історії шевства на Україні» та «Традиційне кушнірство українських Карпат» [11; 12]. Викладені в публікаціях тези згодом лягли в основу монографії авторки, що вперше системно проаналізувала особливості виготовлення та типоло-

гію народного одягу зі шкіри. Менш популярною, можемо припустити, через наочну демонстрацію селянського достатку в доряднянський період, була тематика народних прикрас. У журналі НТЕ ця підтема була висвітлена лише наприкінці 1980-х у статтях Г. Врочинської (Савчук) «Гуцульські жіночі прикраси» [74], що згодом знайшла ширшу репрезентацію в майбутніх дослідженнях авторки, а також Г. Недашківської «Корали в народному вбранні» [48].

Іншим розвинутим напрямом вивчення народного одягу було висвітлення регіональних особливостей одягових комплексів. Низку публікацій присвячено характеристиці народного костюма, опису його складових та локальному колориту (Л. Федорова «Матеріали до одягу Хмельницької області» [90], О. Командров «Народний костюм Рахівщини» [29], Я. Прилипко «З народного одягу Чернівецької області» [69], інші публікації [13; 56; 85]).

Дослідження народного одягу Середньої Наддніпрянщини представлено статтями Т. Ніколаєвої «Деякі особливості розвитку народного жіночого одягу Черкащини» [49], «Принципи художнього оформлення народного жіночого одягу Середньої Наддніпрянщини» [50], «Особливості розвитку народного вбрання Середньої Наддніпрянщини за радянського часу» [51]. Порушені в публікації питання згодом були глибоко розвинуті в низці видань. Авторка одна з перших запропонувала поділ великого регіону – Середньої Наддніпрянщини, виділяла локальні комплекси вбрання, водночас був здійснений ретельний аналіз його складових.

У низці публікацій М. Костишиної представлено народне вбрання Буковини («Художнє оформлення буковинського народного костюма гірської місцевості» [32], «Особливості традиційного жіночого одягу Буковинського Поділля» [31], «Буковинські традиційні мотиви в сучасному вбранні» [30]). У наведених розвідках системно розглянуто особливі риси одягових комплексів,

їх регіональні й місцеві особливості, визначальні конструктивні та художні риси складових костюма та їх трансформація. У майбутньому авторка підготувала цілісне видання з теми. Локальна специфіка складових комплексу народного костюма Закарпаття, вплив на нього міжетнічних зв'язків розглянуті в студіях О. Полянської «Особливості одягу населення Закарпаття» [59]. До поважного доробку вже згаданої Г. Стельмашук належить і стаття «Традиційний одяг Житомирщини» [78]. Питання етимології назв українського народного одягу вперше стало предметом окремого дослідження Л. Пономар («Походження назв українського народного одягу на Поліссі» [64]). Разом з тим докладно аналізувалися особливості складових комплексу вбрання. Порушені в статті питання надалі досягли значного розвитку у низці праць ученої.

Матеріалістичний підхід до вивчення народного одягу суттєво обмежував дослідження обрядової компоненти цього явища. Дослідники наголошували на визначальному утилітарному значенні вбрання, а символічно-обрядові аспекти маскували під поняттями «народного етикету» та «моралі». Вплив такої «етично-моральної» складової на функціонування народного одягу розглянуто у статті Г. Щербій «Характеристика деяких особливостей українського народного одягу» [98]. З крахом єдиної правильної ідеології 1990 року з'являється стаття Н. Гурошевої «Обрядова роль традиційного одягу українців» [14], що розглядає традиційне вбрання як органічний взаємовплив духовного та матеріального життя народу, його світогляду.

З відновленням української державності вітчизняна етнологія поступово звільнилася від ідеологічних обмежень радянської доби, що відкривало можливості для комплексного й об'єктивного осмислення національної культурної спадщини. Однак цей процес не був одномоментним. В окремих працях 1990-х років ще простежувалися інерційні риси радянської наукової традиції: порів-

няння з так званими братніми народами, використання усталених кліше та методологічних схем, характерних для попереднього періоду.

Продовження знайшли дослідження окремих елементів народної ноші, особливостей їх декорування (А. Шевчук – «Особливості вишивки на Житомирщині» [93], Р. Тишкевич – «Поліська намітка» [83]). Новизною вирізняється наукова розвідка Н. Гурошевої «Традиційний український дитячий одяг» [15], де вперше дитяче вбрання представлено як особливе надбання. Дослідження зосереджене на принципах його функціонування, формах та зовнішніх характеристиках, а також на ритуальному й світоглядному аспектах, пов'язаних із дитинством.

Вивчення одягової культури набуло ширшого спектра, поєднавши аналіз регіональної специфіки з новими інтерпретаційними підходами. У статті В. Зайченко «Народне вбрання Чернігівщини кінця XVIII – середини XX ст.» [18] докладно висвітлено основні риси й трансформацію одягової культури різних зон Чернігівської області, окреслено їхні локальні та регіональні особливості. Культурна спадщина Чернігівщини, зокрема традиційний одяг, знайшла подальший розвиток у низці наступних праць дослідниці. Оригінальний підхід проблематики демонструє Л. Орел у розвідці «Традиційний національний одяг українців у дзеркалі народної пісні» [57], де через фольклорний матеріал розкривається роль пісенної традиції в розумінні функціонування народного вбрання та його символічних вимірів. У дослідженні Л. Шпирало «Міський костюм Галичини другої половини XIX ст.» [94] простежено особливості міського вбрання, механізми проникнення та адаптації модних тенденцій, а також вплив на нього національних і регіональних традицій.

З початком XXI ст. значна увага приділяється аналізу локальних і регіональних особливостей народної культури, зокрема детальному вивченню традиційного одягу

як одного з маркерів етнокультурної ідентичності.

У статті Л. Чайковської «Обрядова функція народного вбрання на Волині другої половини XIX – початку XX ст.» [91] досліджено ритуальні та магічні властивості традиційного одягу. Авторка розкриває його роль у родинних і весільних обрядах, простежуючи функції окремих елементів костюма як символів і оберегів. На основі матеріалів із Волині підкреслено значення вбрання як важливого складника обрядової культури та духовного світу українців. Пізніше дослідниця видала монографію про народний одяг згаданого регіону. Маємо зазначити, що окремі положення розвідки, пов'язані з інтерпретаціями в контексті слов'янської міфології, мають дискусійний характер, що подеколи було властиво окремим ученим цього періоду.

У публікації Г. Шафранської «Типи народних сорочок гетьманських земель Лівобережжя» [92] окреслено характерні риси цього виду традиційного вбрання на теренах Лівобережного Подніпров'я. Стаття акцентує на значенні сорочки як важливого культурного феномена, що поєднує традицію, локальну специфіку та високий мистецький рівень народного вбрання.

Одним із прикладів вивчення регіональних особливостей є також стаття Г. Кожолянка «Доповнювальні елементи народного костюма Буковини» [28], де проаналізовано пояси, головні убори, взуття та прикраси. На матеріалах різних локальних зон показано їхнє видове різноманіття, функціональні та естетичні властивості у формуванні цілісного образу костюма, а також простежено статево-вікову специфіку використання.

Заслуговує на увагу й стаття Л. Пономар «Ареальне дослідження народного одягу Полісся» [60], у якій продовжено попередні студії авторки. Тут здійснено комплексний аналіз вбрання Правобережного Полісся кінця XIX – початку XX ст. На основі польових матеріалів дослідниця

окреслює ареали поширення окремих видів одягу та їхніх назв, простежує особливості крою, орнаментативні і технічні виготовлення, виявляє локальну специфіку, діалектне членування Західного й Середнього Полісся. Ці дослідження були продовжені й ґрунтовно доповнені в монографічному виданні, де результати отримали ширшу й системну презентацію.

Варто зауважити, що частина публікацій, присвячених регіональним особливостям одягової культури, становила складову системних напрацювань авторів, підготовлених у межах їхніх дисертаційних досліджень, а згодом і монографій. Це, зокрема, цикл праць Л. Сонячної (Іваневич) про традиційне вбрання Поділля. У статті «До особливостей класифікації жіночого натільного одягу українців Поділля» [22] авторка запропонувала власну схему систематизації жіночих сорочок, розглянувши їхній крій, оздоблення та локальні варіанти. Наступна розвідка, «Дослідження традиційного вбрання українців Поділля (історіографічний аспект)» [23], має узагальнюючий характер: у ній здійснено ґрунтовний аналіз літератури, систематизовано основні досягнення та окреслено перспективи подальшого студіювання подільського костюма. Завершує цей цикл стаття «Народне вбрання українців Поділля в дослідженнях Костя Широцького» [24], у якій проаналізовано наукову спадщину подільського дослідника, оцінено його внесок у фіксацію дослідження народного одягу.

Трансформаціям одягової культури Поділля присвячені також студії О. Воробей. У статті «Жіночий одяг 60–80-х років ХХ століття (за експедиційними матеріалами сіл Поділля)» [10] авторка розкриває особливості побутування жіночого вбрання цього періоду, простежує зміни у фасонах і матеріалах під впливом міської моди та соціальних змін. Дослідниця наголошує на поступовій втраті локальної специфіки одягу, проте фіксує і збереження окремих архаїчних рис.

У доробку В. Щибрі значну увагу приділено дослідженню традиційного вбрання Правобережного Подніпров'я. У статті «Особливості верхнього одягу населення Правобережної Наддніпрянщини (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття)» [101] розглянуто різновиди верхнього традиційного одягу, простежено їх конструктивні особливості, локальні відмінності та архаїчні риси, а також трансформацію цієї складової одягової культури. У публікації «Головні убори та зачіски населення Черкаського району Черкаської області кінця ХІХ – середини ХХ століття» [99] докладно охарактеризовано жіночі і чоловічі головні убори та зачіски. Використання польових матеріалів дало змогу авторові зафіксувати зразки, що раніше не були описані, простежити їхню символічну й обрядову функціональність.

Народне вбрання Закарпаття – тематика ґрунтовних напрацювань В. Коцана. Окремі питання було висвітлено в деяких статтях, опублікованих у НТЕ. У дослідженні «Особливості традиційного народного вбрання лемків Закарпаття (ХІХ – перша половина ХХ століття)» [33] автор системно аналізує жіночі і чоловічі комплекси, наголошуючи на особливостях крою, оздоблення, локальних варіантах елементів вбрання, що відображають своєрідність етнографічної групи. Стаття «Народне взуття Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ століття» [34] присвячена різновидам взуття, матеріалам і технікам його виготовлення, соціальній і символічній ролі цього елемента вбрання. У публікації «Чоловічий народний одяг гуцулів Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст.» [35] висвітлено питання функціонування чоловічого строю, простежено особливості сорочок, верхнього та поясного одягу, способи оздоблення, а також відображено їхній зв'язок із традиційним побутом гуцулів.

Дослідженню народної культури українців Слобожанщини, зокрема традиційного вбрання, присвячені праці В. Сушко.

У статті «Локальні варіації української традиційної культури Слобожанщини» [80] окреслено слобідсько-український варіант народної культури, де традиційний одяг постає як один із провідних етнокультурних маркерів. Костюм подано в його віковій та статевій стратифікації, простежено локальні варіації у формах, назвах і декоративному оздобленні. У розвідці «Народне вбрання українців-слобожан як складова культурної спадщини» [81] зроблено акцент на історичній динаміці та соціокультурних функціях костюма. У контексті досліджень народного вбрання Слобожанщини варто згадати також статтю Т. Віхрової «Традиційно-побутова культура Білокуракинщини: локальний варіант слобожанської культури (перша половина XX століття)» [9]. За матеріалами з півночі Луганщини (на основі музейних колекцій та польових матеріалів) простежено особливі риси локального костюма.

Важливим доповненням до корпусу досліджень стали різнопланові статті, що засвідчують інтерес науковців до вивчення регіональної та локальної специфіки українського народного вбрання, його складників та їх трансформації [26; 37; 47; 54; 79; 100; 102]. Серед них, зокрема, праця М. Беха «Традиційний одяг околичної шляхти Північно-Східної Житомирщини кінця XIX – початку XX століття (за матеріалами села Беги Коростенського району Житомирської області)» [2] та стаття Л. Пономар «Народне вбрання Чернігівщини: традиції, перспективи» [63].

Тематика функціонування й трансформації українського народного одягу в міському середовищі ґрунтовно досліджена в працях М. Олійник, де окреслено механізми його урбанізації та підтверджено значення як маркера національної ідентичності. У статті «Вираження української ідентифікації в міському одязі (на прикладі життя родин Драгоманових і Косачів)» [52] показано використання елементів народного строю міською інтелігенцією як маркерів націо-

нальної самоідентифікації та їх поступову трансформацію. У розвідці «Український чоловічий одяг у побуті міської інтелігенції в другій половині XIX – першій половині XX століття» [55] простежено етапи входження чоловічого традиційного вбрання в міське середовище. Завершує блок стаття «Соціально-економічний та релігійно-обрядовий фактори розповсюдження українського традиційного вбрання в міських реаліях Києва (друга половина XIX – початок XX століття)» [53], у якій розкрито механізми входження народної одягової традиції до урбаністичного простору. Авторка показує, що завдяки постійній присутності селян мігрантів, працівників та паломників традиційне вбрання було складовою міського культурного середовища.

На сучасному етапі досліджень актуалізуються питання збереження й трансформації одягової культури, її функціонування в умовах новітнього соціокультурного середовища, ролі у формуванні ідентичності. У цьому контексті вирізняється праця Л. Пономар «Знакова функція одягу в обрядовій культурі українців середини XX – початку XXI століття: прояви локальних традицій (за матеріалами експедицій)» [61], у якій проаналізовано роль традиційного вбрання як важливого етнокультурного маркера, його тяглість і трансформацію. Особливу увагу приділено жіночим головним уборам, зокрема весільним, що найдовше зберігали знакові функції. В іншій статті – «Напрями дослідження народного вбрання у світлі сучасної інтерпретації» [62] – авторка підсумовує еволюцію підходів до вивчення українського традиційного костюма, окреслює нові дослідницькі перспективи в умовах зростаючого інтересу суспільства та наголошує на його значенні як культурного феномена й маркера національної ідентичності. У ще одній її публікації – «Традиційний народний одяг у вимірі сучасних націоконсолідаційних процесів» [65] – народне вбрання розглянуто як символ єдності українців і чинник національної консолідації.

Продовженням вивчення питань функціонування й трансформації народного одягу стала праця В. Сушко та В. Склера «Збереження традиційного українського вбрання та його популяризація в діяльності фольклорно-етнографічних колективів Харківщини на межі XX–XXI століть» [82]. Автори акцентують на ролі автентичного костюма як репрезентанта культурної спадщини Слобожанщини, підкреслюють значення фольклорно-етнографічних колективів у популяризації та збереженні цього пласта культури, а також розкривають його функцію у формуванні як локальної, так і загальноукраїнської ідентичності.

Серед публікацій, що розкривають нові грані дослідження традиційного вбрання, вирізняється стаття М. Селівачова «Сільська мода XX століття в українському вбранні та текстилі» [75]. Автор простежує динаміку формування сільської моди, аналізує співвідношення традиційних і новаторських елементів, окреслює відмінність її розвитку від міського середовища. Дослідження підкреслює пізнавальну цінність цього явища для розуміння трансформаційних процесів у народному вбранні XX ст.

До нашого авторства належить кілька публікацій у часописі, що присвячені народному дитячому вбранню українців. У статті «Одяг як інструмент соціалізації дитини в українській традиційній культурі кінця XIX – початку XX століття» [88] проаналізовано роль вбрання у процесі соціалізації,

його символічні та магічні функції. У наступній розвідці – «Дитяче народне вбрання українців у художньо-етнографічній спадщині Юрія Павловича» [87] – на основі замальовок художника-етнографа розкрито локальну специфіку й варіативність дитячого одягу першої половини XX ст., висвітлено його статево-вікові особливості та трансформації.

Висновки. Аналіз столітньої ретроспективи часопису «Народна творчість та етнологія» переконливо демонструє складну траєкторію розвитку студій українського народного одягу, що віддзеркалює як наукові пошуки, так і соціально-політичні умови часу. Журнал історично відіграв визначальну роль у дослідженні та репрезентації українського народного вбрання. Тривалий період він об'єднував навколо себе науковців, що формували вітчизняний етнографічний дискурс. Коло порушених питань і висвітлених тем у царині народного вбрання й досі не втрачають своєї актуальності та слугують підґрунтям для подальших досліджень. Поза нашим екскурсом залишилося питання ілюстративного доповнення згаданих статей, що й на сучасному етапі залишається цінним джерелом для дослідження української одягової культури. Підсумовуючи, наголошимо, що публікації часопису й нині продовжують місію зі збереження та популяризації народного вбрання, утвердивши його як невід'ємний елемент української культурної спадщини та національного самовираження.

Примітка

¹ Бех К. Весільна та шлюбно-обрядова тематика на сторінках журналу «Народна творчість та етнологія». *Народна творчість та етнологія*. 2025. № 1. С. 22–36. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2025.02.022>.

Джерела та література

1. Аронець М. Видинівські вишивки вчора й сьогодні. *Народна творчість та етнографія*. 1968. № 3. С. 68–70.
2. Бех М. Традиційний одяг околичної шляхти Північно-Східної Житомирщини кінця XIX – початку XX століття (за матеріалами села Бехи Коростенського району Житомирської області). *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 5. С. 68–76.
3. Боднар І. Орнаментака карпатських вишивок. *Народна творчість та етнографія*. 1969. № 2. С. 55–58.
4. Бойко В. «Українські народні традиції в сучасному одязі». (До виходу альбому з друку). *Народна творчість та етнографія*. 1967. № 1. С. 68.
5. Бойко В. Елементи українського народного одягу в сучасних трикотажних виробках. *Народна творчість та етнографія*. 1965. № 5. С. 32–35.
6. Бойко В. Принципи створення та змін українського народного одягу. *Народна творчість та етнографія*. 1969. № 3. С. 46–50.
7. Бойко В. Українська народна вишивка в сучасному одязі. *Народна творчість та етнографія*. 1966. № 1. С. 55–57.
8. Бутник-Сіверський Б. Народні пояси XVII – початку XIX століть. *Народна творчість та етнографія*. 1985. № 1. С. 30–33.
9. Віхрова Т. Традиційно-побутова культура Білокуракинщини: локальний варіант слобожанської культури (перша половина XX століття). *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 4. С. 78–87.
10. Воробей О. Жіночий одяг 60–80-х років XX століття (за експедиційними матеріалами сіл Поділля). *Народна творчість та етнологія*. 2015. № 2. С. 103–112.
11. Горинь Г. З історії шевства на Україні. *Народна творчість та етнографія*. 1981. № 6. С. 54–58.
12. Горинь Г. Традиційне кушнірство українських Карпат. *Народна творчість та етнографія*. 1979. № 5. С. 50–56.
13. Гургула І. Сьогочасне ткання і вишивка Буковини та Полісся. *Народна творчість та етнографія*. 1967. № 4. С. 102–103.
14. Гурошева Н. Обрядова роль традиційного одягу українців. *Народна творчість та етнографія*. 1990. № 4. С. 46–51.
15. Гурошева Н. Традиційний український дитячий одяг. *Народна творчість та етнографія*. 1995. № 1. С. 77–82.
16. Добрянська І., І. Симоненко І. Типи та колорит західноукраїнської вишивки. *Народна творчість та етнографія*. 1959. № 2. С. 75–83.
17. Жук А. Українські вишивки Пряшівщини. *Народна творчість та етнографія*. 1966. № 1. С. 88–89.
18. Зайченко В. Народне вбрання Чернігівщини кінця XVIII – середини XX ст. *Народна творчість та етнографія*. 1993. № 3. С. 18–27.
19. Запаско Я. Деякі питання теорії орнаментального мистецтва. *Народна творчість та етнографія*. 1959. № 1. С. 54–60.
20. Здоровега Н., Матейко К. Краса народного вбрання. *Народна творчість та етнографія*. 1970. № 1. С. 30–39.
21. Здоровега Н. Плетіння чи брання. *Народна творчість та етнографія*. 1968. № 2. С. 68–69.
22. Іваневич Л. До особливостей класифікації жіночого натільного одягу українців Поділля. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 3. С. 91–98.
23. Іваневич Л. Дослідження традиційного вбрання українців Поділля (історіографічний аспект). *Народна творчість та етнологія*. 2015. № 3. С. 42–51.
24. Іваневич Л. Народне вбрання українців Поділля в дослідженнях Костя Широцького. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 4. С. 54–59.
25. Кара-Васильєва Т. Вишивка в оформленні одягу. *Народна творчість та етнографія*. 1978. № 5. С. 13–21.
26. Кароєва Т., Гребеньова В. Чоловіча сорочка в асортименті вишивального промислу України повоєнного часу (1945–1949). *Народна творчість та етнологія*. 2024. № 2. С. 58–67. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2024.02.058>.
27. Карпинець І. Художнє оформлення гуцульських кептарів. *Народна творчість та етнографія*. 1965. № 1. С. 60–64.
28. Кожолянюк Г. Доповнювальні елементи традиційного народного костюма українців Буковини. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С. 57–65.
29. Командров О. Народний костюм Рахівщини. *Народна творчість та етнографія*. 1959. № 3. С. 82–88.
30. Костишина М. Буковинські традиційні мотиви в сучасному вбранні. *Народна творчість та етнографія*. 1978. № 4. С. 19–23.
31. Костишина М. Особливості традиційного жіночого одягу Буковинського Поділля. *Народна творчість та етнографія*. 1976. № 6. С. 59–67.
32. Костишина М. Художнє оформлення буковинського народного костюма гірської місцевості. *Народна творчість та етнографія*. 1975. № 4. С. 54–56.

33. Коцан В. Особливості традиційного народного вбрання лемків Закарпаття (XIX – перша половина XX століття). *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 5. С. 18–24.
34. Коцан В. Традиційне народне взуття Закарпаття XIX – першої половини XX століття. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2. С. 24–34.
35. Коцан В. Чоловічий народний одяг гуцулів Закарпаття XIX – першої половини XX століття. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 3. С. 5–18. DOI : <https://10.15407/nte2021.03.005>.
36. Крижановський Б. Вивчення народнього мистецтва в етнологічних дослідках. *Етнографічний вісник*. Київ : Українська академія наук, 1927. Кн. 5. С. 118–125.
37. Марцінів Ю. Покутська вишиванка та елементи народного строю: минуле і сучасність (на основі експедиції Городенківщиною). *Народна творчість та етнологія*. 2024. № 2. С. 68–75. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2024.02.068>.
38. Матейко К. Головні убори українських селян до початку XX ст. *Народна творчість та етнографія*. 1973. № 3. С. 47–54.
39. Матейко К., Сидорович С. Використання в сучасному одязі елементів традиційного вбрання. *Народна творчість та етнографія*. 1963. № 2. С. 14–20.
40. Матяшек О. Краса волинських вишивок. *Народна творчість та етнографія*. 1968. № 2. С. 69–70.
41. Миронов В. Міський костюм на Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Народна творчість та етнографія*. 1971. № 5. С. 20–29.
42. Миронов В. Народний одяг як відображення соціально-етнічних процесів. *Народна творчість та етнографія*. 1975. № 3. С. 71–77.
43. Миронов В. Розвиток народного одягу українського Полісся за радянського часу. *Народна творчість та етнографія*. 1974. № 3. С. 14–22.
44. Миронов В. Розвиток українського народного костюму за радянського часу. *Народна творчість та етнографія*. 1972. № 2. С. 18–28.
45. Миронов В., Наулко В. Етнокультурні зв'язки на Україні (за матеріалами одягу). *Народна творчість та етнографія*. 1969. № 5. С. 46–51.
46. Миронов В., Приходько М. Де Крим за горами (з матеріалів етнографічної експедиції). *Народна творчість та етнографія*. 1971. № 6. С. 42–47.
47. Мойсюк О. Домінантні мотиви в народному ткацтві Житомирського Полісся. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 1. С. 33–41.
48. Недашківська Г. Корали в народному вбранні. *Народна творчість та етнографія*. 1988. № 5. С. 56–58.
49. Ніколаєва Т. Деякі особливості розвитку народного жіночого одягу Черкащини. *Народна творчість та етнографія*. 1971. № 4. С. 59–72.
50. Ніколаєва Т. Принципи художнього оформлення народного жіночого одягу Середньої Наддніпрянщини. *Народна творчість та етнографія*. 1972. № 2. С. 80–84.
51. Ніколаєва Т., Забанова Т. Особливості розвитку народного вбрання Середньої Наддніпрянщини за радянського часу. *Народна творчість та етнографія*. 1973. № 2. С. 22–27.
52. Олійник М. Вираження української ідентифікації в міському одязі (на прикладі життя родин Драгоманових і Косачів). *Народна творчість та етнологія*. 2014. № 4. С. 105–114.
53. Олійник М. Соціально-економічний та релігійно-обрядовий фактори розповсюдження українського традиційного вбрання в міських реаліях Києва (друга половина XIX – початок XX століття). *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 6. С. 39–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2017.06.039>.
54. Олійник М. Студії української орнаментики Ольги Косач: наукові та міжкультурні зрізи джерельної бази. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 4. С. 94–109.
55. Олійник М. Український чоловічий одяг у побуті міської інтелігенції в другій половині XIX – першій половині XX століття. *Народна творчість та етнологія*. 2015. № 4. С. 67–76.
56. Орел Л. Поліський серпанок. *Народна творчість та етнографія*. 1980. № 5. С. 91–93.
57. Орел Л. Традиційний національний одяг українців у дзеркалі народної пісні. *Народна творчість та етнографія*. 1996. № 2–3. С. 64–75.
58. Перлаг М. Народні вишивки Закарпаття. *Народна творчість та етнографія*. 1972. № 4. С. 46–49.
59. Полянська О. Особливості одягу населення Закарпаття. *Народна творчість та етнографія*. 1976. № 3. С. 23–29.
60. Пономар Л. Ареальне дослідження народного одягу Полісся. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 3. С. 50–56.
61. Пономар Л. Знакова функція одягу в обрядовій культурі українців середини XX – початку XXI століття: прояви локальних традицій (за матеріалами експедицій). *Народна творчість та етнологія*. 2015. № 1. С. 32–38.

62. Пономар Л. Напрями дослідження народного вбрання у світлі сучасної інтерпретації. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 3. С. 82–93.
63. Пономар Л. Народне вбрання Чернігівщини: традиції, перспективи. *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 5. С. 67–69.
64. Пономар Л. Походження назв українського народного одягу на Поліссі. *Народна творчість та етнографія*. 1989. № 5. С. 33–41.
65. Пономар Л. Традиційний народний одяг у вимірі сучасних націоконсолідаційних процесів. *Народна творчість та етнологія*. 2024. № 1. С. 34–41. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2024.01.034>.
66. Поріцький А. Побут сільськогосподарського пролетаріату Півдня України кінця XIX – початку XX ст. *Народна творчість та етнографія*. 1958. № 1. С. 58–67.
67. Прилипка Я. До питання про взаємозв'язки одягу болгар з одягом інших слов'янських народів. *Народна творчість та етнографія*. 1963. № 3. С. 57–64.
68. Прилипка Я. Експедиційне вивчення українського одягу. *Народна творчість та етнографія*. 1968. № 6. С. 64–65.
69. Прилипка Я. З народного одягу Чернівецької області. *Народна творчість та етнографія*. 1960. № 1. С. 85–91.
70. Прилипка Я. Класифікація народних головних уборів. *Народна творчість та етнографія*. 1970. № 5. С. 27–37.
71. Прилипка Я. Порівняльно-історичне вивчення народного одягу болгар і східних слов'ян та питання етногенезу болгарського народу. *Народна творчість та етнографія*. 1961. № 1. С. 69–76.
72. Прилипка Я. Спільні риси в болгарському та східнослов'янському одязі. *Народна творчість та етнографія*. 1960. № 3. С. 101–106.
73. Прилипка Я. Український народний одяг як джерело вивчення етнічної історії. *Народна творчість та етнографія*. 1971. № 5. С. 10–19.
74. Савчук Г. Гуцульські жіночі прикраси. *Народна творчість та етнографія*. 1987. № 5. С. 48–53.
75. Селівачов М. Сільська мода XX століття в українському вбранні та текстилі. *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 1. С. 65–74. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.065>.
76. Смольський Г. Космацькі вуставки. *Народна творчість та етнографія*. 1968. № 1. С. 50–53.
77. Стельмахук Г. Поліські головні убори. *Народна творчість та етнографія*. 1982. № 4. С. 53–56.
78. Стельмахук Г. Традиційний одяг Житомирщини. *Народна творчість та етнографія*. 1980. № 6. С. 77–82.
79. Сушко В. Взуття в українській традиційній культурі. *Народна творчість та етнологія*. 2019. № 4. С. 48–55. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2019.04.048>.
80. Сушко В. Локальні варіації української традиційної культури Слобожанщини. *Народна творчість та етнологія*. 2015. № 5. С. 18–23.
81. Сушко В. Народне вбрання українців-слобожан як складова культурної спадщини. *Народна творчість та етнологія*. 2024. № 1. С. 57–64. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2024.01.057>.
82. Сушко В., Скляр В. Збереження традиційного українського вбрання та його популяризація в діяльності фольклорно-етнографічних колективів Харківщини на межі XX–XXI століть. *Народна творчість та етнологія*. 2024. № 2. С. 50–57. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2024.02.050>.
83. Тишкевич Р. Поліська намітка. *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 2. С. 62–68.
84. Тканко З. Головні жіночі убори Поділля. *Народна творчість та етнографія*. 1988. № 6. С. 44–46.
85. Тканко З. Народний одяг Поділля в збірках державного музею етнографії народів СРСР у Ленінграді. *Народна творчість та етнографія*. 1985. № 3. С. 61–63.
86. Толочко П. Українське радянське плахтове ткацтво. *Народна творчість та етнографія*. 1962. № 2. С. 101–106.
87. Турейський І. Дитяче народне вбрання українців у художньо-етнографічній спадщині Юрія Павловича. *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 3. С. 94–104. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2023.03.094>.
88. Турейський І. Одяг як інструмент соціалізації дитини в українській традиційній культурі кінця XIX – початку XX століття. *Народна творчість та етнологія*. 2022. № 3. С. 102–110. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2022.03.102>.
89. Ульянова Л. Сучасна українська вишивка. *Народна творчість та етнографія*. 1970. № 1. С. 13–19.
90. Федорова Л. Матеріали до одягу Хмельницької області. *Народна творчість та етнографія*. 1959. № 1. С. 95–98.
91. Чайковська Л. Обрядова функція народного вбрання на Волині другої половини XIX – початку XX ст. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 6. С. 47–54.
92. Шафранська Г. Типи народних сорочок гетьманських земель Лівобережжя (із фондової збірки Музею народної архітектури та побуту НАН України). *Народна творчість та етнографія*. 2006. № 1. С. 98–104.
93. Шевчук А. Особливості вишивки на Житомирщині. *Народна творчість та етнографія*. 1991. № 5. С. 24–27.
94. Шпирало Л. Міський костюм Галичини другої половини XIX століття. *Народна творчість та етнографія*. 1993. № 4. С. 71–74.

95. Щербій Г. Народне і професійне в сучасному одязі. *Народна творчість та етнографія*. 1983. № 5. С. 50–55.
96. Щербій Г. Розвиток одягу в умовах міжетнічних контактів. *Народна творчість та етнографія*. 1986. № 1. С. 47–51.
97. Щербій Г. Український традиційний одяг і сучасне моделювання. *Народна творчість та етнографія*. 1978. № 4. С. 79–81.
98. Щербій Г. Характеристика деяких особливостей українського народного одягу. *Народна творчість та етнографія*. 1979. № 2. С. 72–73.
99. Щибря В. Головні убори та зачіски населення Черкаського району Черкаської області кінця XIX – середини XX століття: традиції, локальні особливості (за матеріалами польових досліджень). *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 5. С. 96–101.
100. Щибря В. Народний одяг Буковини. *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 5. С. 70–71.
101. Щибря В. Особливості верхнього одягу населення Правобережної Наддніпрянщини (кінець XIX – перша половина XX століття). *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 3. С. 90–95.
102. Щибря В., Закальська Я. Народний одяг Богуславщини кінця XIX – середини XX століття (за матеріалами фольклорно-етнографічної експедиції травня – червня 2024 року). *Народна творчість та етнологія*. 2025. № 2. С. 103–116. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2025.02.103>.

References

1. ARONETS, Myroslav. Vydyniv Embroidery: Past and Present. *Folk Art and Ethnography*, 1968, no. 3, pp. 68–70 [in Ukrainian].
2. BEKH, Mykola. Traditional Clothing of the Peripheral Nobility. *Folk Art and Ethnology*, 2016, no. 5, pp. 68–76 [in Ukrainian].
3. BODNAR, Ihor. Ornamentation of Carpathian Embroidery. *Folk Art and Ethnography*, 1969, no. 2, pp. 55–58 [in Ukrainian].
4. BOIKO, Vasyl. «Ukrainian Folk Traditions in Modern Clothing» (On the Occasion of Publication of the Album). *Folk Art and Ethnography*, 1967, no. 1, pp. 68 [in Ukrainian].
5. BOIKO, Vasyl. Elements of Ukrainian Folk Dress in Modern Knitwear. *Folk Art and Ethnography*, 1965, no. 5, pp. 32–35 [in Ukrainian].
6. BOIKO, Vasyl. Principles of the Formation and Transformation of Ukrainian Folk Dress. *Folk Art and Ethnography*, 1969, no. 3, pp. 46–50 [in Ukrainian].
7. BOIKO, Vasyl. Ukrainian Folk Embroidery in Contemporary Clothing. *Folk Art and Ethnography*, 1966, no. 1, pp. 55–57 [in Ukrainian].
8. BUTNYK-SIVERSKYI, Borys. Folk Belts of the 17th – Early 19th Century. *Folk Art and Ethnography*, 1985, no. 1, pp. 30–33 [in Ukrainian].
9. VIKHROVA, Tetiana. Traditional Everyday Culture of Bilokurakynе Region. *Folk Art and Ethnology*, 2017, no. 4, pp. 78–87 [in Ukrainian].
10. VOROBIEI, Olha. Women's Clothing of the 1960s–1980s. *Folk Art and Ethnology*, 2015, no. 2, pp. 103–112 [in Ukrainian].
11. HORYN, Hanna. From the History of Shoemaking in Ukraine. *Folk Art and Ethnography*, 1981, no. 6, pp. 54–58 [in Ukrainian].
12. HORYN, Hanna. Traditional Furriery of the Ukrainian Carpathians. *Folk Art and Ethnography*, 1979, no. 5, pp. 50–56 [in Ukrainian].
13. HURHULA, Iryna. Contemporary Weaving and Embroidery in Bukovyna and Polissia. *Folk Art and Ethnography*, 1967, no. 4, pp. 102–103 [in Ukrainian].
14. HUROSHEVA, Nataliia. The Ritual Role of Traditional Ukrainian Clothing. *Folk Art and Ethnography*, 1990, no. 4, pp. 46–51 [in Ukrainian].
15. HUROSHEVA, Nataliia. Traditional Ukrainian Children's Clothing. *Folk Art and Ethnography*, 1995, no. 1, pp. 77–82 [in Ukrainian].
16. DOBRIANSKA, Iryna, I. SYMONENKO. Types and Color Schemes of Western Ukrainian Embroidery. *Folk Art and Ethnography*, 1959, no. 2, pp. 75–83 [in Ukrainian].
17. ZHUK, A. Ukrainian Embroidery of the Prešov Region. *Folk Art and Ethnography*, 1966, no. 1, pp. 88–89 [in Ukrainian].
18. ZAICHENKO, Vira. Folk Dress of Chernihiv Region from the Late 18th to the Mid-20th Century. *Folk Art and Ethnography*, 1993, no. 3, pp. 18–27 [in Ukrainian].

19. ZAPASKO, Yakym. Some Issues of the Theory of Ornamental Art. *Folk Art and Ethnography*, 1959, no. 1, pp. 54–60 [in Ukrainian].
20. ZDOROVEHA, Neonila, Kateryna MATEIKO. The Beauty of Folk Clothing. *Folk Art and Ethnography*, 1970, no. 1, pp. 30–39 [in Ukrainian].
21. ZDOROVEHA, Neonila. Weaving or Braiding? *Folk Art and Ethnography*, 1968, no. 2, pp. 68–69 [in Ukrainian].
22. IVANEVYCH, Liliia. On the Features of Classification of Women's Underclothing of Podillian Ukrainians. *Folk Art and Ethnology*, 2013, no. 3, pp. 91–98 [in Ukrainian].
23. IVANEVYCH, Liliia. Study of Traditional Dress of Podillian Ukrainians. *Folk Art and Ethnology*, 2015, no. 3, pp. 42–51 [in Ukrainian].
24. IVANEVYCH, Liliia. Folk Dress of Podillian Ukrainians in the Research of Kostiantyn Shyrotskyi. *Folk Art and Ethnology*, 2016, no. 4, pp. 54–59 [in Ukrainian].
25. KARA-VASYLIEVA, Tetiana. Embroidery in Clothing Decoration. *Folk Art and Ethnography*, 1978, no. 5, pp. 13–21 [in Ukrainian].
26. KAROIEVA, Tetiana, Valentyna HREBENOVA. Men's Shirts in Postwar Embroidery Production. *Folk Art and Ethnology*, 2024, no. 2, pp. 58–67. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2024.02.058> [in Ukrainian].
27. KARPYNETS, Iryna. Artistic Decoration of Hutsul Sheepskin Vests. *Folk Art and Ethnography*, 1965, no. 1, pp. 60–64 [in Ukrainian].
28. KOZHOLIANKO, Heorhii. Complementary Elements of the Traditional Folk Costume of Ukrainians in Bukovyna. *Folk Art and Ethnography*, 2010, no. 1, pp. 57–65 [in Ukrainian].
29. KOMANDROV, O. Folk Costume of the Rakhiv Region. *Folk Art and Ethnography*, 1959, no. 3, pp. 82–88 [in Ukrainian].
30. KOSTYSHYNA, Mirra. Traditional Bukovynian Motifs in Modern Dress. *Folk Art and Ethnography*, 1978, no. 4, pp. 19–23 [in Ukrainian].
31. KOSTYSHYNA, Mirra. Features of Traditional Women's Clothing in Bukovynian Podillia. *Folk Art and Ethnography*, 1976, no. 6, pp. 59–67 [in Ukrainian].
32. KOSTYSHYNA, Mirra. Artistic Design of the Bukovynian Folk Costume in the Mountainous Region. *Folk Art and Ethnography*, 1975, no. 4, pp. 54–56 [in Ukrainian].
33. KOTSAN, Vasyl. Features of Traditional Folk Dress of Lemkos. *Folk Art and Ethnology*, 2017, no. 5, pp. 18–24 [in Ukrainian].
34. KOTSAN, Vasyl. Traditional Folk Footwear of Transcarpathia. *Folk Art and Ethnology*, 2018, no. 2, pp. 24–34 [in Ukrainian].
35. KOTSAN, Vasyl. Men's Folk Clothing of Hutsuls. *Folk Art and Ethnology*, 2021, no. 3, pp. 5–18. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2021.03.005> [in Ukrainian].
36. KRYZHANOVSKYI, Borys. The Study of Folk Art in Ethnological Research. *Ethnographic Bulletin*, 1927, no. 5, pp. 118–125 [in Ukrainian].
37. MARTSINIV, Yuliia. Pokuttia Embroidery: Past and Present. *Folk Art and Ethnology*, 2024, no. 2, pp. 68–75. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2024.02.068> [in Ukrainian].
38. MATEIKO, Kateryna. Headwear of Ukrainian Peasants Before the Early 20th Century. *Folk Art and Ethnography*, 1973, no. 3, pp. 47–54 [in Ukrainian].
39. MATEIKO, Kateryna, Savyna SYDOROVYCH. The Use of Elements of Traditional Dress in Modern Clothing. *Folk Art and Ethnography*, 1963, no. 2, pp. 14–20 [in Ukrainian].
40. MATIYASHEK, Olha. The Beauty of Volhynian Embroidery. *Folk Art and Ethnography*, 1968, no. 2, pp. 69–70 [in Ukrainian].
41. MYRONOV, Vadym. Urban Costume in Ukraine (Late 19th – Early 20th Century). *Folk Art and Ethnography*, 1971, no. 5, pp. 20–29 [in Ukrainian].
42. MYRONOV, Vadym. Folk Clothing as a Reflection of Social and Ethnic Processes. *Folk Art and Ethnography*, 1975, no. 3, pp. 71–77 [in Ukrainian].
43. MYRONOV, Vadym. The Development of Folk Clothing in Ukrainian Polissia During the Soviet Period. *Folk Art and Ethnography*, 1974, no. 3, pp. 14–22 [in Ukrainian].
44. MYRONOV, Vadym. The Development of Ukrainian Folk Costume in Soviet Times. *Folk Art and Ethnography*, 1972, no. 2, pp. 18–28 [in Ukrainian].
45. MYRONOV, Vadym, Vsevolod NAULKO. Ethnocultural Connections in Ukraine (Based on Clothing Materials). *Folk Art and Ethnography*, 1969, no. 5, pp. 46–51 [in Ukrainian].
46. MYRONOV, Vadym, Mykola PRYKHODKO. Where Crimea Lies Beyond the Mountains (Based on Ethnographic Expedition Materials). *Folk Art and Ethnography*, 1971, no. 6, pp. 42–47 [in Ukrainian].

47. MOISIUK, Olha. Dominant Motifs in Folk Weaving of Zhytomyr Polissia. *Folk Art and Ethnology*, 2013, no. 1, pp. 33–41 [in Ukrainian].
48. NEDASHKIVSKA, H. Coral Necklaces in Folk Dress. *Folk Art and Ethnography*, 1988, no. 5, pp. 56–58 [in Ukrainian].
49. NIKOLAIEVA, Tamara. Some Features of the Development of Women's Folk Dress in the Cherkasy Region. *Folk Art and Ethnography*, 1971, no. 4, pp. 59–72 [in Ukrainian].
50. NIKOLAIEVA, Tamara. Principles of Artistic Design in Women's Folk Clothing of Central Dnipro Region. *Folk Art and Ethnography*, 1972, no. 2, pp. 80–84 [in Ukrainian].
51. NIKOLAIEVA, Tamara, T. ZABANOVA. Features of the Development of Folk Dress in Central Dnipro Region in Soviet Times. *Folk Art and Ethnography*, 1973, no. 2, pp. 22–27 [in Ukrainian].
52. OLIYNYK, Maryna. Expression of Ukrainian Identity in Urban Clothing. *Folk Art and Ethnology*, 2014, no. 4, pp. 105–114 [in Ukrainian].
53. OLIYNYK, Maryna. Socio-Economic and Ritual Factors of Dress in Kyiv. *Folk Art and Ethnology*, 2017, no. 6, pp. 39–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2017.06.039> [in Ukrainian].
54. OLIYNYK, Maryna. Studies of Ukrainian Ornamentation by Olha Kosach. *Folk Art and Ethnology*, 2021, no. 4, pp. 94–109 [in Ukrainian].
55. OLIYNYK, Maryna. Ukrainian Men's Clothing in the Everyday Life of the Urban Intelligentsia. *Folk Art and Ethnology*, 2015, no. 4, pp. 67–76 [in Ukrainian].
56. OREL, Lidiia. The Polissian Serpanok (Fine Transparent Fabric). *Folk Art and Ethnography*, 1980, no. 5, pp. 91–93 [in Ukrainian].
57. OREL, Lidiia. Traditional Ukrainian National Clothing in the Light of Folk Songs. *Folk Art and Ethnography*, 1996, no. 2–3, pp. 64–75 [in Ukrainian].
58. PERLAH, Mykhailo. Folk Embroidery of Transcarpathia. *Folk Art and Ethnography*, 1972, no. 4, pp. 46–49 [in Ukrainian].
59. POLIANSKA, O. Clothing Characteristics of the Population of Transcarpathia. *Folk Art and Ethnography*, 1976, no. 3, pp. 23–29 [in Ukrainian].
60. PONOMAR, Liudmyla. Areal Study of Folk Clothing in Polissia. *Folk Art and Ethnology*, 2012, no. 3, pp. 50–56 [in Ukrainian].
61. PONOMAR, Liudmyla. The Symbolic Function of Clothing in the Ritual Culture of Ukrainians. *Folk Art and Ethnology*, 2015, no. 1, pp. 32–38 [in Ukrainian].
62. PONOMAR, Liudmyla. Directions of Research on Folk Clothing. *Folk Art and Ethnology*, 2021, no. 3, pp. 82–93 [in Ukrainian].
63. PONOMAR, Liudmyla. Folk Dress of the Chernihiv Region. *Folk Art and Ethnology*, 2017, no. 5, pp. 67–69 [in Ukrainian].
64. PONOMAR, Liudmyla. The Origin of the Names of Ukrainian Folk Clothing in Polissia. *Folk Art and Ethnography*, 1989, no. 5, pp. 33–41 [in Ukrainian].
65. PONOMAR, Liudmyla. Traditional Folk Clothing in Modern Nation-Building. *Folk Art and Ethnology*, 2024, no. 1, pp. 34–41. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2024.01.034> [in Ukrainian].
66. PORITSKYI, Anatolii. The Everyday Life of the Agricultural Proletariat in Southern Ukraine at the Late 19th – Early 20th Century. *Folk Art and Ethnography*, 1958, no. 1, pp. 58–67 [in Ukrainian].
67. PRYLYPKO, Yakiv. On the Issue of the Relationship of the Bulgarian Clothing and the Clothing of Other Slavic Peoples. *Folk Art and Ethnography*, 1963, no. 3, pp. 57–64 [in Ukrainian].
68. PRYLYPKO, Yakiv. Expedition-Based Study of Ukrainian Clothing. *Folk Art and Ethnography*, 1968, no. 6, pp. 64–65 [in Ukrainian].
69. PRYLYPKO, Yakiv. From the Folk Clothing of the Chernivtsi Region. *Folk Art and Ethnography*, 1960, no. 1, pp. 85–91 [in Ukrainian].
70. PRYLYPKO, Yakiv. Classification of Folk Headwear. *Folk Art and Ethnography*, 1970, no. 5, pp. 27–37 [in Ukrainian].
71. PRYLYPKO, Yakiv. Comparative-Historical Study of the Folk Clothing of Bulgarians and East Slavs and the Issue of the Ethnogenesis of the Bulgarian People. *Folk Art and Ethnography*, 1961, no. 1, pp. 69–76 [in Ukrainian].
72. PRYLYPKO, Yakiv. Common Features in Bulgarian and East Slavic Clothing. *Folk Art and Ethnography*, 1960, no. 3, pp. 101–106 [in Ukrainian].
73. PRYLYPKO, Yakiv. Ukrainian Folk Clothing as a Source for Studying Ethnic History. *Folk Art and Ethnography*, 1971, no. 5, pp. 10–19 [in Ukrainian].
74. SAVCHUK, Hanna. Hutsul Women's Jewelry. *Folk Art and Ethnography*, 1987, no. 5, pp. 48–53 [in Ukrainian].
75. SELIVACHOV, Mykhailo. Rural Fashion in Ukrainian Clothing. *Folk Art and Ethnology*, 2023, no. 1, pp. 65–74. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.065> [in Ukrainian].

76. SMOLSKYI, Hryhorii. Kosmach-Style Shoulder Inserts. *Folk Art and Ethnography*, 1968, no. 1, pp. 50–53 [in Ukrainian].
77. STELMASHCHUK, Halyna. Headwear of Polissia. *Folk Art and Ethnography*, 1982, no. 4, pp. 53–56 [in Ukrainian].
78. STELMASHCHUK, Halyna. Traditional Clothing of Zhytomyr Region. *Folk Art and Ethnography*, 1980, no. 6, pp. 77–82 [in Ukrainian].
79. SUSHKO, Valentyna. Footwear in Ukrainian Traditional Culture. *Folk Art and Ethnology*, 2019, no. 4, pp. 48–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2019.04.048> [in Ukrainian].
80. SUSHKO, Valentyna. Local Variations of Ukrainian Traditional Culture in Slobozhanshchyna. *Folk Art and Ethnology*, 2015, no. 5, pp. 18–23 [in Ukrainian].
81. SUSHKO, Valentyna. Folk Clothing of Ukrainians in Slobozhanshchyna. *Folk Art and Ethnology*, 2024, no. 1, pp. 57–64. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2024.01.057> [in Ukrainian].
82. SUSHKO, Valentyna, Volodymyr SKLIAR. Preservation of Traditional Clothing in Kharkiv Region. *Folk Art and Ethnology*, 2024, no. 2, pp. 50–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2024.02.050> [in Ukrainian].
83. TYSHKEVYCH, Raisa. The Polissian Namitka (Traditional Headscarf). *Folk Art and Ethnography*, 1992, no. 2, pp. 62–68 [in Ukrainian].
84. TKANKO, Z. Women's Headwear of Podillia. *Folk Art and Ethnography*, 1988, no. 6, pp. 44–46 [in Ukrainian].
85. TKANKO, Z. Folk Clothing of Podillia in the Collections of the State Museum of Ethnography of the Peoples of the USSR in Leningrad. *Folk Art and Ethnography*, 1985, no. 3, pp. 61–63 [in Ukrainian].
86. TOLOCHKO, Petro. Ukrainian Soviet Plahta Weaving. *Folk Art and Ethnography*, 1962, no. 2, pp. 101–106 [in Ukrainian].
87. TUREISKYI, Ihor. Children's Folk Dress in the Work of Yurii Pavlovych. *Folk Art and Ethnology*, 2023, no. 3, pp. 94–104. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2023.03.094> [in Ukrainian].
88. TUREISKYI, Ihor. Clothing as a Tool of Child Socialization. *Folk Art and Ethnology*, 2022, no. 3, pp. 102–110. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2022.03.102> [in Ukrainian].
89. ULIANOVA, Lidiia. Contemporary Ukrainian Embroidery. *Folk Art and Ethnography*, 1970, no. 1, pp. 13–19 [in Ukrainian].
90. FEDOROVA, L. Materials on the Clothing of Khmelnytskyi Region. *Folk Art and Ethnography*, 1959, no. 1, pp. 95–98 [in Ukrainian].
91. CHAIKOVSKA, Liliia. The Ritual Function of Folk Dress in Volhynia in the Mid- to Late-19th – Early 20th Century. *Folk Art and Ethnography*, 2007, no. 6, pp. 47–54 [in Ukrainian].
92. SHAFRANSKA, Halyna. Types of Folk Shirts from the Hetmanate Territories of the Left Bank. *Folk Art and Ethnography*, 2006, no. 1, pp. 98–104 [in Ukrainian].
93. SHEVCHUK, Anatolii. Features of Embroidery in Zhytomyr Region. *Folk Art and Ethnography*, 1991, no. 5, pp. 24–27 [in Ukrainian].
94. SHPYRALO, Liliia. Urban Costume of Galicia in the Second Half of the 19th Century. *Folk Art and Ethnography*, 1993, no. 4, pp. 71–74 [in Ukrainian].
95. SHCHERBII, Hryhorii. Folk and Professional Elements in Contemporary Clothing. *Folk Art and Ethnography*, 1983, no. 5, pp. 50–55 [in Ukrainian].
96. SHCHERBII, Hryhorii. The Development of Clothing Under Conditions of Interethnic Contact. *Folk Art and Ethnography*, 1986, no. 1, pp. 47–51 [in Ukrainian].
97. SHCHERBII, Hryhorii. Ukrainian Traditional Clothing and Contemporary Fashion Design. *Folk Art and Ethnography*, 1978, no. 4, pp. 79–81 [in Ukrainian].
98. SHCHERBII, Hryhorii. Characteristics of Some Features of Ukrainian Folk Clothing. *Folk Art and Ethnography*, 1979, no. 2, pp. 72–73 [in Ukrainian].
99. SHCHYBRIA, Volodymyr. Headwear and Hairstyles in Cherkasy District. *Folk Art and Ethnology*, 2016, no. 5, pp. 96–101 [in Ukrainian].
100. SHCHYBRIA, Volodymyr. Folk Dress of Bukovyna. *Folk Art and Ethnology*, 2017, no. 5, pp. 70–71 [in Ukrainian].
101. SHCHYBRIA, Volodymyr. Features of Outerwear of the Population of Right-Bank Dnipro Region. *Folk Art and Ethnology*, 2016, no. 3, pp. 90–95 [in Ukrainian].
102. SHCHYBRIA, Volodymyr, Yaryna ZAKALSKA. Folk Dress of the Bohuslav Region. *Folk Art and Ethnology*, 2025, no. 2, pp. 103–116. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2025.02.103> [in Ukrainian].

Отримано / Received 20.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

УДК 78.072:792]:008:001.891](477)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.040>

НЕМКОВИЧ ОЛЕНА

докторка мистецтвознавства, професорка, завідувачка відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0006-5720>

NEMKOVYCH OLENA

a Doctor of Art Studies, a professor, a head of the Musicology and Ethnomusicology Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0006-5720>

Бібліографічний опис:

Немкович, О. (2025) «Театр майбутнього»: міждисциплінарні проблеми в українському музикознавстві. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 40–50.

Nemkovych, O. (2025) “Theatre of the Future”: Interdisciplinary Problems in Ukrainian Musicology. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 40–50.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

«ТЕАТР МАЙБУТНЬОГО»: МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ МУЗИКОЗНАВСТВІ

Анотація / Abstract

Цього року опубліковано монографію визначної сучасної науковиці, академікині Національної академії мистецтв України Неллі Корнієнко «Театр майбутнього – траєкторія кванту. Порядок, відкритий для випадковості (театрознавство інших вимірів)» (Київ : Дух і Літера, 2025. 464 с.). Вона є підсумком великого етапу творчого шляху дослідниці, концентрує в собі характерні риси її наукового мислення – філософічність, звернення до даних широкого кола точних і гуманітарних наук, нетрадиційність підходів до аналізу обраних явищ. Унаслідок цього зазначена монографія містить великий фонд новаторських ідей, звернених до базових принципів вивчення художньої культури. Отже, їх осмислення потрібне для різних гуманітарних дисциплін.

Метою пропонованої статті є розгляд лише однієї групи аналізованих у цій книзі взаємопов’язаних проблем у контексті історії українського музикознавства, включаючи його сучасний період. Серед них: домінування в сучасному мистецтвознавстві описових методів дослідження, що, на думку авторки, не відображають нинішній стан художньої культури; поширене в мистецтвознавчих працях теперішнього часу вивчення мистецьких явищ поза розумінням художньої культури як цілості; пошук нових шляхів мистецтвознавчих студій із залученням даних інших наук тощо. Їх об’єднувальним чинником є розуміння культури як цілісної самоорганізованої системи.

Усі зазначені проблеми мають у вітчизняній музикознавчій науці глибокі історичні корені, водночас вони є актуальними для її сучасного періоду. Сьогодні їх осмислення пов’язане з базовими методологічними засадами й світоглядними основами музикознавчих досліджень.

Ключові слова: Неллі Корнієнко, цілісне розуміння художньої культури, міждисциплінарні проблеми, методи наукового дослідження, музикознавство.

A monograph by the prominent contemporary scholar, academician of the National Academy of Arts of Ukraine Nelli Korniienko, titled "Theater of the Future – The Trajectory of a Quantum. Order, Opened to Randomness (Theater Studies of Other Dimensions)" (Kyiv: Spirit and Letter, 2025, 464 pp.) has been published this year. It represents the culmination of a major stage in the authoress's scholarly path and encapsulates the distinctive features of her scientific thinking – philosophical depth, engagement with a broad range of exact and humanitarian sciences, unconventional approaches to the analysis of selected phenomena. As a result, this monograph contains a wealth of innovative ideas focused on the fundamental principles of studying artistic culture. Thus, their understanding is significant for various humanities.

The purpose of the submitted article is to consider only one group of interconnected problems analyzed in this book, within the context of the history of Ukrainian musicology, including its contemporary stage. There are the dominance of descriptive research methods in contemporary art studies, which, according to the authoress, fail to reflect the current state of artistic culture; the widespread tendency in current scholarship to examine artistic phenomena without understanding artistic culture as an integral whole; the search for new directions in art studies by incorporating data from the other sciences, and others among them. The understanding of culture as a holistic self-organizing system is considered as their unifying factor.

All mentioned issues have deep historical roots in Ukrainian musicological scholarship and remain highly relevant today. Their current rethinking is associated with fundamental methodological principles and the worldview foundations of musicological research.

Keywords: Nelli Korniienko, holistic understanding of artistic culture, interdisciplinary issues, research methods, musicology.

Вступ. Приводом для написання цієї статті стало ознайомлення з нещодавно опублікованою монографією визначної сучасної науковиці, академікині Національної академії мистецтв України Неллі Корнієнко [4]. Поява кожної талановитої наукової праці – подія в науковому житті. У цьому випадку йдеться не лише про талановиту працю, а про дослідження непересічного значення для мистецтвознавства і ширше – гуманітарної науки. Робота є підсумком великого етапу творчого шляху дослідниці, її напрацювань, оприлюднених у попередніх монографіях. Водночас книга не є ординарною, традиційною розробкою ні за змістом, ні за формою. Це – вільний виклад колосального фонду креативних, принципово новаторських ідей, осмислення з відповідних позицій великого обсягу мистецького матеріалу. Як зазначає авторка, «логіка "викладається" концентричними колами смислів», «подібно ступеням ракети, які, відпадаючи, віддають свою енергію і смисли наступним» [4, с. 9]. Будучи у своїй основі театрознавчим, пропонуване дослідження водночас є міждисциплінарним. Воно звернене до базових проблем наукового пізнання, зокрема, відповідності поширених у теперішньому мистецтвознав-

стві методологічних тенденцій, домінуючих підходів живому сучасному мистецькому процесу, присвячене пошукам адекватних йому принципів дослідження. Послідовний аналіз усього спектру порушених авторкою проблем може стати предметом окремої теоретико-методологічної наукової розвідки, потрібної, з огляду на її зміст, історії та теорії художньої культури, кожній сфері мистецтвознавчої науки, у тому числі музикознавчої. У цій статті прокоментуємо лише окремі питання міждисциплінарного характеру, що стосуються музикознавства.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що, порушуючи питання адекватності дослідницьких методів стану сучасного мистецького середовища, авторка насправді підняла більш глибоку проблему – причин історичного формування й логіки подальшого розвитку певних методологічних тенденцій, проявом яких є вже усталені в науці конкретні дослідницькі методи й підходи та сучасні пошуки у сфері методології наукових досліджень. Саме у відповідному аспекті прокоментуємо окремі, порушені в книзі Н. Корнієнко міждисциплінарні проблеми, у їх музикознавчій площині:

– домінування в сучасному мистецтвознавстві наративних методів дослідження,

що, на думку авторки, не відповідають нинішньому стану художньої культури;

– пошук шляхів досягнення відповідності дослідницьких методів конкретній історичній специфіці мистецького процесу;

– поширене в мистецтвознавчих працях теперішнього часу дискретне вивчення художніх явищ, попри те, що поза розумінням культури як цілості їх наукове пояснення, як уважає Н. Корнієнко, є неможливим;

– втрата пріоритету логоцентризму в культурі, що є актуальним для гуманітарних досліджень;

– недоцільність характерного для багатьох наукових мистецтвознавчих розробок розуміння документалістики як носія істини в останній інстанції.

На перший погляд, перелічені проблеми не пов'язані між собою, однак насправді вони утворюють цілісне смислове коло. Їх об'єднувальним чинником, що виступає «за кадром», є осмислення історії культури не як хронологічної послідовності окремих подій, а як *цілісної духовної семіосфери*, самоорганізованої системи, що перебуває в постійному розвитку, процесі непередбачуваних (особливо унаочнених, як зазначає авторка, у добу пост-постмодернізму) трансформацій, непідвладних їх досягненню лише логічним шляхом, методами класичної науки модерного часу.

У науковому знанні, зокрема, його музикознавчій складовій, окреслене осмислення культури має глибокі історичні корені в художній практиці, філософії, логіці наукового процесу другої половини XIX – початку XXI ст. В українській музикознавчій науці прояви зазначеного тлумачення музичного мистецтва вперше далися взнаки одночасно з поступовим перетворенням слова про музику в підрозділ академічної науки наприкінці XIX – першій третині XX ст., про що мова буде йти далі. До того часу належить і формування низки методологічних тенденцій, зокрема, згаданої у пропонованій монографії наративної (описової), що зумовлювалося

логікою поступового перетворення слова про музику в науку впродовж кінця XIX – першої третини XX ст. Формуючись переважно в контексті академічної гуманітарної науки (історіографія, етнологія, мовознавство тощо), пов'язаної в той час насамперед з вивченням у відповідних аспектах української культури, вітчизняне музикознавство як наука також викристалізувалось як нова на той час у європейській музикології галузь – міждисциплінарне музичне українознавство (етномузикологія, історичне музикознавство, музична лексикографія). А отже, першим кроком на цьому шляху стало визначення меж і змісту його предмета, пов'язане з цим усвідомлення пріоритетності завдання формування емпіричної бази, тобто фонду об'єктивних даних як одного з основних критеріїв відходу від суб'єктивного «замилування» національними музичними надбаннями й переходу до їх вивчення. Не випадково в той час було започатковано джерелознавство історії української музичної культури (термін Л. Корній) та весь цикл допоміжних (спеціальних) музично-історичних дисциплін (музична бібліографія, включно з її теоретичними засадами, нотографія, біографістика, епістологія тощо). Таким чином, виняткове значення описової методологічної тенденції, спрямованої на створення джерельної бази музикознавства (поряд із формуванням цілісної концепції історії української музичної культури, україномовного поняттєвого апарату музикознавства), було тоді зумовлено іманентною логікою першого етапу формування вітчизняної музикознавчої науки в контексті комплексу українознавчих гуманітарних дисциплін.

Емпірична тенденція, що є одним із проявів дискретного розкриття музичної культури, у подальшому також періодично набувала значення однієї з пріоритетних. Причини й сутність такої ситуації – різні. Так, у 1930–1940-х роках – час найбільш жорсткої регламентації наукового пошуку і втрат наявних на кінець 1920-х років здобутків – емпірично-описовий шлях розкриття

явищ музичної культури був єдино можливим, тому що сформовані в попередній період концептуальні засади зазнали волюнтаристського заперечення «згори» ще з кінця 1920-х років, а нові ще не набули зрілого вигляду. Крім того, унаслідок вилучення великих масивів фактичного матеріалу модель історії музичної культури втратила цілісність, стала фрагментарною, сповненою «білих плям», що спричинило створення лише штучної цілісності (унаслідок «накладання» соціологічної схеми на музичний процес) і відсутність розробки шляхів побудови концепційної цілісності на основі конкретного музикознавчого аналізу.

Іншого сенсу набула наративна тенденція в другій половині ХХ ст. – період інтенсивного розростання фактологічних основ музикознавства. Тоді до кола зацікавлень фахівців увійшли великі масиви раніше заборонених архівних матеріалів, сформувалися нові проблемно-тематичні напрями, зокрема, пов'язані з вивченням старовинної (до ХІХ ст.) музичної культури, музичного життя регіонів, етносів України, зарубіжної музики ХХ ст. тощо. У той час ця методологічна тенденція зумовила поступову кристалізацію «другого концепційного ряду», тобто фонду висновків, зроблених, зокрема, на основі аналізу введеного до наукового обігу в указаний період музичного матеріалу. Її безперервний розвиток логічно підготував сучасні зміни в концептуальному осмисленні української музичної культури, склав іманентні підвалини теперішніх музикознавчих досліджень. Вхідження до наукового обігу великих масивів джерельних даних в останні десятиліття на новому витку історії знову актуалізували зазначену методологічну тенденцію.

Водночас закономірністю науки є взаємозумовленість у ній процесів інтеграції та диференціації. Розробка теоретичної бази має спиратися на емпіричні підвалини, без яких вона перетворюється на абстракцію, що «не працює» в аналізі конкретного музичного мистецтва. Саме за це підлягає крити-

ці значний масив праць радянського часу, у яких впроваджені «згори» теоретико-методологічні засади не виводилися з аналізу конкретного джерельного матеріалу. Посилена ж диференціація, одним із проявом якої є збирання й описання фактичного матеріалу, висуває на порядок денний необхідність його узагальнення – систематизацію, класифікацію, концептуальне осмислення, розкриття з позицій певних понять, категорій, тобто розробку проблематики теоретичного рівня, без якого не існує сучасної науки. Об'єднання всіх даних у певну цілісність, «бажано, в єдину формулу» (як кажуть фізики), є кінцевим ідеалом будь-якої науки.

З цього приводу дозволимо собі образне порівняння. Для створення будинку необхідно, щоб кожна його цеглинка була якісно оброблена, інакше цей будинок почне руйнуватися. Однак збирання разом усіх найкращим чином виготовлених цеглинок не забезпечить появи будинку. У нашому випадку «будинок» – це концептуально-цілісне осмислення історії музичної культури в усіх її конкретних проявах, з урахуванням рівня розробки як емпіричних, так і теоретичних засад теперішнього музикознавства та загалом гуманітарної науки. Отже, у цьому контексті увиразнюється актуальність висловленої думки п. Корнієнко про недоцільність гіперболізації описовості в сучасних мистецтвознавчих дослідженнях. Особливого значення ця думка набуває для академічної традиції музичного українознавства, історично пов'язаного з розробкою фундаментальних теоретичних проблем історії вітчизняної музичної культури, її цілісної концепції, сконцентрованої у створенні багатотомних музично-історичних та енциклопедичних видань.

Усвідомлення недоцільності гіперболізації описовості в мистецтвознавстві початку ХХІ ст. зумовило пошук авторкою книги методів, що мають відповідати специфіці теперішнього художнього процесу. Ідеться про необхідність аналізу нових, не знаних дослідниками попередніх часів якостей мис-

тецького процесу – його ймовірності, індетермінантності, ситуації «хаосу як неупорядкованої складності» [4, с. 26]. У цих пошуках авторка, яка має енциклопедичну ерудицію, звертається до даних природничих наук – квантової фізики та квантової біології. У їх положеннях, що стосуються осмислення об'єктів, які не піддаються поясненню з позицій жорсткої детермінованості, лінійних причинно-наслідкових зв'язків, вона шукає відповіді на питання, особливо гостро поставлені перед дослідниками мистецьким процесом пост-постмодерного часу.

Попри незвичність для мистецтвознавців такої постановки проблеми, це не експеримент «одного дня», а явище, яке має глибокі генетичні корені, зумовлене логікою розвитку мистецтвознавчої науки, є сучасним кульмінаційним пунктом також тривалої історичної тенденції. У музикознавстві вона зародилася в період його формування як галузі академічної науки в першій третині ХХ ст. Надання особливого значення логічному, раціональному пізнанню сформувалося під впливом домінуючих тоді природничих наук-лідерів, що істотною мірою визначали специфіку тогочасної картини світу й стилю мислення. Отже, ці дисципліни впливали й на вітчизняне музикознавство, що на першому етапі свого утвердження в статусі науки, природно, орієнтувалося на більш розвинені наукові дисципліни. Наявність зазначених впливів пояснювалася й тим, що до його структури входили своєрідні «музикознавчі відгалуження» фізики, психофізіології (музична акустика, психологія музичного сприймання). Звідси в музикознавчих працях тих років, наприклад, такі судження, як музичне тяжіння – це «всесвітнє тяжіння, що зазвучало» [1], намагання дослідити шлях, яким психофізіологічний процес сприймання музики перетворюється на естетичну насолоду музикою в музично-історичних (!) працях [2] тощо.

Настання другої хвилі зацікавлення даними точних наук, спроби виявити межі й ступінь ефективності їх застосування в музи-

кознавстві припадає на 1960–1980-ті роки, позначені кристалізацією багатьох плідних тенденцій, що розвиваються дотепер. Тоді звернення до напрацювань цих наук диктувалося насамперед музичною практикою. В аналізі ряду творів, у яких автори застосовували, зокрема, новітні для музики радянської доби композиторські техніки (серіалізм, пуантилізм, алеаторика тощо), продуктивно «працюючими» виявилися методи, запозичені зі статистики, кібернетики (як-от в аналізі Ю. Кона деяких епізодів «Весни Священної» І. Стравинського, де дієвим інструментом аналізу виявився кібернетичний двійковий код) та інших точних дисциплін. Однак і музичний процес, і практика музикознавчих досліджень швидко показали, що при всій правомірності використання методів цих наукових дисциплін у музикознавстві коло їх можливостей у вивченні музичного мистецтва є чітко обмеженим.

Водночас системна методологічна концепція, що спочатку сформувалася в біології (Л. фон Берталанфі), а потім набула міждисциплінарного статусу (дослідження об'єктів різної природи як систем за допомогою системного підходу), плідно застосовувалася в теоретичному музикознавстві другої половини ХХ ст. Використання в ньому системного підходу було одним з найпоказовіших проявів перенесення тоді акценту з дискретного на цілісний принцип музикознавчого аналізу, нового витка інтеграції-диференціації при домінуванні першої, що відповідало аналогічній тенденції в науковому знанні того часу. Системний підхід, адаптований до специфіки музикознавства, так само результативно застосовувався раніше й застосовується тепер в історичному музикознавстві для цілісного розкриття окремих явищ, процесів, періодів, галузей історії музичної культури. Усі наведені приклади є проявом показової ситуації не лише в музикознавстві, але й у різних науках: у періоди істотних змін у пізнанні світу, у науковому знанні найбільш продуктивними виявляються ідеї, народжені на перетині різних наук.

Відтоді уявлення про поняття «системність» і «цілісність» у художньому процесі й методології наукового знання змінилися. Тому сьогодні підвищеною є актуальність осмислення сучасних методологічних напрацювань інших наукових дисциплін, філософії (зокрема, тоталогії в осмисленні категорії цілісності), що, безперечно, є надзвичайно потрібним для академічних «Історій...» різних видів мистецтва, тому що їх кінцева мета – концептуально-цілісне розкриття синхронного й діяхронного зрізів мистецьких процесів. У цьому контексті видаються бажаними спроби досягнення на новому витку історії меж доцільності використання в аналізі духовного космосу, проявом якого є музика, сучасних напрацювань точних наук. Адже, як уже вказувалося, ми знову опинилися в ситуації, знайомій з історії мистецтва: в аналізі художньої творчості постмодерного й пост-постмодерного світу усталені мистецтвознавчі методи часом не є результативними. Натомість сучасні методології аналізу далеких від рівноваги, позначених частими непередбачуваними змінами надскладних систем, ситуацій хаосу (якими виявляються сучасні мистецькі процеси), на сьогодні розробляються насамперед у точних науках. Тому однією з імовірних перспектив теоретичних пошуків мистецтвознавчих наук є осмислення сенсу, специфіки, меж застосування в них штучного інтелекту, даних квантової теорії, математики тощо. Враховуючи, що наука, постійно розвиваючись, досягає дедалі нових, донедавна не очікуваних рівнів інтеграції (у тому числі точних і гуманітарних дисциплін), видаються відкритими в історичну перспективу яскраві, позначені індивідуальним авторським баченням мистецького процесу ідеї книги Н. Корнієнко, пов'язані із застосуванням квантової теорії в мистецтвознавстві.

Необхідність розуміння культури як цілісної самоорганізованої системи виводить у монографії Н. Корнієнко й на проблему поширеного в сучасних мистецтвознавчих працях дискретного дослідження мис-

тецьких явищ, попри те, що поза цілісним розумінням культури, як доводить авторка, пояснення окремих мистецьких явищ є неможливим. На жаль, треба констатувати, що висунення цієї проблеми Н. Корнієнко зумовлюється практикою багатьох сучасних мистецтвознавчих досліджень. Одразу зауважимо: мова йде не про висвітлення в тексті робіт, присвячених окремим явищам, усього контексту культури, а необхідну для їх наукового *пояснення* присутність «за кадром» *цілісного розуміння* культури, її духовного змісту.

Коментування цієї проблеми також потребує певного історичного екскурсу. Її повний аналіз не є завданням цієї статті. Тому зупинимось лише на одному спеціально-науковому – музикознавчому – методі, що концентрує в собі розуміння єдності окремого музичного твору та стилів композитора, епохи, виводить на характерні риси духовної сім'юсфери культури певного періоду, тобто спрямовує до цілісного розуміння музичної культури саме не як сукупності певних явищ, а як певної смислової єдності, що специфічно перевтілюється в окремих мистецьких явищах.

Ідеться про інтонаційне розуміння музичного мистецтва й відповідний інтонаційний метод аналізу, що в українському музикознавстві сформувалися в першій третині ХХ ст., виявляючись насамперед у розробках учнів і послідовників творця теорії ладового ритму Б. Яворського, певною мірою, у музично-історичних працях М. Грінченка, статті Б. Навроцького [8], спеціально присвяченій інтонаційній природі музики, тощо. Зазначене тлумачення музики мало своєю основою музичну практику. Ідеться про здатність відтворювати засобами музичного інтонування, інтонаційної драматургії (без допомоги слова, сценічної дії тощо) тонкі коливання духовного мікрокосмосу окремої людини, духовної «аури» певного соціуму, створювати відповідні філософські, художні концепції. Уперше ці якості музичного мистецтва набули досконалих форм у симфонізмі Л. Бетховена, потім були розвинені

в музичній практиці Романтичної доби, специфічно виявилися в ряді напрямів модерного, зокрема символістського мистецтва початку XX ст. Інтонаційно-процесуальне тлумачення музики було на той час альтернативою статичному, архітектонічному підходу до аналізу музики, спрямовувалося на пошуки осмислення останньої як мистецтва інтонованого смислу, виводило на новий рівень розкриття цілісності в музикознавчому аналізі й самої сутності цього аналізу. В інтонаційному тлумаченні музики, як зазначав І. Котляревський, фокусувався рух музикознавчої думки від розкриття інтонації як найдрібнішого елемента музичної мови до осмислення музики як мистецтва інтонованого смислу [5]. Саме в «інтонованому смислі» отримували свою музичну проєкцію та водночас пов'язувалися в єдиний ланцюг внутрішній світ творця-композитора та сутнісні риси духовної семіосфери культури епохи, що перевтілювалась в інтонаційному словнику епохи. Останній своєю чергою свідомо або підсвідомо впливав на специфіку індивідуальних музичних картин світу, а отже, давався взнаки в конкретних творах.

У другій половині XX ст. інтонаційний метод аналізу музики інколи отримував вульгарні тлумачення, подеколи ставав об'єктом критики. І справа тут не лише в тому, що він не спрацьовував у розгляді ряду композицій. Далеко не всі музикознавці дійсно володіють інтонаційним методом аналізу, використовують лише його зовнішні ознаки й не звертаються до його сутності – пошуків розкриття музичного твору як складної драматургії філософських, духовних смислів (якщо, безумовно, твір їх містить), їх ієрархії, полюсами якої є конкретний твір та семіосфера культури відповідної епохи. Водночас у процесі виконавської інтерпретації, через специфіку виконавського інтонування розкривається також діалог особистостей композитора, виконавця, реципієнта, діалог часів, що також є предметом музикознавчого аналізу. Такий принцип аналізу внаслідок еволюції музичної практики й музи-

кознавчої науки в кожний наступний період неминуче націлює на пошук нових горизонтів дослідження. Водночас він репрезентує різні варіанти інтонаційного тлумачення музики теоретиками Західної та Східної Європи кінця XIX – першої половини XX ст. (Е. Курт, Б. Яворський, Б. Асаф'єв та ін.) як відкриті системи, що дали лише основи для нових пошуків у наступні періоди, зумовлені історичним розвитком музичної творчості й музикознавчої думки.

Одним із проявів «історичної арки» XX – початку XXI ст., яку передбачив іще В. Вернадський, стало формування в сучасний період синергетичного підходу до аналізу музики, що не лише адаптував принципи відповідного міждисциплінарного напрямку науки (нелінійний аналіз, розкриття змісту самоорганізованих систем, що перебувають у процесі постійних трансформацій змісту й форми, функцій елементів та цілісності) до аналізу музики, але генетично пов'язувався з її інтонаційним тлумаченням. Адже інтонаційна драматургія – не «відображення об'єктивної дійсності», а певний духовно-музичний всесвіт, організований за власними законами, тобто специфічна музична самоорганізована система (створення музики штучним інтелектом як певною «надбудовою» над людським інтелектом – окрема проблема, яку тут не розглядаємо). За Н. Корнієнко, цей всесвіт реагує, «діагностує», має зворотний вплив на певні процеси в соціумі, передбачає його майбутнє. Не випадково науковиця обстоює синергетичний підхід, наголошуючи на необхідності його застосування в різних мистецтвознавчих дисциплінах.

Звідси й акцентуація дослідницею думки про те, що поза осмисленням культури як цілісності, яка дає досліднику розуміння цього духовного космосу, неможливим є пояснення її окремих складових, тобто окремих мистецьких явищ. До речі, важливість цього принципу наукового аналізу суголосна й одному з основних положень загальної теорії систем – дисципліни загальнонауко-

вого рівня: для пояснення будь якої системи необхідним є вихід у простір системи більш високого рівня, підсистемою якої є аналізована система. Володіння таким підходом до аналізу явищ музичної культури в сучасному музикознавстві є показником розуміння історичної логіки еволюції цієї галузі науки, позначеної, зокрема, пріоритетністю в теперішній час музично-культурологічних розробок як прояву дедалі потужнішої диференціації-інтеграції науки, розвитку міждисциплінарних досліджень, водночас ерудиції, глибини знань, рівня наукового мислення істориків музичної культури.

З проблемою цілісного тлумачення культури пов'язано й інше важливе питання, розглянуте в монографії Н. Корнієнко, – втрата в культурі домінуючого значення логоцентризму, що безпосередньо стосується принципів музикознавчого аналізу. Так, соціальні, екологічні потрясіння, водночас потужні інтегративні процеси в науці виявили недоцільність абсолютного домінування логоса у світоглядних основах, що чітко виявилось вже в середині ХХ ст. Характерним проявом цього процесу стали, зокрема, підвищення інтересу до проблеми співвідношення науки та мистецтва, зближення, взаємопроникнення наукової і художньої творчості. Серед численних явищ, які про це свідчили, – публікація книжки О. Гакслі «Література і наука», виникнення в СРСР на межі 1950–1960-х років дискусії «фізиків і ліриків», проведення в 1960-х роках ряду всесоюзних симпозіумів із залученням представників точних і гуманітарних наук, а також художньої творчості, обговорення зазначеної проблематики на сторінках філософських журналів, у вишах, творчих організаціях, формування в мистецтві жанрів на перетині науки й мистецтва (наприклад, лекція-вистава), у науковій думці – загальної теорії творчості, покликаній розкрити спільність різних видів творчої праці, у тому числі наукової та художньої. Ця тенденція в культурі виявила важливі для мистецтвознавчого аналізу світоглядні передумови: глибинні

основи творчої діяльності єдині для всіх її видів, у тому числі наукової та мистецької. Розуміння такої єдності є філософською основою осмислення культури в гуманітарних науках як цілісної системи – проєкції духовного світу в усьому багатстві його проявів – логічних, етичних, інтуїтивних, емоційних та інших.

Для аналізу музичних творів спираючись на таку цілісну модель пізнання також має принципове значення. Адже їх художньо-естетичний, екзистенціальний, філософський зміст тільки частково піддається досягненню лише за допомогою логічних операцій – аналізу форми, засобів музичної мови, текстологічних, джерелознавчих методів тощо. Приміром, в аналізі симфоній Б. Лятошинського за допомогою цих традиційних засобів можна констатувати психологічно напружений характер їх тематизму, конфліктно-драматичний тип симфонізму тощо. Однак лише тонкий музичний слух, поєднаний з великим слуховим досвідом, високим інтелектом, художньою інтуїцією, глибокою духовністю й мудрістю, здатний почути в цій музиці й «діагностику» сучасного композиторові психологічного стану світового соціуму, і пророчі передбачення незнаних раніше соціальних катаклізмів, і високий ступінь катарсичності, завдяки якому симфонізм митця ставав фактичним чинником формування свідомості культурної громадськості вже наступного – повоєнного – періоду. Його творчість 1930-х років була одним з тих мистецьких явищ, які внутрішньо, на духовному рівні готували якісні зрушення в художній творчості та, ширше, художній культурі другої половини 1950-х – 1960-х років. Так само не піддається суто логічному, теоретичному (у зазначеному вузькому сенсі) аналізу, приміром, проблема «космізму» творчості О. Скрибіна. А як можна пояснити засобами традиційного теоретичного аналізу феномен фіналу Шостої симфонії П. Чайковського? Автор, який написав цю музику, духовно вже переступив межу, яка відділяє буття від небуття:

як відомо, через 9 днів після виконання (16 жовтня (28 жовтня) 1893 року) його Шостої симфонії (під орудою автора) земний шлях композитора було завершено. Чи достатньо в цьому випадку пояснення наведеного факту лише життєвими обставинами? Творчість видатних композиторів-мислителів, філософів містить безліч прикладів, які не піддаються їх осмисленню суто логічним шляхом. Однак саме на таких рівнях осягнення їхньої музики, які не можна обмежити можливостями логічного мислення, відкриваються глибини її екзистенційного, філософського, психологічного змісту. Підсумовуючи, спроєкуємо відому літературознавцям думку на музикознавство: якщо в музикознавстві вилучити його «точну периферію» (джерелознавство, текстологію та інші допоміжні дисципліни), взагалі його «точний аспект», воно перестане бути наукою, а якщо вилучити те, що не піддається суто логічним аналітичним операціям, воно перестане бути музикознавством. У цьому контексті рудименти не кращих проявів музикознавчої науки минулого століття, пов'язані з протиставленням музикознавців-теоретиків (у традиційному розумінні) та музикознавців-істориків-культурологів, зверхнє ставлення до других є проявом глибокої обмеженості таких фахівців, а, можливо, й зізнанням у нездатності розуміти те, що написано в нотах «між рядків», відчувати МУЗИКУ та мислити концептуально. Серйозні представники музикознавчої науки другої половини ХХ ст., розуміючи історичну логіку еволюції цієї сфери наукового знання, будучи носіями її найпрогресивніших на той час тенденцій, обстоювали думку про те, що дослідники музичного мистецтва не мають бути ні істориками, ні теоретиками, вони мають бути музикознавцями.

Тлумачення музичної творчості не як відображення певної соціальної реальності, а як феномена, що є втіленням духовного мікрокосмосу, а отже, розкриття музичного процесу як самоорганізованої системи,

що функціонує за власними законами, безпосередньо стосується й тези Н. Корнієнко про те, що документалістика не є істиною в останній інстанції. Нелінійність зв'язку мистецтва та об'єктивної дійсності свідчить, що при поясненні музичних творів як артефактів певної епохи методи джерелознавства мають обмежений характер. Водночас історичні документи, у яких здійснено описання певних подій, явищ, їх оцінки (мемуари, епістолярії, публікації в періодиці, зафіксовані усні історії тощо), закономірно несуть на собі відбиток суб'єктивності. Їх характер залежить від рівня освіченості, індивідуальних смаків, політичних поглядів, певних симпатій або антипатій їх авторів до тих чи інших осіб тощо. Відповідні матеріали також часто містять свідомі або несвідомі містифікації. Такі «об'єктивні дані» можна знайти на сторінках численних, відомих усім музикознавцям видань. Ці праці використовують у навчальному процесі, їх цитують музикознавці-науковці у своїх статтях, а отже, відповідні помилки «кочують» з одного видання в інше і, таким чином, поступово набувають статусу наукової істини. У цьому випадку можна провести певні паралелі з художньою творчістю: подія та «образ події», сформований у суспільній свідомості внаслідок помилок або свідомих містифікацій, не є ідентичними, образ події – це часто симулякр, копія того, що насправді не існує. Водночас максимально об'єктивізована, правдива констатація фактів у багатьох історичних документах, наукових працях не дає уявлення про «внутрішню історію» (М. Грушевський), тобто про «істини більш високого порядку» (Н. Корнієнко), без розуміння яких неможливо реконструювати окремі явища, періоди, аспекти історії культури. Про «внутрішню історію» значно більше можуть розповісти твори мистецтва. Варто, наприклад, порівняти, які знання про різні періоди історії дають збірники офіційних документів відповідних періодів, історичні праці та сукупний мистецький доробок. Це – взаємодоповнюючі речі: «зовнішня історія», подієвий ряд і

«внутрішня історія», семіосфера культури, її духовний зміст. Не можна не враховувати й те, що в розуміння подій минулого кожний наступний період вносить свої нюанси, які відображаються в їх інтерпретаціях конкретними науковцями. Тому не можна не погодитися з авторкою книги, яка стверджує, що документалізм – не істина в останній інстанції, тим паче для музикознавства, що має справу з музикою як живим утіленням духовного змісту історії культури.

Мистецька практика, що пройшла епоху постмодерну, як справедливо наголошує дослідниця, поставила не лише питання оновлення наукової мистецтвознавчої методології. У ній відобразилася відносність століттями усталених етичних засад суспільного буття, перетворення на горизонталь ціннісної вертикалі, що в європейській культурі впродовж тисячоліть мала своєю глибинною основою християнське світовідчуття й світорозуміння, яке пронизало музику, живопис, поезію, драматургію тощо. Таким чином, Н. Корнієнко порушує питання, що сягають найвищого – філософського, світоглядного – рівня науки, який визначає кінцеву мету, своєрідні надзавдання як точних, так і гуманітарних наук. У теперішній час граничного загострення протистояння сил добра і зла, моральних полюсів світоглядні орієнтири, пов'язані з тисячолітніми традиціями нашої культури, на нашу думку, мають бути присутніми в мистецтвознавчих дослідженнях. Художня творчість та наука про неї, результатами якої послуговуються студенти музичних вишів, широке коло культурної громадськості, є «м'якою силою», що формує головне – свідомість людей, а отже, спрямовує їх у відповідне майбутнє.

У цьому контексті увиразнюються деякі тенденції сучасного українського музикознавства. Так, одним із провідних, типологічних для всіх сфер сучасного академічно-

го мистецтвознавства напрямів дослідження є вивчення вітчизняної культурної спадщини, розкриття внутрішньої єдності драматичного історичного духовного шляху нашого народу, генетичних зв'язків кращих проявів сучасних мистецького й наукового процесів з інтелектуальними та, ширше, духовними надбаннями історії світової та національної культури. У теперішній період вітчизняне музикознавство переживає найбільший за всю свою історію ренесанс досліджень богослужбового співу, що докорінно відрізняються від аналогічних за тематикою розробок другої половини ХХ ст. У багатьох сучасних працях, зокрема духовних осіб-науковців, поєднуються дані музикознавства, релігієзнавства та літургіки як богословської дисципліни, що дає розуміння сутності богослужіння в християнських храмах саме з позицій християнського світогляду. Ряд таких прикладів можна продовжити. Отже, вітчизняна музикознавча наука також реагує на виклики, поставлені внутрішньо конфліктною семіосферою сучасного соціуму, презентує прояви опори в ній на нетлінні духовні цінності.

Висновки. Вищезазначене – лише невелика частина фундаментальних наукових проблем, розглянутих у праці Н. Корнієнко. Однак уже наведені свідчать, що ця книга може принести багато користі всім мистецтвознавцям-історикам-культурологам, для яких пошук наукової істини, пізнання історії культури в усьому багатстві її проявів, залучення до найсучасніших новаторських ідей науки є невід'ємними аспектами їхньої наукової творчості. Дослідження визначної науковиці може відіграти евристичну роль у вивченні багатьох проблем історії (зокрема теорії історії) культури представниками різних гуманітарних наук, у тому числі музикознавства.

Джерела та література

1. Альшванг А. Ритм і метр. *Музика*. 1923. Ч. 6–7. С. 13–18.
2. Грінченко М. Історія української музики. Київ : Спілка, 1922. 288 с.
3. Кизима В. Культурологія і сучасна методологія гуманітарного пізнання. *Вісник НАН України*. 2001. № 5. С. 13–25.
4. Корнієнко Н. Театр майбутнього – траєкторія кванту. Порядок, відкритий для випадковості (театрознавство інших вимірів). Київ : Дух і Літера, 2025. 464 с.
5. Котляревский И. Музыкально-теоретические системы европейского искусствознания. Київ : Музична Україна, 1983. 158 с.
6. Крымский С., Парахонский Б., Мейзерский В. Эпистемология культуры. Киев : Наукова думка, 1993. 216 с.
7. Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну / переклад з англійської Ю. Джулая. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. № 5–6. С. 15–38.
8. Навроцький Б. Мовна інтонація та музика. *Музика*. 1923. Ч. 6–7. С. 20–28.
9. Немкович О. Українське музикознавство ХХ століття як система наукових дисциплін. Київ : Сталь, 2006. 534 с.
10. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського. *Грушевський М. Історія України-Руси*. Київ : Наукова думка, 1991. Т. 1. С. XLI–LXXVI.
11. Черков Г. Перші фільми братів Люм'єр. Фактологічна основа і виникнення образу-міфу. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого*. 2024. Вип. 34. С. 72–81.
12. Яворский Б. Строеение музыкальной речи. Материалы и заметки. Москва : Тип. Г. Аралова. 1908. Ч. 1–3. 100 с.

References

1. ALSHVANG, Arnold. Rhythm and Meter. *Music*, 1923, no. 6–7, pp. 13–18 [in Ukrainian].
2. HRINCHENKO, Mykola. *History of Ukrainian Music*. Kyiv: Union, 1922, 288 pp. [in Ukrainian].
3. KYZYMA, Volodymyr. Culturology and Modern Methodology of the Humanitarian Cognition. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2001, no. 5, pp. 13–25 [in Ukrainian].
4. KORNIENKO, Nelli. *Theater of the Future – The Trajectory of a Quantum. Order, Opened to Randomness (Theater Studies of Other Dimensions)*. Kyiv: Spirit and Letter, 2025, 464 pp. [in Ukrainian].
5. KOTLYAREVSKY, Ivan. *Musical-Theoretical Systems of European Art Studies*. Kyiv: Musical Ukraine, 1983, 158 pp. [in Russian].
6. KRYMSKY, Sergei, Boris PARAKHONSKY, Viktor MEIZERSKY. *Epistemology of Culture*. Kyiv: Scientific Thought, 1993, 216 pp. [in Russian].
7. LYOTARD, Jean-François. The Postmodern Situation. Translated from English by Yurii DZHULAI. *Philosophical and Sociological Thought*, 1995, no. 5–6, pp. 15–38 [in Ukrainian].
8. NAVROTSKYI, Borys. Speech Intonation and Music. *Music*, 1923, no. 6–7, pp. 20–28 [in Ukrainian].
9. NEMKOVYCH, Olena. *Ukrainian Musicology of the 20th Century as a System of Scientific Disciplines*. Kyiv: Steel, 2006, 534 pp. [in Ukrainian].
10. PRITSAK, Omelian. Historiosophy of Mykhailo Hrushevskiy. In: Pavlo SOKHAN, editorial board's chairperson. *Hrushevskiy M. History of Ukraine-Rus: In Eleven Volumes, Twelve Books*. Kyiv: Scientific Thought, 1991. Vol. 1: To the Early 11th Century, pp. 41–76 [in Ukrainian].
11. CHERKOV, Heorhii. The First Films of the Lumière Brothers. Factual Basis and the Emergence of the Mythical Image. *Scientific Bulletin of the Ivan Karpenko-Karyi Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television*. 2024, issue 34, pp. 72–81 [in Ukrainian].
12. YAVORSKY, Boleslav. *Structure of Musical Speech. Materials and Notes*. Moscow: G. Aralov Printing House, 1908, parts 1–3, 100 pp. [in Russian].

Отримано / Received 30.07.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

УДК 391:746.3]:739.04(477+4+5)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.051>

БАЛУШОК ВАСИЛЬ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-8270>

BALUSHOK VASYL

a Ph.D. in History, a senior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Center* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-8270>

Бібліографічний опис:

Балушок, В. (2025) І знову «чоловічки, що танцюють»: вишивка чи ні? *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 51–59.

Balushok, V. Once Again About the «Dancing Little Men»: Is It Embroidery or Not? *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 51–59.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ONCE AGAIN ABOUT THE «DANCING LITTLE MEN»: IS IT EMBROIDERY OR NOT?

Анотація / Abstract

У контексті генези вишивки на одязі українців робиться спроба аналізу зовнішності «чоловічків, що танцюють» з відомого Мартинівського скарбу VII ст., особливо декору на їхньому одязі. Розгляд цих срібних фігурок, а також статуетки так званого «охоронця свічки» (підсвічника) з Полтавщини, із залученням порівняльного матеріалу, підтверджує зображення на них побутових деталей. Тобто ймовірність прикрашання вишитим декором одягу цих, як вважається, слов'янських (із центром на Наддніпрянщині) фігурок малої металопластики – висока. Ймовірність цього зростає, коли їх розглядати в контексті малої пластики та інших зображень («Диптих Берберіні», візантійські мозаїки, мініатюри та ін.), які походять із цілого Європейського регіону та прилеглих територій Азії. Названі зображення пов'язані з особливим комплексом уявлень і традицій «звіробійства» (включно з гладіаторськими боями) народів цього простору, а тому поширені в різних варіантах. І гіпотеза О. Щеглової про відображення у фігурках мартинівського типу біблійного мотиву «Даніїл з левами» узгоджується з комплексом традицій та уявлень «звіробійства». При цьому зовнішність, у тому числі одяг, «мартинівських танцюристів», гадаємо, передає не лише запозичені, а й аборигенні риси, включно з вишивкою. Враховуючи існування традиції вишивання одягу на території України у сарматів I ст. н. е. і гунів середини V ст., можемо гіпотетично вважати декор на вбранні мартинівських фігурок VII ст. та «охоронця свічки» VII–VIII ст. продовженням цього ланцюжка, котрий, таким чином, веде до вишивки на одязі Київської Русі (Чорна Могила в Чернігові, могильник Шестовиця X ст.).

Ключові слова: «мартинівські чоловічки», вишивка, декор, мала пластика, одяг.

An attempt is made to analyse the appearance of the «dancing little men» from the famous Martynivka treasure of the 7th century and, especially, the decor on their clothing, in the context of genesis of embroidery on Ukrainian clothing.

Examination of these silver figurines, as well as the statuette of the so-called «candle keeper» (candlestick) from the Poltava region, along with the comparative material, confirms the depiction of everyday details on them. And this means a high probability of decorating the clothes of these, supposedly Slavic (with a centre in the Over Dnipro Lands) pieces of small plastic art with embroidered decor. The probability of this fact increases when considering them in the context of small plastic art and other images («The Barberini Ivory», Byzantine mosaics, miniatures, etc.), originating from the entire European region and adjacent territories of Asia. The mentioned images are connected with a special complex of ideas and traditions of «beast fights» (including gladiatorial fights) of the peoples of this area and therefore are widespread in various versions. And the hypothesis of O. Shchekhlova about the reflection of the biblical motif «Daniel with the Lions» in the studied Martynivka-type figurines is consistent with the complex of traditions and ideas of «beast fights». At the same time, we think that the appearance, including the clothes of the «Martynivka dancers», conveys both borrowed and also aboriginal features, including embroidery. Taking into account the existence of a tradition of clothes embroidery on the territory of Ukraine among the Sarmatians of the 1st century AD and the Huns of the mid-5th century, we can hypothetically consider the decor on the clothes of the Martynivka figurines of the 7th century and the «candle keeper» of the 7th–8th centuries as a continuation of this chain, which thus leads to embroidery on the clothes of the Kyivan Rus (Black Tomb in Chernihiv and the Shestovytsia burial ground of the 10th century).

Keywords: Martynivka little men, embroidery, decor, small plastic art, clothing.

There is a surge of interest in embroidery, especially on clothes, in Ukraine. Being amazed by the beauty of Ukrainian patterns, people order clothes decorated with traditional ornaments from professional embroiderers, embroider themselves, buy books and albums on the subject of embroidery. At the same time, the emergence of embroidery on Ukrainian clothing has not been studied fully enough yet. The prehistory of Ukrainian embroidery, when we can only talk about its formation at the stage of Ukrainian cultural genesis, as well as early history has many blank spots, and the published works by Ukrainian scientists on this topic often contain insufficiently reasoned and romantic statements about its antiquity, which are not always based on a solid factual basis and therefore raise a number of questions.

In connection with the consideration of the issue about the emergence of Ukrainian embroidery on clothes, it is necessary to mention the figurine of four famous silver and gilded little men measuring 7.6 cm from the famous Martynivka treasure of the 6th–7th centuries in a pose resembling dancers – legs slightly bent at the knees and hands on the hips, with cross-shaped notches on the chest similar to an embroidered sleeve (Image 1). They have been found in 1907 on the bank of the Ros river in the Martynivka village of Kyiv province, now Cherkasy region [8, p. 531; 13]. These «dancing little men» (the name is an allusion to the

story by A. Conan Doyle) are associated with figurines of five animals with fantastic features («lions» or «horses», etc.). There could have been more of them, given the circumstances of discovering, looting and searching of 116 silver objects from the treasure weighing 3.3 kg. Most of them are now in the National Historical Museum of Ukraine, and some are in the British Museum. These figurative anthropomorphic overlays, supposedly on leather armour, saddles, horse harness, clothing, etc., are used by some authors in reconstructions of clothing and considered as evidence of the existence of embroidery on the clothing of the Slavic population of Ukraine at that time, while others deny this thesis. There is a lot of literature on the cultural and ethnic origin of the mentioned men as well as on the authenticity of the depiction of their clothing. Among the scientists from Ukraine, Russia, Poland, Hungary, Germany and other countries (Oleh Prykhodniuk, Andrii Skyba, Hali Korzukhina, Olha Shchekhlova, Illia Akhmedov, Wojciech Szymanski, Bartholomew Shmonevsky, Gyula Laszlo, etc.) there are both supporters and sceptics on the issue regarding whether the mentioned little men are related to the ancient Slavs in the territory of Ukraine. They argue about the accuracy of the master's depiction of appearance specific details, and therefore whether it is embroidery or not. Details of the discussion and historiography are given in the reviews included in the published works by

O. Shchekhlova and I. Akhmedov [13; 15]. At the same time, while rightly accusing some of the Ukrainian opponents of an uncritical attitude towards the alleged depiction of embroidery on the figures, the «sceptics» also often do not operate with proper argumentation. For instance, Oksana Kosmichna indicates that such a view dates back to the publication of Borys Rybakov in 1948 [9, p. 82–83] and she unfairly accuses the scientific community («in all literature related to the history of embroidery») of uncritically supporting his opinion [5]. At the same time, the problem of depicting decor on the clothes of the «dancing little men» from Martynivka has been studied carefully, using the latest methods and comparative material, by the aforementioned scientists, who often defend opposing points of view. Among them, by the way, an important one is the idea that the figurines of people and the mentioned animals depict the Christian plot «Daniel with the Lions» [13, p. 162]. Thus, these are copies of works of Byzantine decorative and applied art, and not original works of Slavic masters.

In connection with the above and in the context of emergence of embroidery on Ukrainian clothing, we set the task to consider by involving additional comparative materials, how likely it is that the Martynivka figurines depict domestic details of the aborigines, including embroidered decor on clothing. The theoretical basis of the study is made up of general provisions on the patterns of evolution of cultures of different peoples, as well as the action of the mechanism of intercultural borrowings. The principles of functioning in the social context of phenomena of material culture – a field called «the social life of things» are of particular importance. These provisions were formulated by American anthropologists and culturalists Franz Boas and Alfred Kroeber [16; 18].

Recent published works deserve attention. There the facts demonstrating the connection of the mentioned figurines with the Byzantine world as well as also the belonging to a wide barbarian area from Central-Eastern (and even North-Western) Europe to the Caucasus and

the Urals are submitted [13; 15]. The number of finds of figurative overlays, which completely or partially repeat those found in Martynivka, is constantly growing in this area. This has led to the emergence of the term «Martynivka-type figurines», and the quality of the image decreases with distance from Ukrainian territories (see the comparison of images and maps in the articles by O. Shchekhlova and I. Akhmedov). Therefore, according to O. Shchekhlova the finds of recent years, mostly from Ukraine, «remove doubts that in the Middle Dnipro region in the 7th century overlays of this type were quite widespread, whatever their origin» [13, p. 152]. Andrii Skyba also notes that they are the most perfect among all similar finds [10, p. 60, 63]. That is, it can be assumed that the centre of production of these small plastic figurines was located on the territory of present-day Ukraine, regardless of which master made them – a local one or a native of the Byzantine provinces.

At the same time, based on the images themselves as well as on the observations of archaeologists and art historians, we have reason to state the fact that the products of aboriginal masters reflect at least some of the familiar typical features of the characters' appearance, including elements of clothing. Therefore, despite all the conventionality of the image and the existence of a certain canon, there seems to be reason to assert that the clothing on the Martynivka figurines is not at all similar to the same Byzantine tunic, which was often copied by barbarian masters. Thus, the Martynivka little men have shoulder clothing like a shirt, tucked into narrow trousers, unlike tunics, which in various images (small sculptures, mosaics, miniatures) from the European-near East region were usually wearing loose closing girded with a strap. The shoes of the Martynivka little men also look peculiar – the boots, over which tight trousers fall in an overlap.

In most other images, the characters are wearing boots, stockings, wraps, or boots laced up over the trousers. By the way, not all Martynivka-type figurines have their shirts tucked into their trousers; only those from

Martynivka as well as some of those found further west – in Ukraine and nearby – have such a pattern. However, the shoulder clothes of such figurines from the Caucasus and most other areas have a hem like tunics and even floors [15, p. 509]. This is clearly visible in the illustrations in the article by I. Akhmedov, where we learn that even a similar figurine from the close-to-Martynivka «Poltava region» has floors and a strap, although it lacks decoration on the chest [15, p. 514, 515]. As we can see, the studied anthropomorphic figurines reflect truly the features of the real clothing of the characters they depict.

Rostyslav Zabashta has drawn attention to an interesting circumstance in a private conversation. Thus, the shoulder clothing in the images of men of the studied time in most cases looks like a tunic, or a belted outer garment worn over a shirt. And the images of shirts tucked into trousers lead us to the East, in particular to Sasanian Iran in the 3rd/4th – 7th/8th centuries AD as well as to neighbouring countries. There we also encounter cases of narrow trousers overlapping shoes [14, p. 183–195]. Obviously, it was from there as well as from ethnic groups and communities culturally and genetically connected with Iran, that the manner of dressing in this way could have come to the Dnipro Slavs (see below). Let us recall Dmytro Zelenin's indication that only Ukrainians among all Slavs have the manner of tucking a man's shirt into their trousers, and they borrowed it from the eastern peoples. And again the Martynivka little men as R. Zabashta has noted are material evidence of the time when this manner appeared among the proto-Ukrainians in the process of their cultural genesis. The reflection in the clothes of the «dancing little men» of the analysed characteristic features of the clothing of the population from the territory of Ukraine of the 7th century also testifies in favour of the embroidered (or embossed or appliquéd) decor on it. Regarding the peculiarities of the depiction of clothing on figurines of small plastic art of the European region of the period under study, Mykhailo Panchenko draws attention to

the ornamental «belt-reaching chest inserts, which are sometimes found on tunics, <...> rectangular or trapezoidal in shape» [6]. And these ornamental inserts are not particularly similar to those seen on the Martynivka little men. Those of the latter are also reach the belt area but are wider than such inserts on tunics, and importantly, they do not have decorated shoulder pads, and of course, they are not located on the hem tucked into the trousers. At the same time, M. Panchenko, as examples, cites various cases of depicting decor on clothing. It seems, most of them show embroidery, as we see on the famous bone plate «Triumph of Justinian» or the «Berberini Ivory» (barbarian clothing in the lower left corner and behind the spear shaft), on miniatures, Byzantine mosaics, etc.

The earliest embroidered decor among the peoples living in Ukraine is recorded in the 1st century AD. This is a rich Sarmatian burial, believed to belong a priestess, from Sokolov Mohyla in the Mykolaiv region, excavated in 1974 by Halyna Kovpanenko. The oldest significant fragments of luxurious embroidery on clothes with gold threads having examples of geometric and floral ornaments were found here in Ukraine [4, p. 115–118]. The impact of the Sarmatians as the main substrate and of their culture in the ethnogenesis and cultural genesis of Ukrainians is proven [2, p. 587–595]. The mechanism of assimilation by the Slavs of the local Iranian-speaking population as part of the Ante tribal union has been demonstrated clearly by historians [3, p. 29]. And it seems doubtful that the Sarmatian ancestors of Ukrainians, especially Sarmatian women, while becoming the Slavs in the process of ethnogenesis of Ukrainians, would suddenly reject their inherent skills of decorating clothes with embroidery.

Another later-in-time undoubted evidence of the existence of embroidery on the clothes of the peoples who lived on the territory of Ukraine in the past and who can claim the role of ancestors of Ukrainians, is the mention of it in the «History» of Priscus of Pania – a member of the Roman embassy in 448 – to the Hunnic ruler Attila [17, p. 301–311]. His headquarters at

that time was somewhere in the Danube region, possibly in Pannonia. After Attila's death, the Huns returned to the Northern Black Sea region.

So, if the decor on clothes (embroidered or some other) was inherent in the Dniro aborigines from ancient times, then its depiction on small plastic art products as a detail familiar to them, even when imitating foreign cultural (Byzantine) samples, should not be surprising. And researchers quite confidently attribute the figurines of the Martynivka treasure precisely to «antiquities of the Ante», among whom the Slavicized Sarmatians could have a tradition of embroidery on clothes. At the same time, according to the observation of M. Panchenko, in the depictions of clothes on anthropomorphic figurines of small plastic art, the masters expressed embroidery mainly with «oblique crossed notches» [6]. He supports this statement with the examples mentioned above. O. Shchekhlova also writes about embroidery [13]. A. Skyba also notes that the Martynivka figurative overlays «despite a certain iconographic stereotype <...> have a clearly expressed individual character» [10, p. 60, 63]. And although these words refer to zoomorphic products from the Martynivka treasure, they add arguments in favour of the assumption that the figurines may have embroidery (although some probability of an embossed or woven pattern remains) because they were made by the same skilled craftsman. At the same time, of course, we are not talking about the too straightforward connection announced by B. Rybakov according to the principle: local aborigines – hypothetically mythical Rosy-Rusy – ethnography of modern East Slavic embroidery on clothes [9, p. 82–83].

Also we would like to draw the reader's attention to one more circumstance, in particular, related to the claims about borrowings (regarding the plot of «Daniel with the Lions», details of clothing, etc.). Without having objections to the borrowings themselves, we note that in the studied era, there practically could not exist secular art in the modern sense as well as artistic products made only for decorative purposes among the barbarian peoples. All such products, even those which forms were

borrowed by the barbarians or were made in Byzantium, etc. to their order, or even obtained as trophies, were necessarily included in the cosmological-mythological picture of the world of their consumers. It is necessary to consider the very nature of the worldview of people of barbarian society, even those of them who accepted Christianity. After all, they perceived this religion differently than the Christians of Byzantium. As Volodymyr Toporov notes, for mythological consciousness «only that which is sacralised is essential and real, and only that which is part of the cosmos and can be derived from it or involved in it is sacralised» [12, p. 114]. Therefore, the studied figurines can't be some mindless replicas of «Daniels with the Lions». They were rethought by either the Ante or other barbarians in accordance with their picture of the world. That is from the point of view of the barbarians, those were images of some important characters – either of gods, or demiurges, or eponymous ancestors, or mythologized heroes of past times. If they borrowed some foreign «Daniels» (it really happened often), they still considered the same as some important mythologized characters for those foreigners, and consequently they tried to find a counterpart for the same in their own pantheon or in their mythology and mythologized history.

And recent research shows that the biblical plot «Daniel with the Lions» about the taming of predators by the prophet by means of ritual gladiatorial fights in Ancient Rome, was contaminated with the aboriginal customs and ideas of the surrounding European barbarians (especially Germanic). They had ancient cults of predators such as bears, which their «bear fighters» like gladiators sacrificed to the gods during ritual fights with animals. In addition, there was the image of *the berserker* – a man-bear, a warrior-bear [20, p. 1–46]. Similar cults and related customs were also widespread among the other barbarian tribes of Europe and Asia, including the Slavs; the memory of it is imprinted, for example, in legends about werewolves, which are a distant reflection of the rituals of youthful initiations [1, p. 125–191].

And if so, then the products we have analysed certainly depict such non-random characters for the Antes themselves, as a rule with no random but familiar to them appearance (like biblical characters on the paintings of Renaissance masters, dressed in costumes familiar to the authors from the late Middle Ages – early Modern). And we hope that further finds, the number of which is growing, will bring us closer to the final solution to the mystery of the «Martynivka dancers».

We believe that the «dancing little men» are to some extent related to the bronze male figurine found around 1861 near the Khorol town in the Poltava region, made by a Byzantine master. Researchers have called it the «candle keeper» because it is a kind of candlestick (Image 2). According to M. Panchenko the plot's basis for the «candle keepers» was «the symbolic image of a warrior, in whose clothing there are nomadic elements of the 7th–8th centuries» [6]. On the figurine, the long tunic-like clothing of the bronze warrior is decorated with something similar to an ornament. The strip of intersecting notches located on the chest reaches the strap, like that of the «dancing little men» but unlike them, is little narrower, and at the top it continues to the shoulders and upper part of the sleeves, forming epaulettes. This can be both embroidery and embossing. At the bottom, the outfit may be decorated with metal plaques or something similar. It is girded with a typesetting strap with special devices for fastening weapons, which was used by nomads and borrowed from them by neighbours due to its convenience. Regarding the ethnic and cultural affiliation of the clothing details of the «candle keepers», after a long discussion researchers have concluded that they «can with a high degree of probability be interpreted as belonging to the clothing of nomadic peoples, or those peoples of the 7th–10th centuries who were influenced by the former, with a confident narrowing of the dating towards the 7th–8th centuries» [6].

In Byzantine mosaics we see scenes of «beast fighting», the heroes of which have

tunics decorated like the clothes of the «candle keepers» (Images 3–5). And many bronze figurines similar to the latter have been found outside Ukraine, where they are associated with the Avars. At the same time, it is clearly visible that this is embroidery [19, Abb. 1, 2, 4a, 5, 6, 7, 8a-b, 9a-b, 10a, 11a-b, 13a-b, 15, 15a]. That is, in the «candle keeper» we also have an image of clothing, very likely decorated with embroidery. These clothes are similar to the late antique – Byzantine tunic, to which it is obviously genetically related. At the same time, despite the most probable belonging of it to the world of steppe peoples, this clothing, and therefore the decorations on it, should be considered genetically related in one way or another to the traditional clothing of the ancestors of Ukrainians. After all, in the process of ethnogenesis, many nomads and semi-nomads – Iranians and Turks – joined the Slavs – proto-Ukrainians, and generally the Ante were largely Slavicized steppe Iranians (as already mentioned). In addition, not only the Ante but also other tribal groups of Slavs in the territories of the future Ukraine (Siverians, Tyvertsi, Croats) had a clearly traceable significant steppe component [11; 7; 3]. And since the figurine of the «candle keepers» was found in an area where ethnic groups of Slavs – proto-Ukrainians and steppe Iranians, Turks and Ugrians lived side by side for a long time and therefore were in close contact, our assumption is very likely.

Thus, the analysis of the material associated with the «dancing little men» from the Martynivka treasure of the 7th century confirms the high probability of decorating with embroidered decor of the clothes of these, as most scholars believe, Slavic (Ante, with a centre in the Dnipro region) anthropomorphic figurines of small metal sculpture. The probability of this increases when they are considered in the context of small plastic and other images (mosaics, etc.) originating from the entire European region and adjacent territories of Asia. The mentioned images are associated with a whole complex of ideas and traditions of «beast fights» (including gladiatorial fights) in

this wide area and therefore are very widespread in various versions. And the hypothesis about the reflection in the studied anthropomorphic Martynivka-type figurines (and zoomorphic ones related to them) of the biblical motif «Daniel with the Lions» is well consistent with the complex of these traditions and ideas of «beast fights». At the same time, we think the appearance of the «dancers», including the clothes, to some extent conveys both borrowed and specifically aboriginal features. Considering

that the tradition of embroidering clothes in the territories of Ukraine is attested among the Sarmatians of the 1st century AD and the Huns of the middle of the 5th century, we can hypothetically consider the decor on the clothes of the Martynivka figurines of the 7th century and the «candle keepers» of the 7th–8th centuries as a continuation of this chain, thus, practically reaching the embroidery on clothes from the burial grounds of Black Tomb in Chernihiv and Shestovytsia of the 10th century.

Джерела та література

1. Балушок В. Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян. Львів ; Нью-Йорк : Вид. М. П. Коць, 1998. 215 с.
2. Балушок В. Етногенез українців. Україна. Нариси історії. [1] Шлях з первісності у цивілізацію. Українські шати середньовіччя / відп. ред. В. Смолій. Київ : Академперіодика, 2023. С. 577–623.
3. Бубенок О. Б. Анти: слов'яни чи іранці? *Східний світ*. 2005. № 2. С. 9–33.
4. Ковпаненко Г. Т. Сарматское погребение I века н. э. на Южном Буге. Киев : Наукова думка, 1986. 152 с.
5. Ляска В. Правда і вигадки про українські вишиванки. Оксана Косміна про історію вишиваного одягу. *ZAXID.NET*. 16 жовтня 2020. URL : https://zaxid.net/pravda_i_vigadki_pro_ukrayinski_vishivanki_n1509141 (дата звернення: 30.09.2021).
6. Панченко М. В. Кочевническое облачение в художественном литье средневековья. *Восточноевропейский археологический журнал*. 2000. № 6 (7). ноябрь–декабрь. URL : <http://archaeology.kiev.ua/journal/061100/panchenko.htm> (дата звернення: 12.11.2021).
7. Приходнюк О. М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). Київ ; Чернівці : Прут; 2001. 285 с.
8. Приходнюк О. М. Мартинівський скарб. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 6. С. 531.
9. Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси. Москва : Издательство АН СССР, 1948. 802 с.
10. Скиба А. Зооморфні мотиви слов'янської металопластики VII століття. *Студії мистецтвознавчі*. 2012. № 4. С. 58–77.
11. Сухобоков О. До витоків історії ранніх контактів тюркського та слов'янського етносів на Лівобережній Україні. *Східний світ*. 2003. № 1. С. 85–93.
12. Топоров В. Н. О космологических источниках раннеисторических описаний. *Труды по знаковым системам. Тарту: Ученые записки Тартуского гос. университета* (вып. 308). 1973. Т. VI. С. 106–150.
13. Щеглова О. А. Тайна «пляшущих человечков» и «следы невиданных зверей». Антропо- и зооморфные изображения в раннеславянской металопластике. *Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Г. Ф. Корзухиной (Санкт-Петербург, 10–16 апреля 2006)*. Санкт-Петербург : Нестор-История, 2010. С. 146–171.
14. Яценко С. Я. Костюм древней Евразии (ираноязычные народы). Москва : Восточная литература РАН, 2006. 664 с.
15. Akhmedov I. Matrices from the Collection of K. I. Ol'shevski. The North Caucasian group of Early Medieval imprinted decorations. *To make a fairy's whistle from a briar rose». Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. Nyíregyháza*, 2018. Pp. 505–528.
16. Boas F. Primitive Art. Oslo, H. Aschehoug & Co.; Cambridge, Mass., Harvard University Press; [etc., etc.], 1927. 376 p., 15 pls.
17. Dindorf, Ludwig August. (ed.) *Historici Graeci Minores*. Lipsiae : In aedibus B. G. Teubneri, 1870. CI, 502 p.
18. Kroeber A. L. Decorative Symbolism of the Arapaho. *American Anthropologist*. 1901. Vol. 3. April–June. Pp. 308–336. DOI : <https://doi.org/10.1525/aa.1901.3.2.02a00090>.
19. Schmauder M. Vielteilige Gürtelgarnituren des 6.–7. Jahrhunderts: Herkunft, Aufkommen und Trägerkreis. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt: Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter*. F. Daim (Hrsg.). Beitr. von J. Andrási u. a. Innsbruck : Universitätsverlag Wagner, 2000. S. 15–44.
20. Wamers E. Von Bären und Männern (Berserker, Bärenkämpfer und Bärenführer im frühen Mittelalter). *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*. 2009. No. 37. S. 1–46.

Image 1. «The Dancing Man» from the Martynov Treasure. Source: PRYKHODNIUK, Oleh. Martyniv Treasure. In: Ivan DZIUBA, Arkadii ZHUKOVSKYI, Mykola ZHELEZNIAK [et al.], editorial board. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv: Institute of Encyclopedic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2018 [in Ukrainian]

Image 2. Statuette from the City of Khorol «Guardian of the Candle». Source: PANCHENKO, Mikhail. Nomadic Clothing in Artistic Casting of the Middle Ages. *East European Archaeological Journal*, 2000, no. 6 (7), November–December [online] [viewed 12 November 2021]. Available from: <http://archaeology.kiev.ua/journal/061100/panchenko.htm> [in Russian]

Image 3; Image 4; Image 5. Samples of Byzantine Tunics Decorated, It is Believed, with Embroidery. Source: SCHMAUDER, Michael. Vierteilige Gürtelgarnituren des 6.–7. Jahrhunderts: Herkunft, Aufkommen und Trägerkreis [Multi-Part Belt Sets of the 6th–7th Centuries: Origin, Emergence, and Wearers]. In: Falko DAIM, ed. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt: Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter* [The Avars on the Edge of the Byzantine World: Studies on Diplomacy, Trade and Technology Transfer in the Early Middle Ages]. Beitr. von J. Andrási u. a. [Contribution by J. Andrási et al.] Innsbruck, 2000, pp. 15–44 [in German]

References

1. BALUSHOK, Vasył. *Initiation Rites of Ukrainians and Ancient Slavs*. Lviv; New York: M. P. Kots' Publishing House, 1998, 215 pp. [in Ukrainian].
2. BALUSHOK, Vasył. Ethnogenesis of Ukrainians. In: Valerii SMOLII, ed. *Ukraine. Essays on History. [1] The Path from Primitiveness to Civilization. Ukrainian Costumes of the Middle Ages*. Kyiv: Akademperiodics, 2023, pp. 577–623 [in Ukrainian].
3. BUBENOK, Oleh. Antes: Slavs or Iranians? *Eastern World*, 2005, no. 2, pp. 9–33 [in Ukrainian].
4. KOVPANENKO, Galina. *Sarmatian Burial of the 1st Century A.D. on the Southern Bug*. Kyiv: Scientific Thought, 1986, 152 pp. [in Russian].
5. LIASKA, Vitalii. Truth and Fiction about Ukrainian Embroidered Shirts. Oksana Kosmina on the History of Embroidered Clothing. *ZAXID.NET*, October 16, 2020 [online] [viewed 30 September 2021]. Available from: https://zaxid.net/pravda_i_vigadki_pro_ukrayynski_vishivanki_n1509141 [in Ukrainian].
6. PANCHENKO, Mikhail. Nomadic Clothing in Artistic Casting of the Middle Ages. *East European Archaeological Journal*, 2000, no. 6 (7), November–December [online] [viewed 12 November 2021]. Available from: <http://archaeology.kiev.ua/journal/061100/panchenko.htm> [in Russian].
7. PRYKHODNIUK, Oleh. *Steppe Population of Ukraine and Eastern Slavs (Second Half of the 1st Millennium AD)*. Kyiv; Chernivtsi: Prut; 2001, 285 pp. [in Ukrainian].
8. PRYKHODNIUK, Oleh. Martyniv Treasure. In: Valerii SMOLII, editorial board's chairperson. *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv: Scientific Thought, 2009, vol. 6, pp. 531 [in Ukrainian].
9. RYBAKOV, Boris. *Crafts of Ancient Rus*. Moscow: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1948, 802 pp. [in Russian].
10. SKYBA, Andrii. Zoomorphic Motifs of Slavic Metal Sculpture of the 7th Century. *Researches of the Fine Arts*, 2012, no. 4, pp. 58–77 [in Ukrainian].
11. SUKHOBOKOV, Oleh. To the Origins of the History of Early Contacts of the Turkic and Slavic Ethnic Groups in Left-Bank Ukraine. *Eastern World*, 2003, no. 1, pp. 85–93 [in Ukrainian].
12. TOPOROV, Vladimir. On the Cosmological Sources of Early Historical Descriptions. *Works on Sign Systems. Tartu: Scientific Proceedings of Tartu State University (issue 308)*, 1973, vol. 6, pp. 106–150 [in Russian].
13. SHCHEGLOVA, Olga. The Mystery of the «Dancing Little Men» and «Traces of Unseen Beasts». Anthropomorphic and Zoomorphic Images in Early Slavic Metal Art. *Slavic-Russian Jewelry and Its Origins. Proceedings of the International Scientific Conference on the Occasion of the 100th Anniversary of G. F. Korzikhina Birthday (Saint-Petersburg, April 10–16, 2006)*. Saint-Petersburg: Nestor-History, 2010, pp. 146–171 [in Russian].
14. YATSENKO, Sergey. *Costume of Ancient Eurasia (Iranian-Speaking Peoples)*. Moscow: Eastern Literature of the Russian Academy of Sciences, 2006, 664 pp. [in Russian].
15. AKHMEDOV, Ilya. Matrices from the Collection of K. I. Ol'shevski. The North Caucasian Group of Early Medieval Imprinted Decorations. «To Make a Fairy's Whistle from a Briar Rose». *Studies Presented to Eszter Istvánovits on Her Sixtieth Birthday*. Nyíregyháza, 2018, pp. 505–528 [in English].
16. BOAS, Franz. *Primitive Art*. Oslo, H. Aschehoug & Co.; Cambridge, Mass., Harvard University Press; [etc., etc.], 1927, 376 pp., 15 pp. [in English].
17. DINDORF, Ludwig August, ed. *Historici Graeci Minores [Minor Greek Historiographers]*. Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, 1870, CI, 502 pp. [in Greek].
18. KROEBER, Alfred. Decorative Symbolism of the Arapaho. *American Antropologist*, 1901, vol. 3, April–June, pp. 308–336. DOI: <https://doi.org/10.1525/aa.1901.3.2.02a00090> [in English].
19. SCHMAUDER, Michael. Vielteilige Gürtelgarnituren des 6.–7. Jahrhunderts: Herkunft, Aufkommen und Trägerkreis [Multi-Part Belt Sets of the 6th–7th Centuries: Origin, Emergence, and Wearers]. In: Falko DAIM, ed. *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt: Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter [The Avars on the Edge of the Byzantine World: Studies on Diplomacy, Trade and Technology Transfer in the Early Middle Ages]*. Beitr. von J. Andrasi u. a. [Contribution by J. Andrasi et al.] Innsbruck, 2000, pp. 15–44 [in German].
20. WAMERS, Egon. Von Bären und Männern (Berserker, Bärenkämpfer und Bärenführer im frühen Mittelalter) [Of Bears and Men (Berserkers, Bear Fighters and Bear Leaders in the Early Middle Ages)]. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters [Journal of Medieval Archaeology]*, 2009, no. 37, pp. 1–46 [in German].

Отримано / Received 28.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

УДК 314.117:316.347](477.52/.62=161.2)“1926”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.060>

СКЛЯР ВОЛОДИМИР

доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>

SKLIAR VOLODYMYR

a Doctor of History, a professor, a chief research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>

Бібліографічний опис:

Скляр, В. (2025) Етнічний склад населення Грайворонського повіту Курської губернії: за статистичними матеріалами перепису населення 1926 року. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 60–69.

Skliar, V. (2025) Ethnic Composition of the Population of the Grayvoron District of the Kursk Governorate: After the Statistical Materials of the 1926 Census. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 60–69.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ГРАЙВОРОНСЬКОГО ПОВІТУ КУРСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ: ЗА СТАТИСТИЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ 1926 РОКУ

Анотація / Abstract

Важливе значення в сучасній українській етнологічній науці мають дослідження етнічного складу населення із залученням статистичних матеріалів переписів населення. Особливо це стосується українських етнічних земель, які опинилися за межами кордонів сучасної України, зокрема і території Північно-Східної Слобожанщини. За радянських часів ця проблематика була табуйована, а статистичні матеріали перепису населення 1926 року опинилися в «спецхрані». Лише зі здобуттям Україною незалежності відновилися наукові студії, присвячені вивченню етнічних процесів. Уперше на високому державному рівні акцентовано увагу на необхідності дослідження українських етнічних земель в Указі Президента України Володимира Зеленського «Про історично населені українцями території Російської Федерації» від 22 січня 2024 року.

Аналіз матеріалів перепису населення 1926 року допоміг установити етнічний склад населення Грайворонського повіту Курської губернії, його міського та сільського населення, а також кожної із 8 волостей. Визначальною ознакою етнічного складу населення Грайворонщини було домінування за чисельністю українців як у сільській місцевості, так і в урбаністичному середовищі повіту. Найвищим рівень частки українців був серед усього населення в смт Борисівка – 93,04%, а також у Красноярузькій – 88,23% та Грайворонській – 86,21% волостях, які межували з УСРР. Росіяни

зосереджувалися переважно в північних волостях Грайворонського повіту та в повітовому центрі. Білоруси та євреї були дисперсно розселені на теренах Грайворонщини, і то не в усіх волостях.

Унаслідок політики зросійщення, яка активізувалася з початку 30-х років XX ст., відбулася тотальна мовна та етнічна асиміляція українців на теренах історичної Слобідської України. Україна не претендує на втрачені українські етнічні землі, але відкидає російські імперські претензії на свою територію в межах міжнародно визнаних кордонів. Перспективним є дослідження етнічного складу населення інших теренів Північно-Східної Слобожанщини, а також усіх українських етнічних земель, які нині опинилися за межами державного кордону України.

Ключові слова: українські етнічні землі, Північно-Східна Слобожанщина, Грайворонський повіт, волості, етнічний склад населення, українці, перепис населення 1926 року.

The study of the ethnic composition of the population using statistical materials of the censuses is of great importance in modern Ukrainian ethnological science. This is particularly true for Ukrainian ethnic lands those are outside the borders of contemporary Ukraine, including the territory of the North-Eastern Slobozhanshchyna. This issue has been a taboo in the Soviet times and the statistical materials of the 1926 census are kept in a 'special storage'. Scholarly research on ethnic processes have been resumed only after Ukraine gains its independence. Attention to the need to study Ukrainian ethnic lands is paid at a high state level in the Decree of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy 'On the Historically Ukrainian-Inhabited Territories of the Russian Federation' dated on January 22, 2024, for the first time.

The analysis of the 1926 census materials has made it possible to define the ethnic composition of the population of the Grayvoron District of Kursk Governorate, its urban and rural population, as well as each of the 8 volosts. The dominance of Ukrainians in both rural and urban areas of the district has become the defining trait of the ethnic composition of the population of the Grayvoron District. The highest share of Ukrainians among the total population was in the urban-type settlement of Borysivka (93.04%), as well as in Krasna Yaruga (88.23%) and Grayvoron (86.21%) volosts bordering the Ukrainian SSR. Russians are concentrated mainly in the northern volosts of Grayvoron District and in the district centre. Belarusians and Jews are dispersed throughout the Grayvoron District, and not in all the volosts.

The policy of russification, intensified in the early 1930s, has been resulted in the total linguistic and ethnic assimilation of Ukrainians in the historical Sloboda Ukraine. Ukraine does not claim the lost Ukrainian ethnic lands, but rejects the russian imperial claims to its territory within internationally recognized borders. It is promising to study the ethnic composition of the population of other territories of the Northeastern Sloboda region, as well as all Ukrainian ethnic lands that are now outside the state border of Ukraine.

Keywords: Ukrainian ethnic lands, Northeastern Slobozhanshchyna, Grayvoron District, volosts, ethnic composition of the population, Ukrainians, the 1926 census.

Вступ. Дослідження історії українських етнічних земель та етнічного складу населення з використанням статистичних матеріалів переписів населення є актуальною науковою проблематикою в українській етнології. Це стосується і українських етнічних земель, які опинилися нині за межами України. Уперше на високому державному рівні акцентовано увагу на необхідності дослідження українських етнічних земель в Указі Президента України Володимира Зеленського «Про історично населені українцями території Російської Федерації» від 22 січня 2024 року [14]. Тому вивчення етнічного складу населення українських етнічних земель має важливе значення для усвідомлення українцями свого минулого та подолання стереотипів російської пропаганди.

Дослідження українських етнічних земель започаткував видатний етнолог Павло Чубинський, який навіть у словах національного гімну України визначив її етнічні межі. Етнолог Олександр Русов продовжив дослідження етнічного складу населення України, підготувавши розділ «Статистика українського населення Європейської Росії» в 2-му томі першої енциклопедії з українознавства за редакцією Федора Вовка та Михайла Грушевського. Опираючись на аналіз результатів перепису населення в 1897 році, О. Русов запропонував умовно поділити Курську губернію на дві частини: українську (південну) та російську (північну) [11, с. 382]. Внесок цього науковця в розвиток української етнології окреслила Г. Скрипник [13]. Українські науковці-географи С. Рудницький [10] та В. Кубійович

[8], опираючись на аналіз переписів населення, визначили межі українських етнічних земель на початку ХХ ст.

За радянських часів ця наукова проблематика була табуована. Лише зі здобуттям Україною незалежності відновилися студії, присвячені дослідженню етнічних процесів. Наукові праці про українські етнічні землі належать Ф. Заставному [6], І. Винниченку [3], С. Чорному [15]. Дослідження етнічних меж та історії українського державного кордону проводили В. Сергійчук [12], В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук [1]. Історико-правові аспекти формування кордонів сучасної України окреслені В. Капелюшним, О. Зайчуком, О. Вовком [7; 3], В. Кузьменком [9]. Однак спеціальних праць, безпосередньо присвячених дослідженню етнічного складу населення Грайворонщини – частини історичної Слобожанщини, немає.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст. загальна площа українських етнічних земель сягала 900 тис. кв. км (за підрахунками С. Рудницького та В. Кубійовича). Половина території історичної Слобожанщини нині опинилася за межами України: південно-західна частина Курської, більшість території Белгородської та Воронежської, північна частина Ростовської областей рф (разом близько 60 тис. кв. км.). Порівняймо – площа Харківської області складає 31 тис. кв. км. Північна частина історичної Слобідської України (раніше північно-східні терени Охтирського слобідського козацького полку – Грайворонська сотня та північно-східні терени Сумського полку – 1-ша та 2-га Миропільські сотні) у 1926 році була у складі Грайворонського повіту Курської губернії.

Аналіз статистичних матеріалів перепису населення 1926 року допоміг визначити етнічний склад населення, зокрема чисельність та особливості територіального розміщення українців, а також росіян, білорусів, євреїв у Грайворонському повіті [3, с. 75]. На основі опрацювання статистичних матеріалів підготовлено таблицю.

Загальна чисельність населення **Грайворонського повіту** Курської губернії в 1926 році становила 332 821 особа. На час проведення перепису населення до складу цього повіту входив повітовий центр – місто Грайворон, селища міського типу Борисівка та Готня, а також 8 волостей: Біловська, Борисівська, Грайворонська, Дорогощанська, Красноярузька, Миропільська, Пенська, Рокитнянська [див. табл.].

У 1928 році за адміністративно-територіальною реформою Курська губернія, Грайворонський повіт та всі волості було ліквідовано і створено нові райони у складі Белгородської округи Центрально-Чорноземної області (ЦЧО). У 1930 році Белгородську округу розформовано. У 1934-му територія колишнього Грайворонського повіту ввійшла до новоствореної Курської області, а ЦЧО було ліквідовано. У 1954 році південні райони Курщини ввійшли до новоствореної Белгородської області. Нині ці терени належать до Борисівського, Грайворонського, Красноярузького районів Белгородської області, а також до Біловського району Курської області. Лише незначна частина території колишньої Миропільської волості з 1928 року опинилася у складі Сумської округи, а з 1939-го – Сумської області.

Визначальною ознакою етнічного складу населення Грайворонського повіту в 1926 році було домінування за чисельністю українців. Їхня частка серед усього населення повіту сягала 55,49% (184 689 із 332 821 особи). Чисельність та частка росіян серед усього населення Грайворонщини була помітно меншою – 147 405 осіб (44,29%) [див. табл.]. На теренах повіту були дисперсно розселені поодинокі представники білорусів та євреїв. Так, чисельність білорусів становила 88 осіб (0,03% від загальної чисельності населення повіту) та євреїв – 57 осіб (0,02%) [3, с. 75].

Чисельність та етнічний склад населення міських поселень і волостей Грайворонщини у 1926 році дещо відрізнялися. До **міського**

населення Грайворонського повіту належали мешканці м. Грайворона, селищ міського типу Борисівка та Готня, яка на той час була лише незначним за чисельністю населення поселенням біля однойменної залізничної станції. Чисельність міського населення Грайворонщини в 1926 році становила 30 140 осіб, що складало лише 9,06% загальної чисельності населення повіту [див. табл.]. Тобто рівень урбанізації населення був незначним – кожен 11-й мешканець повіту належав до міського населення.

За чисельністю населення в 1926 році повітовий центр – м. Грайворон – більш ніж удвічі поступався смт Борисівка, відповідно 8905 та 20 655 осіб. Частка цього міста серед усього населення повіту була незначною і складала 2,68% (8905 із 332 821 особи). Частка міста серед міського населення повіту – 29,55% (8905 осіб із 30 140 осіб). Навпаки, рівень частки смт Борисівка серед міського населення Грайворонщини був значно вищим – 68,53% (20 655 із 30 140 осіб). Тобто 2 із 3 міських мешканців повіту зосереджувалися в смт Борисівка, а не в повітовому центрі. Однак рівень частки Борисівки серед усього населення Грайворонщини також був незначним – 6,21% [див. табл.].

Чисельність населення смт (залізнична станція) Готня (нині – смт Пролетарський Рокитнянського району Белгородської обл.) була мінімальна – 580 осіб, а його частка серед міського населення Грайворонського повіту складала 1,92%. Мінімальним був також рівень частки цього селища міського типу серед усього населення повіту – лише 0,17% (580 осіб із 332 821 особи) [див. табл.].

Абсолютну більшість серед міського населення Грайворонщини в 1926 році становили українці – 77,31% (23 302 із 30 140 осіб). До того ж рівень урбанізації українців повіту (переважно за рахунок смт Борисівка) був істотно вищим – 27,51% (23 302 із 184 689 осіб), ніж рівень урбанізації всього населення – 9,06% (30 140 із 332 821 особи), а особливо росіян – 4,45% (6565 із 147 005 осіб) [див. табл.]. В урбаністичному середовищі

мешкали поодинокі представники білорусів та євреїв, відповідно 45 осіб (0,15% від загальної чисельності населення повіту) та 17 осіб (0,06%) [3, с. 75].

Етнічний склад населення окремих міських поселень Грайворонщини помітно відрізнявся. Серед населення **м. Грайворона** українці опинилися в меншості – 44,05% (3923 із 8905 осіб). За чисельністю українці поступалися росіянам, частка яких серед населення міста становила 53,91% (4801 з 8905 осіб). Рівень частки Грайворона серед міських українців повіту становив 16,84% (3923 із 23 302 осіб) був істотно меншим, ніж рівень частки цього міста серед міських росіян – 73,13% (4801 із 6565 осіб) [див. табл.]. Тобто в повітовому центрі зосереджувалася абсолютна більшість міських росіян Грайворонщини (3 із 4) і меншість міських українців – кожен 6-й. У місті мешкали також 25 білорусів та 9 євреїв [3, с. 75].

На відміну від м. Грайворона, серед населення якого переважали росіяни, у найбільшому за чисельністю населення міському поселенні повіту **смт Борисівка** в 1926 році переважали українці – 93,04% (19 217 із 20 655 осіб). Частка росіян серед усього населення була незначною – 6,63% (1370 осіб). За чисельністю українці переважали росіян у 14 разів. У смт Борисівка зосереджувалася абсолютна більшість міських українців повіту – 82,47% (19 217 із 23 302 осіб). Частка росіян, які мешкали в Борисівці, була значно нижчою серед міських росіян повіту – 20,87% (1370 із 6565 осіб) [див. табл.]. Тобто в цьому селищі мешкали 4 із 5 міських українців Грайворонщини й лише кожен 5-й міський росіянин. У Борисівці мешкали також 8 євреїв [3, с. 75].

Серед населення **смт Готня** у 1926 році абсолютну більшість становили росіяни – 67,93% (394 із 580 осіб), а частка українців складала 27,93% (162 особи). Відрізнявся рівень зосередження в селищі росіян та українців. Рівень частки Готні серед міських росіян складав 6,00% (394 із 6565 осіб), а рівень частки міських українців – 0,70%

(162 із 23 302 осіб) [див. табл.]. У Готні мешкало 10 білорусів [3, с. 75].

Отже, у 1926 році рівень урбанізації населення Грайворонського повіту був досить незначним. Серед міського населення Грайворонщини українці становили абсолютну більшість, а росіяни були в меншості. Територіальне представництво білорусів та євреїв було мінімальним.

Сільське населення Грайворонського повіту в 1926 році складалося з мешканців 8 волостей: Біловської, Борисівської, Грайворонської, Дорогощанської, Красноярузької, Миропільської, Пенської, Рокитнянської і налічувало 302 681 особу. Сільські мешканці становили абсолютну більшість серед населення Грайворонщини – 90,94% (302 681 із 332 821 особи) [див. табл.]. 9 із 10 мешканців повіту були розселені в сільській місцевості.

В етнічному складі сільського населення Грайворонщини абсолютну більшість складали українці – 53,32% (161 387 із 302 681 особи). До того ж рівень частки українців серед сільського населення повіту був помітно нижчим, ніж серед міського населення, відповідно 53,32% та 77,31%. Однак за чисельністю в абсолютних показниках сільські українці всемеро переважали міських українців, відповідно 161 387 осіб та 23 302 особи) [див. табл.].

Значною була частка росіян серед сільського населення Грайворонщини і становила 46,53% (140 840 із 302 681 особи). Рівень частки росіян серед сільського населення повіту був помітно вищим, ніж серед міського населення, відповідно 46,53% та 21,78%. Ще більш значною була перевага в абсолютних показниках між сільськими та міськими росіянами повіту, відповідно 140 840 осіб та 6565 осіб (у 20 разів) [див. табл.]. У сільській місцевості Грайворонщини, і то не в усіх волостях, мешкали поодинокі представники білорусів та євреїв, відповідно 63 особи (0,02% від загальної чисельності населення повіту) та 40 осіб (0,01%) [3, с. 75].

Отже, у 1926 році переважна більшість населення Грайворонщини мешкала в сіль-

ській місцевості. Серед сільського населення повіту українці становили абсолютну більшість, а росіяни залишалися в меншості.

Чисельність та етнічний склад населення всіх волостей Грайворонського повіту в 1926 році помітно відрізнялися. У **Красноярузькій волості** мешкало тоді 34 143 особи. Частка цієї волості серед загальної чисельності населення повіту становила 10,26% (34 143 із 332 821 особи) [див. табл.]. Красноярузька волость розташовувалася на північному заході повіту й межувала із Сумською округою УСРР. Центром волості було с. Красна Яруга. У 1928 році цю волость ліквідовано та створено Красноярузький район у Белгородській окрузі ЦЧО. Тоді ж до цього району увійшла частина Дорогощанської та Миропільської волостей. Зі створенням Курської області в 1934 році Красноярузький район увійшов до її складу, а з 1954 року – до Белгородської області. У 1963–1991 роках до цього району входили терени розформованого Рокитнянського району.

Абсолютну більшість в етнічному складі населення Красноярузької волості становили українці – 88,23% (30 123 із 34 143 осіб). Тобто 9 із 10 мешканців належали до українців. Рівень частки українців серед населення в цій волості у 1926 році був найвищим, якщо порівняти з усіма іншими волостями Грайворонщини. Частка цієї волості серед загальної чисельності українців повіту становила 16,31% (30 123 із 184 689 осіб) [див. табл.].

Росіяни опинилися в меншості серед населення Красноярузької волості. Їхня частка в етнічному складі населення цієї волості складала лише 11,51% (3929 із 34 143 осіб). Частка цієї волості серед загальної чисельності росіян Грайворонщини складала лише 2,67% (3929 із 147 405 осіб) [див. табл.]. У цій волості мешкали також 27 євреїв та 6 білорусів [3, с. 75]. Отже, у 1926 році абсолютну більшість в етнічному складі населення Красноярузької волості становили українці, а росіяни залишалися в меншості.

У **Грайворонській волості** в 1926 році нараховувалося 26 911 осіб. Частка цієї волості серед загальної чисельності населення Грайворонського повіту становила 8,09% (26 911 із 332 821 особи) [див. табл.]. Грайворонська волость розташовувалася на південному заході повіту, була прикордонною і межувала з Великописарівським, Сіннянським, Золочівським районами Харківської округи УСРР. У липні 1928 року Грайворонську волость ліквідовано, як і Грайворонський повіт, та створено Грайворонський район у складі Белгородської округи ЦЧО. Тоді ж до цього району передано більшість теренів Дорогощанської волості. Зі створенням Курської області в 1934 році Грайворонський район увійшов до її складу, а з 1954 року – до Белгородської області. У 1964 році район ліквідовано, а його терени увійшли до Борисівського району. У 1989 році в Белгородській області відновлено Грайворонський район.

За чисельністю населення Грайворонська волость втричі переважала повітовий центр – місто Грайворон, відповідно 26 911 осіб та 8905 осіб. Абсолютну більшість в етнічному складі населення Грайворонської волості становили українці – 86,21% (23 199 із 26 911 осіб). Рівень частки українців серед усього населення цієї волості був найвищим, якщо порівняти з іншими волостями, за винятком Красноярузької. За рівнем частки українців серед усього населення Грайворонська волость майже вдвічі перевищувала місто Грайворон, відповідно 86,21% та 44,05% [див. табл.]. Тобто, якщо в Грайворонській волості українці становили більшість в етнічному складі населення, то в повітовому центрі вони опинилися в меншості.

Росіяни опинилися в меншості в етнічному складі населення Грайворонської волості в 1926 році. Їхня частка серед усього населення цієї волості складала 13,56% (3649 із 26 911 осіб). Рівень частки росіян в етнічному складі населення в Грайворонській волості був учетверо нижчий, ніж серед населення

м. Грайворона, відповідно 13,56% та 53,91%. У цій волості мешкало менше росіян, ніж у повітовому центрі, відповідно 3649 осіб та 4801 особа [див. табл.]. У цій волості мешкали також 3 білоруси [3, с. 75]. Отже, у 1926 році абсолютну більшість в етнічному складі населення Грайворонської волості становили українці, на відміну від повітового центру, де серед усього населення переважали росіяни.

У **Миропільській волості** в 1926 році мешкало 41 512 осіб. Частка цієї волості серед загальної чисельності населення Грайворонщини становила 12,47% (41 512 із 332 821 особи) [див. табл.]. Ця волость розташовувалася на північному заході Грайворонського повіту, була прикордонною та межувала із Сумською округою УСРР. До розформування Суджанського повіту в 1924 році Миропільська волость входила до його складу. У 1928 році лише незначну частину території Миропільської волості (8 населених пунктів: Миропілля, Васиївка, Велика Рибниця, Запсілля, Нова, Олександрія, Пененки, Студенки) було передано до Сумської округи УСРР [5]. Однак кордон проходив фактично на околиці с. Миропілля. Переважна більшість теренів колишньої Миропільської волості залишилися за межами України. Нині ця територія належить до Біловського та Суджанського районів Курської області, а також Красноярузького району Белгородської області. У 1932 році зі створенням Харківської області с. Миропілля увійшло до Харківської області. Зі створенням Сумської області в 1939 році ці терени увійшли до її складу.

Абсолютну більшість в етнічному складі населення Миропільської волості в 1926 році становили українці – 73,68% (30 588 із 41 512 осіб). Тобто 3 із 4 мешканців цієї волості належали до українців. За чисельністю українців Миропільська волость посідала перше місце поміж усіх волостей. Росіяни були в меншості серед усього населення цієї волості – 26,14% (10 851 із 41 512 осіб) [див. табл.]. У цій волості мешкали 9 євреїв та 8

білорусів [3, с. 75]. Отже, у 1926 році абсолютну більшість в етнічному складі населення Миропільської волості становили українці, а росіяни були в меншості.

Найбільшою за чисельністю населення поміж 8 волостей Грайворонського повіту була **Борисівська**, де в 1926 році нараховувалося 45 782 особи [див. табл.]. Борисівська волость розташовувалася на південному сході Грайворонського повіту, була прикордонною, межуючи із Золочівським районом Харківської округи УСРР. У травні 1924 року замість розформованого Грайворонського повіту створили Борисівський повіт, до складу якого приєднали південну частину території розформованого Суджанського повіту. У червні 1925 року Борисівський повіт ліквідовано та відновлено Грайворонський. У липні 1928 року Борисівську волость розформовано та створено Борисівський район Белгородської округи ЦЧО. Зі створенням Курської області в 1934 році цей район увійшов до її складу, а з 1954 року – до Белгородської області. Протягом 1964–1989 років терени розформованого Грайворонського району належали до Борисівського району.

За чисельністю населення Борисівська волость вдвічі переважала смт Борисівка, відповідно 45 782 особи та 20 655 осіб. Сукупна чисельність населення Борисівської волості та смт Борисівка в 1926 році сягала 66 437 осіб. Це становило 19,96% загальної чисельності населення Грайворонського повіту (66 437 із 332 821 особи) [див. табл.].

Абсолютну більшість в етнічному складі населення Борисівської волості становили українці – 61,78% (28 284 із 45 782 осіб). За рівнем частки українців в етнічному складі населення ця волость поступалася смт Борисівка, відповідно 61,78% та 93,04%. Проте в Борисівській волості мешкало більше українців, ніж у смт Борисівка, відповідно 28 284 особи та 19 217 осіб. Росіяни склали меншість серед населення Борисівської волості – 38,15% (17 464 із 45 782 осіб). У цій волості мешкало більше росіян, ніж у

сmt Борисівка, відповідно 17 464 особи та 1370 осіб [див. табл.]. Отже, у 1926 році абсолютну більшість серед населення Борисівської волості та смт Борисівка становили українці, а росіяни були в меншості.

Рокитнянська волость у 1926 році посідала друге місце за чисельністю населення поміж усіх волостей Грайворонщини після Борисівської, де нараховувалося 44 468 осіб [див. табл.]. Ця волость розташовувалася на північному сході Грайворонського повіту. Центром було село Рокитне. У 1928 році Рокитнянську волость ліквідовано та створено Рокитнянський район Белгородської округи ЦЧО. Тоді ж до району увійшла південна частина Пенської волості. Зі створенням Курської області в 1934 році Рокитнянський район увійшов до її складу, а з 1954 року – до Белгородської області. У 1963 році Рокитнянський район ліквідовано, а його терени передано до Красноярузького району. Відновлено Рокитнянський район у 1991 році.

Рівень частки українців серед населення Рокитнянської волості досягав 49,08% (21 827 із 44 468 осіб). За чисельністю українці поступалися росіянам на 748 осіб. Частка росіян серед населення волості становила 50,77% (22 575 осіб) [див. табл.]. У волості мешкали також 5 білорусів [3, с. 75]. Отже, у 1926 році українці опинилися в меншості в етнічному складі населення Рокитнянської волості, а абсолютну більшість становили росіяни, хоча чисельна перевага росіян над українцями у цій волості була незначною.

У **Пенській волості** налічувалося 36 583 особи [див. табл.]. Ця волость у 1926 році розташовувалася на північному сході Грайворонського повіту. Центром волості було с. Пени. До 1924 року Пенська волость входила до Суджанського повіту. У 1928 році цю волость ліквідовано, а її терени розподілено між Біловським (північна частина разом із селом Пени) та Рокитнянським (південна частина) районами Белгородської округи ЦЧО. Зі створенням Курської області в 1934 році обидва райони увійшли до її складу. З 1954 року Рокитнянський район передано

до Белгородської області, північні терени якого раніше належали до Пенської волості.

Рівень частки українців серед усього населення цієї волості складав 30,06% (10 998 із 36 583 осіб). Росіяни становили абсолютну більшість серед усього населення Пенської волості – 69,78% (25 528 осіб) [див. табл.]. У цій волості мешкали також 3 євреї та 2 білоруси [3, с. 75]. Отже, українці в 1926 році опинилися в меншості в етнічному складі населення Пенської волості, а абсолютну більшість становили росіяни. Однак рівень частки українців серед усього населення цієї волості був досить значним.

Чисельність населення **Дорогощанської волості** складала 37 416 осіб [див. табл.]. Дорогощанська волость у 1926 році розташовувалася на заході Грайворонського повіту та межувала із Сумською округою УСРР. Центром цієї волості було с. Дорогощ. У 1928 році Дорогощанську волость ліквідовано, а її терени розподілено між Грайворонським (південна частина разом із с. Дорогощ) та Красноярузьким (північна частина) районами Белгородської округи ЦЧО. Зі створенням Курської області в 1934 році ці райони увійшли до її складу, а з 1954 року – до Белгородської області. Протягом 1964–1989 років південна частина колишньої Дорогощанської волості, зокрема й с. Дорогощ, належала до Борисівського району, бо Грайворонського району не було.

Рівень частки українців серед усього населення Дорогощанської волості складав 28,93% (10 826 із 37 416 осіб). Росіяни складали абсолютну більшість серед усього населення цієї волості – 70,97% (26 556 осіб) [див. табл.]. У цій волості мешкало також 8 білорусів [3, с. 75]. Отже, абсолютну більшість в етнічному складі населення Дорогощанської волості в 1926 році становили росіяни, а українці були в меншості. Однак рівень частки українців серед усього населення цієї волості був помітним.

У **Біловській** волості в 1926 році мешкало 35 866 осіб [див. табл.]. Ця волость розташовувалася на півночі Грайворонського

повіту. Центром волості було село (слобода) Біла. До розформування Суджанського повіту в 1924 році Біловська волость входила до його складу. У 1928 році Біловську волость ліквідовано та створено Біловський район Белгородської округи ЦЧО. Тоді ж до району увійшла північна частина Пенської волості. Зі створенням Курської області в 1934 році Біловський район увійшов до її складу.

Чисельність та рівень частки українців в етнічному складі населення Біловської волості в 1926 році були найнижчими, якщо порівняти з іншими волостями Грайворонщини – 15,40% (5522 із 35 866 осіб). Навпаки, рівень частки росіян серед усього населення, як і їхня чисельність у цій волості в 1926 році були найвищими поміж усіх волостей повіту. Росіяни становили абсолютну більшість серед усього населення цієї волості – 84,45% (30 288 осіб). [див. табл.]. У цій волості мешкали 21 білорус та 1 єврей [3, с. 75]. Отже, абсолютну більшість в етнічному складі населення Біловської волості в 1926 році становили росіяни, а рівень частки українців серед усього населення був незначним – найнижчим з-поміж усіх волостей Грайворонського повіту.

У 20-х роках ХХ ст. керівництво УСРР (зокрема М. Скрипник) домагалася від керівництва СРСР повернення до України всіх теренів, де українці складали більшість серед усього населення, але отримало відмову особисто від Й. Сталіна. Проте до початку 30-х років ХХ ст. в 26 районах Центрально-Чорноземної області Російської Федерації, зокрема й на теренах колишнього Грайворонського повіту, проводилася українізація, були українські школи, українські газети тощо. Постановою політбюро ЦК ВКП (б) від 15 грудня 1932 року «Про українізацію в ДСК, Казахстані, Середній Азії, ЦЧО та інших районах СРСР» припинено українізацію за межами УСРР [4, с. 480] і розпочалася тотальна етнічна асиміляція (зросійщення) українців. Унаслідок цього українці на теренах Північно-Східної

Слобожанщини перетворилися на меншину, хоча в побуті серед сільських мешканців і нині зберігається українська мова у вигляді суржика, насамперед у старших вікових групах.

Висновок. Отже, у 1926 році в західній частині Північно-Східної Слобожанщини (у Грайворонському пов. Курської губ.) українці становили абсолютну більшість серед

усього населення. Україна не претендує на втрачені українські етнічні землі, але відкидає російські імперські претензії на свою територію в межах міжнародно визнаних кордонів. Досить перспективним є дослідження етнічного складу населення інших теренів Північно-Східної Слобожанщини, а також українських етнічних земель, які нині опинилися за межами України.

Таблиця. Чисельність та етнічний склад населення Грайворонського повіту Курської губернії в 1926 році

№	все, міське, сільське населення	заг. чис. нас.	українці		росіяни		№	волості	заг. чис. нас.	українці		росіяни	
			осіб	%	осіб	%				осіб	%	осіб	%
I	все населення	332 821	184 689	55,49	147 405	44,29	1	Біловська	35 866	5 522	15,40	30 288	84,45
II	міське населення	30 140	23 302	77,31	6 565	21,78	2	Борисівська	45 782	28 284	61,78	17 464	38,15
	рівень урбанізації	9,06		12,62		4,45	3	Грайворонська	26 911	23 199	86,21	3 649	13,56
1	місто Грайворон	8 905	3 923	44,05	4 801	53,91	4	Дорогощанська	37 416	10 826	28,93	26 556	70,97
2	сmt Борисівка	20 655	19 217	93,04	1 370	6,63	5	Красно-Ярузька	34 143	30 123	88,23	3 929	11,51
3	сmt Готня	580	162	27,93	394	67,93	6	Миропільська	41 512	30 588	73,68	10 851	26,14
III	сільське населення (8 волостей)	302 681	161 387	53,32	140 840	46,53	7	Пенська	36 583	10 998	30,06	25 528	69,78
	частка сільського населення	90,94		87,38		95,55	8	Рокитнянська	44 468	21 827	49,08	22 575	50,77

Джерела та література

1. Боєчко О., Ганжа О., Захарчук Б. Українська ретроспектива та сучасний стан. Київ : Основи, 1994. 168 с.
2. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. Житомир : Льонек, 1992. 164 с.
3. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т. III. Центрально-Черноземный район, Средне-Волжский, Нижне-Волжский. Москва : ЦСУ СССР, 1928. 643 с.
4. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг. Київ : КМА, 2007. 1128 с.
5. Зайчук О., Капелюшний В., Вовк О. Встановлення східного кордону УСРР у 1919–1925 роках (історико-правовий аспект). *Голос України*. 2024. 29 жовтня.

6. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі. Львів : Світ, 1993. 176 с.
7. Капелюшний В. П. Державні кордони та етнічні межі України: минуле та сьогодення. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 24. С. 5–11.
8. Кубійович В. Географія українських та суміжних земель. Краків ; Львів : Українське вид-во, 1943. 520 с.
9. Кузьменко В. Б. До історії формування північно-східного та східного кордону України (1917–1925 рр.). *Університетські наукові записки*. 2005. С. 26–30.
10. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін : Українське слово, 1923. 282 с.
11. Русов А. А. Статистика украинского населения Европейской России. *Украинский народ в его прошлом и настоящем*. Петроград, 1916. С. 381–406.
12. Сергійчук В. І. Етнічні межі та державний кордон України. Київ : Українська видавнича спілка, 2001. 431 с.
13. Скрипник Г. А. Наукова спадщина О. О. Русова в контексті актуальних проблем української етнології. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С. 9–13.
14. Указ Президента України «Про історично населені українцями території Російської Федерації» від 22 січня 2024 року. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513>.
15. Чорний С. Українці в Євразії: чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. Київ : Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2002. 182 с.

References

1. BOIECHKO, Vasyi, Oksana HANZHA and Borys ZAKHARCHUK. *Ukrainian Retrospective and Current State*. Kyiv: Fundamentals, 1994, 168 pp. [in Ukrainian].
2. VYNNYCHENKO, Ihor. *Ukrainians in the States of the Former USSR: Historical and Geographical Essay*. Zhytomyr: Flax, 1992, 164 pp. [in Ukrainian].
3. ANON. *The All -Union Census of 1926. Vol. 3. Central Black Earth District, Middle-Volga, Lower-Volga*. Moscow: CSD USSR, 1928, 643 pp. [in Russian].
4. PYRIH, Ruslan, compiler. *The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine: Documents and Materials*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, 2007, 1128 pp. [in Ukrainian].
5. ZAICHUK, Oleh, Valerii KAPELIUSHNYI and Oleksandr VOVK. Establishment of the Eastern Border of the Ukrainian SSR in 1919–1925 (Historical and Legal Aspect). *Voice of Ukraine*. October 29, 2024 [in Ukrainian].
6. ZASTAVNYI, Fedir. *Ukrainian Ethnic Lands*. Lviv: World, 1993, 176 pp. [in Ukrainian].
7. KAPELIUSHNYI, Valerii. State Borders and Ethnic Boundaries of Ukraine: Past and Present. *Ethnic History of European Nations*, 2008, iss. 24, pp. 5–11 [in Ukrainian].
8. KUBIIOVYCH, Volodymyr. *Geography of Ukrainian and Adjacent Lands*. Krakow; Lviv: Ukrainian Publishing House, 1943, 520 pp. [in Ukrainian].
9. KUZMENKO, Volodymyr. To the History of Formation of the Northeastern and Eastern Border of Ukraine (1917–1925). *University Scientific Notes*, 2005, pp. 26–30 [in Ukrainian].
10. RUDNYTSKYI, Stepan. *Ukrainian Case from the Situation of Political Geography*. Berlin: Ukrainian Word, 1923, 282 pp. [in Ukrainian].
11. RUSOV, Aleksandr. Statistics of the Ukrainian Population of European Russia. *Ukrainian People in Its Past and Present*, 1916, pp. 381–406 [in Russian].
12. SERHIICHUK, Volodymyr. *Ethnic Boundaries and State Border of Ukraine*. Kyiv: Ukrainian Publishing Union, 2001, 431 pp. [in Ukrainian].
13. SKRYPNYK, Hanna. O. Rusov's Scientific Heritage in the Context of Current Problems of Ukrainian Ethnology. *Folk Art and Ethnography*, 2007, no. 2, pp. 9–13 [in Ukrainian].
14. Presidential Decree “On Historically Populated Territories of the Russian Federation by Ukrainians” of January 22, 2024 [online]. Available from: <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513> [in Ukrainian].
15. CHORNYI, Serhii. *Ukrainians in Eurasia. Number and Placement according to the Censuses of 1897–1990*. Kyiv: Main Specialized Editorial Literature in the Languages of National Minorities of Ukraine, 2002, 182 pp. [in Ukrainian].

Отримано / Received 15.07.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

УДК 391:746.3]:929Рил(477)“1920/1930”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.070>

ОЛІЙНИК МАРИНА

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2946-8243>

OLIYNYK MARYNA

a Ph.D. in History, a senior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2946-8243>

Бібліографічний опис:

Олійник, М. (2025) Вишита сорочка як імідж українського інтелігента (до 130-річчя від дня народження Максима Рильського). *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 70–82.

Oliynyk, M. (2025) Embroidered Shirt as the Image of a Ukrainian Intelligent (On the Occasion of the 130th Anniversary of Maksym Rylskyi's Birthday). *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 70–82.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ВИШИТА СОРОЧКА ЯК ІМІДЖ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛІГЕНТА (до 130-річчя від дня народження Максима Рильського)

Анотація / Abstract

Статтю присвячено одяговій культурі видатного українського поета, літературознавця, перекладача, громадського діяча та організатора науки Максима Тадейовича Рильського (1895–1964). Досліджено, як українські інтелігенти ставилися до носіння традиційних українських сорочок в 1920–1930-х роках. Виокремлено дві умовні течії в колах українських діячів. «Індустріалісти» уникали вдягати вишиті сорочки, віддаючи перевагу модерному європейському іміджу. «Традиціоналісти», до яких належав М. Т. Рильський, носили українські вишиті сорочки в комбінації з тогочасним європейським одягом.

На основі вивчення фотографій М. Т. Рильського окреслено соціальні обставини, при яких він одягав вишиті сорочки. Визначено, що вони були частиною буденного та святкового повсякдення поета. Простежено, що він носив українські сорочки від дитинства до літнього віку.

На основі опрацювання колекції фондів Київського літературно-меморіального музею Максима Тадейовича Рильського створено інформаційну базу меморіальних вишитих сорочок поета. Досліджено ймовірне виготовлення сорочок та особливості вишивальної орнаментики з етнографічного погляду. У Максима Тадейовича були вишиті сорочки, що презентували вишивку різних історико-етнографічних територій України, зокрема Середньої Наддніпрянщини, Слобожанщини, Буковини, Гуцульщини. Згадано публіцистичну статтю М. Т. Рильського, у якій він висловив своє ставлення до розвитку моди на український одяг та національний стиль у тогочасному вбранні.

Звернено увагу на діяльність проєкту «Вишивка в одязі видатних українців», який популяризує іменні орнаменти вишивки з одягу відомих постатей української культури. У цьому проєкті відтворено в матеріалі сучасні версії трьох вишитих сорочок поета з колекції Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського. Сучасні іменні сорочки М. Т. Рильського презентували амбасадори М. Г. Рильський (онук поета), С. Ісмаїлов (релігійний діяч, нині військовослужбовець ЗСУ), В. Гайдукевич (журналіст та громадський діяч). 23 серпня 2021 року правнук М. Т. Рильського український журналіст Н. Рильський подарував Музею чотири вишиті сорочки з родинної колекції, дві з яких ідентифіковані за світлинами як меморіальні сорочки М. Т. Рильського.

Ключові слова: вишивка, орнаментика, іменний орнамент вишивки, вишита сорочка, промислове виготовлення вишитих виробів, альбом української вишивки, Максим Тадейович Рильський.

The article is devoted to the clothing culture of the outstanding Ukrainian poet, literary critic, translator, public figure and organizer of science M. Rytskyi (1895–1964). It is studied how Ukrainian intellectuals have treated the wearing of traditional Ukrainian shirts in the 1920s–1930s. Two conventional trends in the circles of Ukrainian figures are defined. «Industrialists» have avoided wearing embroidered shirts, they preferred a modern European image. «Traditionalists», to which M. Rytskyi belonged, wore Ukrainian embroidered shirts in combination with contemporary European clothing.

The social circumstances under which M. Rytskyi has worn embroidered shirts are outlined after the study of his photographs. It is determined that embroidered shirts have been a part of his everyday and festive daily life. It is traced that M. Rytskyi has worn Ukrainian shirts from childhood to old age.

An information based on the poet's memorial embroidered shirts is created on the base of the collection of funds of the Kyiv Literary and Memorial Museum of Maksym Rytskyi. The probable manufacture of shirts and the features of embroidery ornamentation from an ethnographic point of view is studied. M. Rytskyi has embroidered shirts represented the embroidery of various historical and ethnographic territories of Ukraine, in particular, the Middle Over Dnipro Lands, Slobozhanshchyna, Bukovyna, Hutsulshchyna. A journalistic article by M. Rytskyi is mentioned. He has expressed his attitude to the development of fashion for Ukrainian clothing and the national style in contemporary clothing.

Attention is drawn to the activities of the project «Embroidery in the Clothes of Prominent Ukrainians», popularizing the personal embroidery ornaments from the clothes of famous figures of Ukrainian culture. This project recreates in the material modern versions of three embroidered shirts of M. Rytskyi from the collection of the Kyiv Literary and Memorial Museum of Maksym Rytskyi. Modern personalized shirts of M. Rytskyi have been presented by ambassadors of M. Rytskyi (the poet's grandson), S. Ismagilov (a religious figure, currently a serviceman of the Armed Forces of Ukraine), V. Haidukevych (a journalist and public figure). On August 23, 2021, M. Rytskyi's great-grandson, Ukrainian journalist N. Rytskyi, has gifted four embroidered shirts from the family collection to the Museum, two of which are identified from photographs as memorial shirts of M. Rytskyi.

Keywords: embroidery, ornamentation, nominal embroidery ornament, embroidered shirt, industrial production of embroidered products, album of Ukrainian embroidery, Maksym Tadeiovych Rytskyi.

Благословенна будь, моя єдина,
І чистий Київ наш благослови!
Сорочку вишиваючи для сина,
І чоловіка стиха назови.
М. Т. Рильський «Дружині», 1945

Вспуп. Цьогоріч 19 березня виповнилось 130 років від дня народження Максима Тадейовича Рильського. Талановитий поет, теоретик української школи перекладу, ефективний організатор науки, літературний критик і громадський діяч, він став знаковою постаттю української культури. Упродовж 1942–1964 років Максим Тадейович очолював Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, який після смерті поета-акаде-

міка став носити його ім'я (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України). Творчість та життєвий шлях М. Т. Рильського привертає увагу як дослідників літературознавства, так і істориків повсякдення, які намагаються із сучасних позицій переосмислити реалії українського культурного життя за радянських часів. В умовах воєнного часу захисту української державності від російської агре-

сії є суспільний запит на наукові розвідки з висвітлення тяглості використання маркерів національної культури, зокрема українського одягу. Традиційне українське вбрання та одяг із національним позначенням, новітні вишиванки з патріотичними орнаментами є потужними візуальними символами особистості української нації та її державності. На попередньому етапі дослідження було порушено проблему вивчення одягової культури в житті видатних діячів української історії [5; 8; 16], а також окреслено, що в житті М. Т. Рильського українські вишиті сорочки були присутні як частина його побуту [7, с. 61, 178].

Постановка проблеми. Тема вираження національної ідентичності в одязі української інтелігенції привертає увагу широкого загалу. У рік відзначення 130-річчя від дня народження М. Т. Рильського актуальною є тематика дослідження його одягової культури з візуальним вираженням української ідентичності на основі колекції Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського (далі – КЛМММР).

Мета розвідки – схарактеризувати специфіку використання одягу з українським позначенням у культурі повсякдення М. Т. Рильського.

Об'єкт дослідження – вишиті сорочки, які були в побуті М. Т. Рильського.

Предмет дослідження – одягова культура з національним позначенням у житті М. Т. Рильського.

Поставлено такі завдання дослідження:

- проаналізувати соціальні обставини використання вишитих сорочок М. Т. Рильським;

- окреслити ставлення М. Т. Рильського до особливостей функціонування вбрання з українськими маркерами в побутовій культурі його часу.

- зібрати інформаційну базу артефактів вишитих сорочок М. Т. Рильського з колекції КЛМММР;

- дослідити специфіку орнаментики вишивки.

Виклад основного матеріалу. М. Т. Рильський належить до особливої когорти українських діячів, які мали родинні зв'язки із засновниками українського руху середини ХІХ ст. Батько поета, Тадей Розеславович Рильський (1941–1902), належав до руху хлопоманів, які ввели традицію вдягання українського вбрання з метою вираження саме свідомого вибору української ідентичності. З дитинства М. Т. Рильський бачив у своєму оточенні українську вишиту сорочку на односельцях Романівки (нині – с. Романівка Житомирського р-ну Житомирської обл.) та в родинному колі його сім'ї. Мати, Меланія Федорівна Рильська (1861–1936), носила тогочасний одяг, оздоблений українською вишивкою, брати – І. Рильський та Б. Рильський – одягали вишиту сорочку до європейського костюма [2]. Збереглася світлинка кінця 1890-х років – початку 1900 року, на якій малий Максим у вишитій сорочці та солом'яному брилі стоїть між Т. Рильським та В. Антоновичем (КЛМММР, МФ–183).

В експозиції КЛМММР є фотопортрет 1926 року молодого М. Т. Рильського, коли він належав до руху неокласиків, на якому він зображений у вишитій сорочці, краватці та класичному піджаку. Такий знімок на сторінці вікіпедії «Максим Тадейович Рильський» датований 1928 роком. Варто згадати, що саме в цей час у побутовій культурі української інтелігенції було два підходи щодо ставлення до українського вбрання, які авторка презентованої статті умовно окреслила як погляди «індустріалістів» та «традиціоналістів». Перші прагнули модернізації українського життя й загалом культурного дискурсу, який в Україні завжди перебував під впливом народницьких ідей та візій. Погляди «індустріалістів» влучно описав Г. Костюк: *«Ми з пошаною ставилися до минулої просвітянсько-народницької доби відродження України, бо й самі підлітками та юнаками брали в ній участь. Але тепер ми були свідомі, що та чарівна доба навіки відійшла в минуле. За наші студентські роки в нас виробилося певне відразливе став-*

лення до українського етнографізму й провінціалізму. Ми були не проти етнографії як науки. Ми були проти етнографізму як психологічної категорії українсько-культурного й національно-політичного думання. Ніхто з нас тоді ніколи не носив вишитих сорочок. "Полуботківки" були коротким винятком. Наші товаришки-студентки ніколи не прикрашали свою дівочу вроду вишивками і плахтами. Ми вважали, що всі ці національні атрибути минулого, що колись так гарно і романтично пахли нам, тепер мусять бути згромаджені в музеях» [7, с. 175]. У 1928 році був опублікований роман Ю. Яновського, у якому трапляються подібні рефлексії літературного героя: «Ти, може, думаєш завше одягати наших людей у драни свитки й вишивані сорочки?» [15, с. 134]. Якими були погляди М. Т. Рильського? Стиль його одягу відповідав загальним тенденціям чоловічої європейської моди. Загальновідомо, що в 1920-х роках літературна творчість поета належала до модерністського руху неокласиків. Щодо побутової культури, то М. Т. Рильського можна зарахувати до умовного кола «традиціоналістів», які не відступилися від представлення свого зовнішнього іміджу, зокрема й через українську вишиту сорочку.

Переломним моментом у житті поета-неокласика стало перебування під арештом у 1931–1932 роках. Відтоді він прийняв умови виживання в радянській тоталітарній системі та сталінській диктатурі. Під час Другої світової війни М. Т. Рильський разом із родиною перебував в евакуації в м. Уфі. На фотознімку 1942 року з П. Тичиною, О. Довженком (КЛМММР, МФ–275) Максим Тадейович транслює образ радянської людини – він одягнений у вишиту сорочку з піджаком, на якому висить орден Трудового Червоного Прапора. Фотографування у вишитої сорочки з піджаком та нагородами було певним стандартом іміджу радянських чоловіків.

До нашого часу дійшло чимало світлин М. Т. Рильського, на яких загалом упродовж його життя можна побачити близько

15 вишитих сорочок. Фотографії показують різні обставини повсякденного життя поета-академіка: відпочинок з друзями (КЛМММР, МФ–308, МФ–309, МФ–310, МФ–313, МФ–314); зустрічі з українськими діячами (КЛМММР, МФ–275); офіційні зустрічі під час робочих поїздок (КЛМММР, МФ–1094, МФ–1096, МФ–1082, МФ–1083, МФ–1093); поїздка до Канева (КЛМММР, МФ–407); робота вдома (КЛМММР, МФ–96, МФ–238); зустріч гостей під час сімейних свят (КЛМММР, МФ–3654); літній відпочинок на природі з риболовлю (КЛМММР, МФ–858); прогулянки в саду (КЛМММР, МФ–50, МФ–51, МФ–52, МФ–54, МФ–176) тощо. Під час поїздок до Москви на офіційні події М. Т. Рильський часто обирав саме український імідж, який транслювала вишита сорочка [3, с. 51]. На ілюстраціях 1–6 представлено світлини М. Рильського у вишитих сорочках.

Своє ставлення до використання одягу з українським позначенням М. Рильський описав у публіцистичній статті: «Коли ми говоримо про народну естетику, приміром, про народні убрання, то доводиться чути: "Ну хто ж тепер буде ходити в національному костюмі!" Звичайно, важкувато уявити собі, скажімо, Миколу Платоновича Бажана в кармазиновому жупані і в широких, як Чорне море, штанах, ба навіть у гуцульському кептарі або чернігівській чумарці. Але от розгорнімо недавно виданий у Києві альбом із серії "Українське народне мистецтво" – альбом, присвячений убранню, загляньмо в розділ "Моделі сучасного вбрання за українськими народними мотивами". Йй-Богу, є там чого повчитися нашим модницям та модникам! <...> А тепер скажу тільки, що навіть така примхлива і не завжди логічна річ, як мода (в даному разі йдеться про моду на вбрання), тільки виграє від зіткнення із здоровим народним смаком. Такі думки напали сьогодні на мене, і мені захотілося поділитися ними з читачами. Може, хто й озветься на них?» [11, с. 544]. М. Т. Рильський звертає увагу на етнографічний альбом, рукопис якого пройшов обговорення у відділі етно-

графії ІМФЕ, а М. Т. Рильський увійшов до редакційної колегії [12].

Поет мав глибокі знання з народної культури, зокрема, добре орієнтувався в особливостях одягової традиції українців. Наведу один цікавий фрагмент з його поезій «Миргородські записи»: *«Була неділя, тихий час дозвілля, / Тому ото на теми історичні / Колгоспниці змагались мали час, / На моріжку розсвівшись півколом / Здавалось, дійсно вірили вони / В реальність Солопія Черевика, / Параски й Хіврі, лиш червону свитку / Сприймаючи із скепсисом належним, / Для чого дав підстави Гоголь сам»* [10, с. 70]. Тут ідеться про обговорення колгоспницями твору М. Гоголя «Сорочинський ярмарок», у якому описана поява червоної свитки як частина сюжету. М. Т. Рильський описує іронічні зауваження селянок із с. Великі Сорочинці (нині – с. Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтавської обл.) про фантазійність існування червоної свитки, адже всім відомо, що свитки шили з білого, сірого, коричневого, чорного сукна, але в жодному випадку не з червоного.

У контексті літературної критики М. Т. Рильського варто згадати, як він ретельно добирав кожне слово. Часто в публічному просторі доводиться чути запитання: «Як правильно ставити наголос вишивана чи вишивана річ?». Максим Тадейович залишив свої міркування з цього приводу: *«Всі знають і люблять чудесну пісню Платона Майбороди на слова Андрія Малишка – “Пісню про рушник”. Шкода, одначе, що в цій пісні ніби узаконено наголос “вишиваний” (“І рушник вишиваний на щастя дала”). Розуміється ж, вишиваний, як і гаптований, і мерéжаний, дорогий Андрію!»* [9, с. 448]. Цей епізод із його публіцистики демонструє, що під впливом літератури та масової пісні з'являються нововведення в мові.

До 2021 року у фондах КЛМММР зберігалось три вишиті сорочки, які належали М. Т. Рильському (іл. 7, 8, 10). Усі вони були відтворені в матеріалі в рамках проекту «Вишивка в одязі видатних українців», який

розпочав роботу за ініціативи колишньої донеччанки Т. Зез. Авторка статті співпрацювала з проектом як наукова консультантка. 23 серпня 2021 року під час презентації відтворених вишитих сорочок в КЛМММР правнук М. Т. Рильського Назар Рильський передав на зберігання до фондів Музею чотири українські сорочки родини Рильських. Сорочки належали М. Т. Рильському та його синові Богдану. На даний момент аналіз світлини М. Т. Рильського у вишитих сорочках та розповідь Н. Рильського про свою родину доводить, що колекція КЛМММР поповнилася ще двома меморіальними сорочками поета (іл. 9, 11).

Необхідно надати характеристику п'ятом вишитим сорочкам, які належали М. Т. Рильському, а нині є частиною фондової збірки КЛМММР (іл. 7–11). З високою вірогідністю ці сорочки були виготовлені в артілях чи на фабриках із виготовлення художніх виробів, підпорядкованих республіканській організації «Укрхудожпром», що, за дослідженнями А. Варівончик, з 1944 року відновила свою роботу з випуску всієї художньої продукції в республіці [1, с. 288]. Проте не можна виключати пошиття частини сорочок на замовлення, про що написала директорка КЛМММР В. Колесник: *«Є припущення, що одну із сорочок вишила мама дружини (Олени) сина Георгія, Наталія Октавіанівна Карвовська (1898–1971), яка була неабиякою майстринею і вишивала, навіть на замовлення багатьом киянам»* [2].

Вишиті сорочки з колекції КЛМММР за етнографічною характеристикою орнаментики вишивки можна розділити на три групи.

До першої групи зараховують дві сорочки, вишиті білим по білому лічильними техніками вишивки, який прийнято називати «полтавським стилем» вишивки (іл. 7, 8). Такі орнаментальні мотиви зафіксовано не лише на етнографічній території Полтавщини, а й на Поліссі, Середній Наддніпрянщині, Слобожанщині. Не можна забувати, що випадки вишивання лічиль-

ною технікою білим по білому трапляються майже по всій території України. Вишита сорочка КЛМММР МР-247 (іл. 7) виготовлена з натуральної шовкової тканини кремового кольору, оздоблена геометричним орнаментом вишивки в техніці прямої лишиви, вирізування, мережки, ретязя. Цікаво, що мотив вирізування в поєднанні з мережкою «ляхівка» із сорочки М. Т. Рильського можна побачити на сорочках Баранівського району Житомирської області з колекції народного одягу Володимира Іванюка з м. Звягеля. За паспортними даними сорочки КЛМММР МР-247 М. Т. Рильський любив одягати під час урочистих подій. Амбасадором сучасної версії сорочки став онук поета Максим Георгійович Рильський. Друга сорочка КЛМММР МР-246 також вишита білими нитками муліне, виготовлена з натурального шовку кремового кольору (іл. 8). Техніки вишивки: пряма гладь, вирізування, мережка, ретязь. Обидві сорочки мають прямі рукави сорочкового крою (конструкція з невеликою висотою окату рукава), оброблені по краю в підгин із закритим зрізом, комір стоячий, розріз по пазушці для зручності вдягання. Композицію орнаменту сорочки КЛМММР МР-246 можна впевнено ідентифікувати як полтавський тип, оскільки цей узор майже повністю збігається за геометрією з полтавським узором з альбому українських вишивок [13, табл. 7]. Обидві сорочки передано до музейної збірки в 1966 році. Відтворену сучасну версію другої іменної сорочки М. Т. Рильського в проєкті «Вишивка в одязі видатних українців» представив на той момент Муфтії Духовного управління мусульман України «Умма», а нині військовослужбовець ЗСУ С. Ісмагілов. Російська пропаганда назвала його «вишиваним муфтієм» через любов до сучасних українських вишиванок.

До другої групи належить одна вишита сорочка КЛМММР МР-245 (іл. 10). Вона виготовлена з білого лляного полотна, оздоблена блакитними, коричневими, жовтими та білими нитками мулі-

не. Техніка вишивки: хрестик, мережка. Конструктивний устрій: прямий сорочковий рукав, комір стоячий, розріз по пазушці для зручності вдягання. Особливою є орнаментальна композиція вишивки, оскільки вона складається з мотивів, які стали візитівкою легендарного «полуботківського орнаменту», першого іменного вишивального узору. Його популярність виникла після представлення вишитої сорочки дружини чернігівського полковника Павла Полуботка (з приватної колекції Варвари Капніст) на етнографічній виставці XII Археологічного з'їзду (м. Харків, 1902 р.). Павло Полуботок мав двох дружин. Котрій із них належала вишита сорочка, досі невідомо. Вишивальний візерунок із представленої сорочки дружини Павла Полуботка дуже швидко став популярним; він фольклоризувався як «полуботківський», «вишивка Полуботка», «гетьманський орнамент». У 1920-х роках вишиті сорочки за таким упізнаваним орнаментом називали «полуботківками». Український мистецтвознавець С. Таранушенко встановив, що стилістика вишивки на оригінальній сорочці дружини Павла Полуботка не є питомо українською, а належить до фіно-угорської культури [6]. Як зазначалося вище, у колі українських інтелігентів «полуботківський орнамент» був дуже популярним навіть серед тих, хто інших вишитих сорочок не носив. Імовірно, що М. Т. Рильський також пов'язував цей візерунок із життям українського гетьмана Павла Полуботка. У гардеробі поета було щонайменше дві сорочки з версіями цього орнаменту (іл. 3–4). Є фотографії, на яких він одягнений у вишиту «полуботківку» зі стоячим коміром, зокрема під час поїздки до м. Москви у 1959 році на груповому знімку (КЛМММР, МФ-1045). Існувала значна кількість версій «полуботківського орнаменту», які увійшли до численних збірок схем для вишивок. Проте за радянських часів у жодній зі збірок вишивок немає згадки «полуботківської» назви

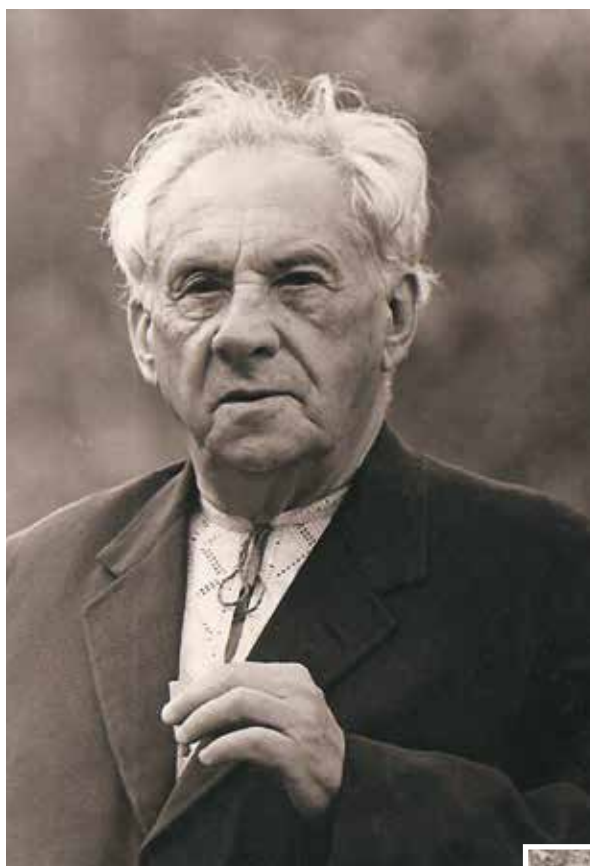
цього орнаменту, яка продовжувала існувати як явище усної традиції передачі інформації. Відбувалася глорифікація постаті Петра І, а постать українського гетьмана Павла Полуботка замовчувалась, оскільки він чинив опір російській колоніальній політиці Петра І, підписавши Коломацькі чолобитні 1723 року, спрямовані на відновлення державних прав України. Сьогодні, розуміючи специфіку ідеологічної політики радянської влади, не видається дивним, що «полуботківський орнамент» із сорочки М. Т. Рильського можна знайти в альбомі для вишивання як взір з Полтавщини [13, табл. 9]. У рамках роботи проекту «Вишивка в одязі видатних українців» було відтворено «полуботківську» сорочку М. Т. Рильського, яку представив громадський діяч і журналіст В. Гайдукевич.

До третьої групи зараховано дві сорочки, які подарував Н. Рильський фондовій колекції КЛМММР. Вони вишиті за мотивами вишивки Західної України (іл. 9, 11). Сорочка (іл. 9) виготовлена з білого лляного полотна, має супатну застібку по центру пазушки, стоячий комір, рукав сорочкового типу крою з прямими рукавами, обробленими в підгин із закритим зрізом. Орнамент вишивки виконаний у техніці хрестик, композиція відповідає схемі вишивки, яка представлена в альбомі українських візерунків, що складені на основі матеріалів Державного музею українського мистецтва (нині – Національний художній музей України), Центрального будинку народної творчості УРСР та виставки народної творчості в рамках заходів Декади українського мистецтва в м. Москві в червні 1951 року [14, табл. 5]. М. Т. Рильський брав участь у відкритті Декади українського мистецтва та літератури в м. Москві [3, с. 28]. Цей же взір ідентифіковано як гуцульський в альбомі 1957 року [13, табл. 16], а чоловічі сорочки з такою вишивкою називали «гуцулка». Їх

можна було замовити по каталогу художніх виробів із доставкою поштою. У збірці С. Нечипоренка цей орнамент описаний як буковинський [4, с. 93]. Ще одна сорочка (іл. 11) пошита з натурального шовку кремового кольору, має розріз по центру пазушки, стоячий комір, рукав сорочкового крою з прямими рукавами, обробленими в підгин із закритим зрізом. Оздоблення вишивки в техніці хрестик. Точно ідентифікувати першоджерело орнаменту поки не вдалося; за своїми рисами вишивка нагадує буковинський тип геометричного орнаменту зі стилізованим зображенням пташки. Не буде зайвим згадати, що такий вишивальний мотив «пташки» припав до вподоби ще одному визначному українському перекладачеві М. Лукашу. Сорочки третьої групи готуються до відтворення в проекті «Вишивка в одязі видатних українців».

Авторка розвідки висловлює слова вдячності директорці КЛМММР Вікторії Леонтіївні Колесник, учасникам проекту «Вишивка в одязі видатних українців» та колегам з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ за допомогу в підготовці статті.

Висновки. На основі вивчення фотоматеріалів, меморіальних речей КЛМММР досліджено одягову культуру М. Т. Рильського. Визначено, що музейні меморіальні вишиті сорочки поета з високим ступенем ймовірності були виготовлені у вишивальних артілях чи на фабриках художніх виробів «Укрхудожпрому». Установлено, що впродовж усього життя М. Т. Рильський у своєму побуті використовував вишиті сорочки. Він мав свідоме переконання демонструвати свою належність до українського народу через одягову культуру, що стало стилем його повсякденного життя. Саме в образі українського інтелігента у вишитій сорочці М. Т. Рильський представлений на пам'ятнику в Голосіївському парку м. Києва.

Іл. 1. М. Т. Рильський.
КЛМММР (МФ-37)

Іл. 2. М. Т. Рильський.
Експозиція виставки КЛМММР

Іл. 3. Праворуч М. Т. Рильський.
КЛМММР (МФ-1120)

Іл. 4. М. Т. Рильський.
КЛМММР (МФ-51)

Іл. 5. М. Т. Рильський з онуком Андрієм.
Експозиція виставки

Іл. 6. М. Т. Рильський.
КЛМММР (МФ-94)

Іл. 7–9. Вишиті сорочки
М. Т. Рильського. Світлини М. Олійник

Іл. 10, 11. Вишиті сорочки
М. Т. Рильського.
Світлини М. Олійник

Джерела та література

1. Варивончик А. Художні промисли України: генеза, історична еволюція, сучасний стан та тенденції. Київ : Ліра-К, 2020. 552 с.
2. Колесник В. Вишиванки в родині Рильських. *Вишивка в одязі видатних українців* / упоряд. Т. Зез. Київ : АДЕФ-Україна, 2020.
3. Максим Рильський у спогадах, працях та портретах (до 125-річчя від дня народження) : альбом / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2019. 244 с.
4. Нечипоренко С. Українська вишивка. Київ : Майстерня книги, 2010. 159 с.
5. Олійник М. Іменний орнамент Бориса Грінченка від вишитої сорочки до оберіга-шеврона. *Україна моя вишита: актуальні проблеми становлення і розвитку особистості в національному та європейському вимірах: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції* / за заг. ред. Н. Богданець-Білоskalенко. Київ : Педагогічна думка, 2025. С. 241–243.
6. Олійник М. Орнамент «Полуботків»: меандри українізації. *Вишивка в одязі видатних українців* / упоряд. Т. Зез. Київ : АДЕФ-Україна. 2020. URL : <https://www.facebook.com/marina.olijnik.515491/posts/pfbid09nJgmqdLByP2mnxCtJ647oRBZ5T4jd3JsydZjvHWjcysvBxKSvP2sa45D5hNYDzyl> (дата звернення 26.04.2023).
7. Олійник М. Український одяг у системі міської культури Києва (друга половина XIX – початок XXI століття) / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ. Київ : Видавництво ІМФЕ, 2017. 312 с.
8. Олійник М. Українські вишиті сорочки Вільгельма Габсбурга: історіографія, реконструкція «орнаменту Василь Вишиваний». *Бібліотечний вісник*. 2025. № 2. С. 73–80. DOI : <https://doi.org/10.15407/bv2025.02.073>.
9. Рильський М. 3 гадоk про мову. *Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах*. Київ : Наукова думка, 1987. Т. 16. С. 445–548.
10. Рильський М. Миргородські записи. *Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах*. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 4. С. 70–73.
11. Рильський М. Народ і краса. *Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах*. Київ : Наукова думка, 1988. Т. 18. С. 541–544.
12. Українське народне мистецтво. Вбрання / під заг. ред. К. Гуслистого. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. 321 с.
13. Українські народні вишивки. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1957. 19 табл.
14. Українські народні вишивки. Київ : Мистецтво, 1952. 10 табл.
15. Яновський Ю. Майстер корабля. Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 1954. 240 с.
16. Oliynyk M. An Academic Study of Clothing Ethnoculture and Modern Clothes Production: Interaction Practices in Ukraine. *Acta Ethnographica Hungarica*. 2021. Vol. 66. P. 517–542. DOI : <https://doi.org/10.1556/022.2021.00027>.

References

1. VARYVONCHYK, Anastasiia. *Artistic Crafts of Ukraine: Genesis, Historical Development, Current State and Trends*. Kyiv: Lira-K Publishing House, 2020, 552 pp. [in Ukrainian].
2. KOLESNYK, Viktoriia. Embroidered Clothes in the Rylyski's Family. In: Tetiana ZEZ, compiler. *Embroidery in the Clothes of Prominent Ukrainians*. Kyiv: ADEF-Ukraine, 2020 [in Ukrainian].
3. Maksym Rylskyi in Memories, Works and Portraits (On the Occasion of the 125th Anniversary of His Birthday): An Album. NAS of Ukraine, M. T. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2019, 244 pp. [in Ukrainian].
4. NECHYPORENKO, Serhii. *Ukrainian Embroidery*. Kyiv: Book Workshop, 2010, 159 pp. [in Ukrainian].
5. OLIYNYK, Maryna. Borys Hrinchenko's Name Ornament from an Embroidered Shirt to a Chevron Amulet. In: Nataliia BOHDANETS-BILOSKALENKO, ed. *My Embroidered Ukraine: Current Problems of Formation and Development of the Personality in National and European Dimensions: Collection of Abstracts of the 6th International Theoretical and Practical Conference*. Kyiv: Pedagogical Thought, 2025, pp. 241–243 [in Ukrainian].
6. OLIYNYK, Maryna. The "Polubotok's" Ornament: Meanders of Ukrainization. In: Tetiana ZEZ, compiler. *Embroidery in the Clothes of Prominent Ukrainians*. Kyiv: ADEF-Ukraine. 2020 [online] [viewed 26 April 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/marina.olijnik.515491/posts/pfbid09nJgmqdLByP2mnxCtJ647oRBZ5T4jd3JsydZjvHWjcysvBxKSvP2sa45D5hNYDzyl> [in Ukrainian].
7. OLIYNYK, Maryna. *Ukrainian Clothes in the System of Urban Culture of Kyiv (Mid to Late 19th – Early 21st Century)*. Hanna SKRYPNYK, ed.-in-chief. Kyiv: IASFE Publishing House, 2017, 312 pp. [in Ukrainian].

8. OLIYNYK, Maryna. Ukrainian Embroidered Shirts of Wilhelm Habsburg: Historiography, Reconstruction of the “Vasyl Vyshyvanyi Ornament”. *Library Bulletin*, 2025, no 2, pp. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2025.02.073> [in Ukrainian].
9. RYLSKYI, Maksym. From the Thoughts about the Language. *Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1987, vol. 16, pp. 445–548 [in Ukrainian].
10. RYLSKYI, Maksym. Myrhorod Notes. *Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1984, vol. 4, pp. 70–73 [in Ukrainian].
11. RYLSKYI, Maksym. People and Beauty. *Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1988, vol. 18, pp. 541–544 [in Ukrainian].
12. HUSLYSTYI, Kost, ed. *Ukrainian Folk Art. Clothing*. Kyiv: State Publishing House of Fine Arts and Musical Literature of the Ukrainian SSR, 1961, 321 pp. [in Ukrainian, in Russian].
13. *Ukrainian Folk Embroideries*. Kyiv: State Publishing House of Fine Arts and Musical Literature of the Ukrainian SSR, 1957, 19 tables [in Ukrainian].
14. *Ukrainian Folk Embroideries*. Kyiv: Art, 1952, 10 tables [in Ukrainian].
15. YANOVSKYI, Yurii. *Ship's Master*. New York: Shevchenko Scientific Society in America, 1954, 240 pp. [in Ukrainian].
16. OLIYNYK, Maryna. An Academic Study of Clothing Ethnoculture and Modern Clothes Production: Interaction Practices in Ukraine. *Acta Ethnographica Hungarica*, 2021, vol. 66, pp. 517–542. DOI: <https://doi.org/10.1556/022.2021.00027> [in English].

Отримано / Received 04.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

УДК [398.4:27-524:672.6/.7]:398.332.4](477.86/.87)(09)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.083>

СЕРЕБРЯКОВА ОЛЕНА

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України (Львів, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1039-2920>

SEREBRYAKOVA OLENA

a Ph.D. in History, a senior research fellow at the Modern Ethnology Department of the Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1039-2920>

Бібліографічний опис:

Серебрякова, О. (2025) Магічно-ритуальне застосування залізних предметів на Святвечір (за польовими матеріалами з Бойківщини). *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 83–91.

Serebryakova, O. (2025) Magic-Ritual Use of Iron Ware on the Christmas Eve (After the Field Materials from Boikivshchyna). *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 83–91.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

МАГІЧНО-РИТУАЛЬНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАЛІЗНИХ ПРЕДМЕТІВ НА СВЯТВЕЧІР (за польовими матеріалами з Бойківщини)

Анотація / Abstract

У статті звернено увагу на обрядово-магічне застосування святвечірніх атрибутів із заліза на теренах Бойківщини. Установлено обрядовий час, локуси здійснення та виконавців магічних дій. Розкрито їхнє функційне призначення, акціональний та вербальний рівні. Словесну магію репрезентують примовки та триразове повторення чарівних слів. Охарактеризовано локальні різновиди, специфічні відмінності та витлумачення досліджуваних явищ. Виявлено вірування в магічні (лікувальні, апотропейні, продукуючі) властивості заліза та виробів з нього (скажімо, господарсько-побутові речі: ланцюг, сокира, серп, коса, пила, замок, ключ, ніж, коцюба та ін.), а також побутування додаткових обрядових дій для підсилення ефекту. Наведено зразки застосування залізних предметів у господарській та метеорологічній магії. З'ясовано, що, попри поступову затрату, подекуди на теренах Бойківщини досліджувані звичаї побутують дотепер.

Джерельною основою дослідження є рукописні матеріали з низки населених пунктів Бойківського етнографічного району, що зберігаються в архівах Інституту народознавства та Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Їх призбирано в другій половині XX – першій чверті XXI ст. Експедиційні розсліди авторки доповнюють польові нотатки Л. Горошко, Н. Громової, О. Боряк, Г. Дронів, О. Коломийчука, А. Кривенко та ін., а також праці кінця XIX – початку XX ст.

Методологія роботи ґрунтується на загальнонаукових методологічних принципах та основних вимогах, які ставляться щодо праць історико-етнологічного спрямування. Застосовано, зокрема, методи польового спостереження, типологічний, порівняльно-історичний, компаративний та структурно-семантичний.

Ключові слова: Бойківщина, Святий вечір, залізні предмети, магія, вірування.

The article draws attention to the ritual and magical use of iron attributes on Christmas Eve on the territory of Boykivshchyna region. The ceremonial time, places and the performers of magic actions are set. Their functional purpose, actional and verbal levels are revealed. Verbal magic is represented by sayings and the threefold repetition of magic words. The local varieties, specific differences and interpretations of the studied phenomenon are characterized. Beliefs in the magical (healing, protect) properties of iron and iron ware (chain, padlock, key, knife, agricultural implement and its parts: axe, scythe, sickle, saw, flail, wheel, various elements of the plow, horse harness, saddle, poker, weapon etc.), also the existence of additional ritual practices to enhance the effect have been found. Examples of the use of iron ware in economic and meteorological magic are given. It is found that in some villages of Boykivshchyna region the researched customs has been preserved till nowadays. Their gradual loss also has been recorded.

The source basis of the article are the materials of the field research stored in the archives of the Institute of Ethnology and M. T. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. These are ethnological records from different regions of Boykivshchyna collected by scientists in the second half of the 20 th – first quarter of the 21st century. They are supplemented by works of the late of the nineteenth and the beginning of the twenty centuries.

The methodology of this work is based on general scientific methodological principles and the basic requirements that apply to the works of historical and ethnological direction. The author uses a various methods (field observation, typological, comparative-historical, comparative, reconstructive, structural-semantic).

Keywords: Boykivshchyna, Holy Evening, iron ware, magic, beliefs.

Вступ. У календарній звичаєвості українців репрезентовано чимало вірувань у дієвість магічних обрядових дій із різними предметами. Особливо чітко вони акцентовані, наприклад, у різдвяно-водохресному циклі свят, у моменти тимчасової відкритості та взаємопроникності сфер земного і потойбічного.

Актуальність дослідження зумовлена потребою відстежити динаміку окремих елементів традиційної культури, що дає змогу з'ясувати стан збереження обрядових явищ, а розгляд етнолокальних варіантів обрядовості цікавий не лише для її носіїв, але й для всіх поціновувачів української культури. У запропонованій розвідці авторка ставить перед собою мету з'ясувати особливості фрагмента святвечірньої магії, пов'язаної з обрядовим використанням залізних предметів жителями Бойківщини, увести в науковий обіг, систематизувати та проаналізувати нові відомості.

Задекларована проблема здавна цікавила дослідників і певною мірою знайшла своє висвітлення в працях кінця XIX – початку XX ст. Ф. Колесси [23], М. Зубрицького [22], В. Гренджі-Донського [18], М. Турянської [29] та ін. Основою студій слугують відомості, зібрані упродовж експедицій у низку населених пунктів Бойківського краю, проведених у другій половині XX – першій поло-

вині XXI ст.¹ Польові матеріали авторки [8–11] доповнюють нотатки колег етнологів Л. Горошко [2; 3], Н. Громової [4; 17], О. Боряк [19], Г. Дронів [5], О. Коломийчука [6], А. Кривенко [7] та ін. Окремі факти почерпуємо також із розвідок, краєзнавчих нарисів П. Зборовського [21], М. Гладкого [16], В. Галайчука [15], Л. Василечко [13], Н. Войтович [14] та ін.

Виклад основного матеріалу. Цікавим зразком давніх вірувань наших предків є архаїчний звичай обв'язування ланцюгом ніжок столу, за яким вечеряла вся сім'я на Святий вечір. У деяких бойківських родинах він побутує дотепер². За поясненнями старожилів із Міжгірщини, Сколівщини, Турківщини, так чинили, «*аби вся сім'я держалася так*» (с. Синевир); «*аби ся тота держала фамілія в честоті, якось аби ся честовала*» (с. Запереділля); «*щоб душа з хижі до году не пішла, щоб ніхто не вмер*» (с. Верхній Бистрий); «*щоби міцна сім'я була, і в хазяйстві*» (с. Торунь). У с. Плав'я Бринівка господар при цьому примовляв: «*Ланцук зв'яже до громади*» [сміється. – О. С.]. У Прислопі застосовували ланцюг, яким замикали хату. Вірячи, що «*сім'я буде міцною і ніхто не відійде від дому*», у прис. Потік с. Верхне Висоцьке хазяїн послуговувався грубим металевим ланцюгом. З такою самою метою

в Орявчику, Верхній Яблуньці цей обрядовий атрибут ще замикали на колодку (навісний залізний замок): «У нас дідो робив, лиш не знаю, як. Казав, щоб сім'я трималася купи. І ще колодкою замикав»; «Отець брав ланц і всі штири ніжки обв'язував на колодку і замикали так ту колодку. Шоби сім'я ся трімала вкупі» [11, арк. 14, 98; 8, арк. 38, 171; 4, арк. 6, 34; 12, с. 175; 19, с. 104–105, 108; 21, с. 50].

Серед інших витлумачень є також такі, що пов'язані з господарським добробутом: «Аби худоба держалася купи» (с. Орявчик, Сколівщина); «оби все багатство тримало купи» (с. Либохора, Сколівщина); «щоб корова не билася, коли ся доїть»³ (с. Колочава, Міжгірщина); «аби всьо велося» (с. Жупани, Сколівщина); «шоб сі коні вели, вівці, шоб ся вели» (с. Завадка, Сколівщина)⁴; «коби не поворожили нич корові, обимолоко не відобрали корові» (с. Погар, Сколівщина); «шоби вовк худобу не з'їв» (с. Нижнє Гусне, Турківщина). Про оберегові властивості ланцюга повідомили й жителі сіл Присліп та Лозянський Міжгірського району: «Як не рухають залізо дикі тварини, так хай не рушать вони і скотину!»⁵. А ось у с. Михнівєць, що на Турківщині, обвивали «ланцом довкола стіліня», остерігаючись злих духів, які могли увійти до хати. Тому в такий спосіб їх відволікали, даючи змогу гризти «ланц до другого сьв. вечера» [8, арк. 32, 59, 66, 81, 103, 190; 12, с. 174, 197; 19, с. 106; 22, с. 55].

3-поміж давніх тлумачень звичаю збереглося й отаке: «В'яжуть ланцом коники (ноги стола), “щоби челядь мало їла”» (с. Мшанець); «Ніжки столу обв'язують ланцом, щоб працівники менше їли» (с. Михнівєць). Аналогічне пояснення авторці пощастило зафіксувати на цьому терені й у сучасну пору: «Обв'язують кругом стола ножки ланцом, шоб мало їли [сміються. – О. С.]. Я не знаю тут чи хто обв'язує на нашій вулиці. Ну зараз хіба, хто вже такий старий, шо тримається тих традицій, сім'я така, шоби постійно в тій хаті старий чоловік був, шоб то доніс. Рахуйте, люди жили на всьому домашньому натуральному господарстві, на всьому домашньому треба

було рік проживатися. Та то не жарти! Коли зараз корови дві не можуть прогодуватися на тому господарству, а треба було себе годувати, дітей десять штук, менше не було ніколи» (с. Шандровець Турківського р-ну) [9, арк. 37; 12, с. 175; 22, с. 55].

Цікаве пояснення таких магічних дій, у якому простежується жартівливий відтінок, занотовано в с. Лозянський на Міжгірщині: «<...> стіл треба обов'язково пов'язати ланцями, лабусі, щоб він не втік, бо як подивитесь, то й нема. Та правда [сміється. – О. С.]. Так колись батьки казали». Ще один варіант подав В. Гренджа-Донський: «Щоб цілий рік була єдність (в хаті) та щоб було сили і здоров'ля, міцного, як той ланц» [18, с. 21; 19, с. 107].

З польових записів із теренів Сколівщини довідуємося й про таке функційне призначення залізних виробів: «Колись мій тато, то так обматував ланцом стіл [ніжки. – О. С.], бо казали, шоби вороги не доступали» (с. Климець); «В нас отак ланцом обв'язували ніжки стола, оби люди менше брехали. А знаєте, як то, де дівки є: он така, он така» (с. Козьова); «Стіл обв'язують ланцом, аби люди менше си говорили, аби роти позакривали» (с. Орявчик). Тут, як і в с. Мита, з тією самою метою ланцюг досі замикають на замок – колодку. Натомість в інших селах цього району й подекуди на Стрийщині за давнім звичаєм її клали під обрус (сс. Урич, Крушельниця, Ходовичі). «Би люди не брехали, аби їм так замкло, як...», у с. Корчин, окрім замкненої колодки, туди само клали ключі⁶. Рідкісний приклад її застосування авторка нещодавно занотувала в с. Крушельниця, де у вжитку було й сіно, на якому вона лежала: «Як корова сі твоя бігає, то ти ведеш відмикаєш, а як приводиш, замикаєш і даєш їй з стола тої отави: “Як на рік треба раз отави на стіл, так тобі і раз бика треба на рік!”. І треба то сіно зберігати» [3, арк. 70; 10, арк. 6, 17; 8, арк. 2, 55; 4, арк. 49, 94; 23, с. 91].

Окремі приклади чітко вказують на оберегову суть магічних дій із цими обрядовими атрибутами. «Аби замкнути на цілий рік біду», у с. Максимівка на Долинщині клали на

стіл замкнену колодку. А ось у с. Доброгостів на Дрогобиччині, щоб «замкнути від усього злого», під поріг при вході до хати клали залізний предмет, здебільшого замок або ключ [6, арк. 1; 16, с. 259].

Вірячи в позитивні властивості заліза (твердість, міцність), бойки використовують його з профілактичною метою в лікувальній магії, насамперед для запобігання хворобі ніг. Про це довідуємося з етнографічних нотаток різних періодів із Міжгірщини, Турківщини, Сколівщини, Добромильщини та Старосамбірщини. За магією подібності, під час Вечері «*треба той ланц ногами зачіпати*», «*щоби вони були міцними, як залізо*» (сс. Лозянський, Карпатське, Верхня Яблунька); «*аби не боліли*» (сс. Негровець, Верхня Яблунька); «*шоби такі були міцні ноги, аби ніколи не слабували*» (с. Ясениця); «*шоби не били чиряків, шоби били здорові*» (с. Вовче); «*оби так добре сі жило, певно як тото желізо тверде, оби так людина була здорова*» (с. Верхня Рожанка). З тією самою метою в с. Коросно всі члени родини, що вечеряли, тримали ноги на «залізі». Так і в с. Мшанець «*на желізо стають босими ногами, шоби не збирало на них, не творила ся відтрутть (боляк)*» [11, арк. 30; 8, арк. 75, 151, 165, 171, 176; 7, арк. 36; 12, с. 174, 197; 22, с. 55; 26, с. 17].

Локальні приклади досліджуваного явища зі Сколівщини засвідчили факт застосування вербальної магії. Ударяючи ногами об ланцюг, який був навколо столу, для більшого ефекту жителі окремих сіл ще примовляли: «*Щоб мої ноги такі були моцні, як сей ланцюг. Як того заліза ніц ся не іма, так би моїх ніг ніц ся не імало, жадна хвороба*» (с. Верхня Рожанка). Подібну словесну формулу проказували, дотуляючись до ланцюга, у с. Хітар: «*Як тото желізо моцне, так би мої ноги були моцні!*» [8, арк. 93; 24, с. 185–186].

За спогадами респондентів зі Сколівщини, Турківщини та Богородчанщини, підсилити наслідки магічних обрядодій могли й додаткові залізні предмети. Наприклад, у с. Карпатське та сс. Хітар, Ялинкувате під стіл клали сокиру: «*Клали ноги на топір,*

шоби не брало нічо яка хвороба». З превентивною метою так чинили й у інших селах: «*Відтак на сокиру клали ноги, аби такі ноги були, як желізо тото, тверді. Шоби ніколи не боліли ноги*» (с. Урич); «*Стають на тоту сокиру діти, аби були здорові*» (с. Ялинкувате); «*Колись... діти ноги били, оби ся не прівало [щось заганяли. – О. С.]. Бо босі ходили та й мусіло сі прівити, тепер босі не ходять*» (с. Карпатське); «*Ми мали ставати босими ногами на ту косу, би смо ноги ни боліли та нічю си ни брало*» (с. Пороги). У с. Ясениця, крім того, клали серп і «*як вже посідали, так клали люди ноги на то, шоби такі були міцні ноги, як желізо...*». У прис. Потік с. Верхне Висоцьке кожен із присутніх торкався ногами металевих предметів, які були під столом, і тричі промовляв: «*Щоби у цьому році я і уся наша родина були такими здоровими, як і те залізо, якого я торкаюсь своєю ногою*». А ось у с. Михнівець «*батько або старший син закладали під стіл між столові ноги господарське знаряддя, як: сокира, чистина плуга так зване передне желізо і т. п., а зверху обмотували ланцюгом ноги стола куди заходилося за стіл... Потім засідали за стіл до святої вечері, всі ногами терли під столом до покладеного там знаряддя, мабуть тому, щоб були здорові ноги*» [3, арк. 70; 5, арк. 42; 8, арк. 52, 138, 165; 7, арк. 39; 21, с. 51; 27, с. 66]⁷.

Охоронні властивості цих та інших магічних атрибутів знайшли свій вияв у подальшому їх використанні в господарській сфері. За віруваннями бойків Турківщини, Стрийщини, Сколівщини, Рожнятівщини, Богородчанщини, сільськогосподарський реманент допомагав успішному господарюванню. Ось що пригадали інформатори: «*Під стіл баба клала серп свій, бо вона жала серпом колись пшеницю і овес, шоби видно урожай був добрий*» (с. Бориня); «*В мене була свекруха, вона ще клала серп під стіл. Бо казала, шоби були здорові жінки до роботи все. То я пам'ятаю. Моя мама таке не клала*» (с. Крушельниця); «*Серп, казали, щоб добре сі жало, а сокиру – щоб дрова було кому рубати...*» (с. Верхня Стинава); «*А під стів,*

то клали так: сокиру, серп, косу, шоби косар був у хаті, шоби не бракувало косара, сокиру, би було кому рубати, би не бракувало, серп, би були жінці в хаті, би було кому жати» (с. Крушельниця); «Сокиру зарубували, косу клали, би газди великі на тім обійстю» (с. Урич); «Під стіл клалося, чим робили цілий рік: колесо, ланц і сокиру. То для того, чим ся робит, шоби дали ся робило» (с. Верхне Висоцьке, Либохора); «Стіл у хаті вже завчасно застелений обрусом, ніжки зв'язані мотузкою..., і під мотузкою лежать залізні знаряддя праці (пилка, серп, сокира), щоб добре ними робилася робота» (с. Зубриця); «Під стіл клав різне господарське знаряддя – серп, косу і т. ін., аби в господарстві спочивала благодать. Давніше клали ярмо і сідло, аби волам і коням нічого не сталося» (с. Цінева); «Колись давно під стіл клали колесо з пиліжків [плуг. – О. С.] таке маленьке. Тепер вже ніхто не кладе нич. Шоби ся файно орало, шоби коні билі, бо то орало ніби коні» (с. Вовче); «Хто мав коні, клали упріж кінську» (с. Гута); «Під стів тато косу клав, сокиру, клевец, – що робив, тото клав...»; «Під стіу клали серп; як був кінь – шлею клали...» (с. Орів); «десь ярмо клали, жеби воли сі вели, десь сокиру – хто як то робив» (с. Корчин). А, скажімо, на Стрийщині в кінці XIX ст. під стіл ставили леміш і чересло, «аби мерці не прийшли, бо мертвий бойит сі зеліза» [3, арк. 70; 10, арк. 2, 22; 5, арк. 2; 8, арк. 70, 108, 151; 7, арк. 10; 13, с. 3; 17; 20, с. 27, 47, 49; 23, с. 91; 29, с. 24].

Із польових нотаток почерпуємо відомості також про обрядовий час утримування сільськогосподарських інструментів під столом: «Косу, сокиру і стоєла цілі света, аж до Ардану» (с. Гута); «Як мій тато був, то вносив на світлий вечір косу, сокиру, цін... Ставив то під сків, то мало стояти дві ніглі, до кінцець свет, до Водохреща» (с. Бабче); «Косу, сокиру, клевец кладут тато під стів, там мечють отави, має стоєти дві ниділі» (с. Пороги); «Під стіл колесо від воза клали і ніж, таким, що орало, а далі по 2-м Світім вечорі вже виносили господар» (с. Верхне Висоцьке) [5, арк. 20, 42, 128; 8, арк. 112].

Старожили вказали ще й на берегове та продукуюче спрямування таких обрядодій: «Сокиру ставили, оби людина не шкодила друга нікому, оби на хату не нападавали якіс» (с. Ялинкувате); «Під стіл клали сокиру і ланцок... Казали, шоби ся худоба вела, шоби звірі не падали, сокиру все клало межи худобу. За то, шо колис в полонини гнали худобу» (с. Либохора) [8, арк. 49, 66]⁸.

Принагідно зауважимо, що задля захисту худоби від відьом та злих сил різні святвечірні апотропеї бойки застосовували й у весняних магічних практиках, особливо у день Св. Юрія. Перед тим, як уперше вигнати худобу на пасовище, біля дверей хліва чи на його порозі клали ланцюг, сокиру, серп, навісний замок, ключ, ніж, «оби худоба перейшла і будє худоба до стайні йти сама, вестися будє»; «дістане дужі ноги, вже нічого до неї не візьме сі» (с. Головецько на Сколівщині, с. Верхня Стинава на Стрийщині, с. Букова на Старосамбірщині, с. Мохнате на Турківщині, с. Суходіл, Цінева на Рожнятівщині) [2, арк. 36; 8, арк. 196; 13, с. 27; 14, с. 1031; 20, с. 50].

Апотропейну семантику репрезентують також згадки про обрядовий обхід оселі на Святий вечір із Богородчанщини: «На Святий вечір тато брав косу і клевец, тай ходив, відзвонював навколо хати три рази» (с. Пороги); «Дідо раньше ходив з косов навкруг хати до Світої вечері і дзенькав. Типерь чоловік ходит, берет косу, цін, за сонцем идет и видгонит злих духів від хати. Дідо, ек ходив, то моливси і казав тим духам ничистим, – Тікай! Тікай від хати. Дзенькаючи ходив»; «До Світої вечері господар ішов обкурювати хату, брав косу, серпом у неї стукав – це такий обряд відлякування злої сили від хати. Це мій тесть тут у Яблуньці робит, шо я бачив і у Кричці це було, але я був ші дуже малий, робила обкурювання моя баба. Я так знаю, шо з косою обходить чоловік, а з вуглем жінка»; «Колис брали цін, шлюю від коня, косу та клали під стіл, де вечирали. Господар брав до вечирі косу, клевец, тай на кождім вуглі стукав, тай шош казалоси, відганелоси – це аби нечистого видогнати, то таке робили»

(с. Яблунька); «Тато брав ші косу, клепав навколо хати брусом, обходив її, аби ніяке зло ни прийшло. За татом я ходив, а коли пидрис, шо вже би сам робив та в школі боронили» (с. Манява) [5, арк. 42, 62, 65, 73, 87].

У святвечірній магії бойки користувались також іншими господарсько-побутовими предметами. В одній із родин у с. Орява авторка занотувала таке їхнє функційне призначення: «Колись давно під стіл ставили лопату таку, шо хліб ставили у піч, коцюбу... А потім як вліті гримить дуже, то ту лопату і коцюбу викидали на двір, шо би град не падав». З такою самою метою в с. Цінева на Рожнятівщині, крім цих предметів, ще послуговувалися помелом, вірячи, що «цим зможуть догодити розлюченій відьмі» [13, с. 56]. За сучасними версіями, в окремих селах Бойківщини тепер на Святий вечір господині кладуть під стіл мітлу (сmt Верхне Синьовидне Сколівського р-ну), а мисливці – зброю: «Кажут, що як йде на охоту, то щось заб'є...» (с. Хромогорб Стрийського р-ну) [8, арк. 99; 20, с. 41, 44].

Попри те, що досліджувані явища добре збереглися в пам'яті старожилів, а подекуди побутують і сьогодні, фіксуємо їх поступову затрату. За спогадами респондентів із Міжгірщини, Сколівщини, Турківщини, хоча вони й бачили обв'язаний ланцом стіл (та господарський реманент під ним) на власні очі, проте в їхніх родинях такої традиції не було: «Виділа я сама, що стіл в'язаний ланцом... Но я не знаю, бо ми не в'язали ні няньо се не в'язав, не я»; «Іще стіл в'яжуть ланцом. Што діють! Но я не розкажу толком» (с. Запереділля); «Але робили, бо я була мала, бігала по хатах, там виділа» (с. Завадка); «Сокиру хто ставив. Хтось ланцюгом обвивав ніжкі. Я знаю для чого? У нас в сім'ї то не робили» (с. Орява); «Я так виділа, шо десь у когось була, були ніжки зв'язані ланцом. Но в мене того не робили [сміється. – О. С.]» (с. Мохнате) [11, арк. 98, 102; 8, арк. 81, 99, 196].

Призабулася й мета звичаю: «Було так, шо зв'язували ніжки столу ланцом господарь. А я не знаю для чого [сміється. – О. С.]» (с. Тухолька);

«Чоловіків тато тото робив, а ми не робили [ланцом обв'язував ніжки столу. – О. С.]. А я не знаю для чого?» (с. Плав'я-Бринівка); «Ланцом ізв'язували ніжки господар. Я не знаю, дитинко, для чого [сміється. – О. С.], я ще була мала, але виділам, шо так робили...» (с. Ялинкувате); «Я була в людей на другий день [на Різдво. – О. С.], то виділа, шо ще чогось вяжучт всі ніжкі ланцком. А мій тато то не робив ніколи» (с. Нижне Висоцьке); «Пов'язували і у нас, а нащо, то я не знаю. Мине замикали колодкою» (с. Орявчик); «Під стіл клали сокиру і ланцом обв'язували ніжкі. Я таке запам'ятала. Не знаю для чого?» (с. Либохора); «Під стіу клали серп; як був кінь – шлею клали... Я ще була мала, то я виділа – тато, мама тото клали. А для чого воно – я тобі не скажу» (с. Орів); «Під стіл ми нич не клали і мій тато не клав, але билі так, виділам ланцом оп'асані всі штири ніжкі. І там сокиру клали» (с. Либохора); «Вже як сідає ся до Вечері, то хто знав якусь ворожку, бо то грішна ворожка, шо Бог дає та й приймати від Бога, та ланцом обв'язували стіл, ніжки» (с. Верхне Гусне); «Дехто ставив під стіл сокиру, а ніхто не знав нащо» (с. Ямельниця) [10, арк. 28; 8, арк. 15, 41, 49, 122, 128, 134, 183–184; 4, арк. 6; 20, с. 27].

Висновки. Отже, бойки вірили в магичні особливості виробів із заліза, які вони застосовували в обрядових практиках Святвечора. Продукуючі та оберегові властивості залізних атрибутів бойки пов'язували з успіхами в господарській царині, а природні використовували в лікувальній магії. Вербальна магія (примовки, триразове повторення чарівних слів) та додаткові обрядові дії допомагали покращити наслідки ритуальних практик. Виявлено обрядове вжиткування господарсько-побутових речей, які й у сучасну пору слугують захистом від негоди, допомагають на полюванні та сприяють успішному господарюванню. Цікавими видаються локальні варіанти витлумачень звичаїв, зокрема й давні. Це свідчить про живучість обрядової традиції. Зауважимо, що, попри поступову затрату, подекуди на теренах Бойківщини досліджувані звичаї побутують і нині.

Примітки

- ¹ У статті подано дані згідно з адміністративним поділом України до 2020 р.
- ² За сучасною версією із с. Зубриця, що на Турківщині, тут послуговуються мотузкою, *«щоб сім'я була вкупі»* [17].
- ³ Задля цього ж у с. Цінева на Рожнятівщині використовували мотузку, якою обв'язували стіл [13, с. 3–4].
- ⁴ У с. Завадка ніжки столу перев'язували лише ті, в кого були коні [8, арк. 81].
- ⁵ З тією самою метою на Дрогобищині перед тим, як іти кропити оселя на так званий Другий Святий вечір, господиня клала залізний замок на тарілку зі шматочками обрядового хліба («закусунці»), які посипала цукром (за кількістю всіх домашніх тварин) [див.: 16, с. 264].
- ⁶ На Старосамбірщині задля цього спорадично закручували соломомою з долівки діри в лавах чи ослонах для запихання куделі, отвори в жорнах (сс. Великосілля, Тиха, Головецько) [див.: 15, с. 160]. А на Богородчанщині побутував звичай затикати діри соломомою, *«аби всюда було повно, аби ни було діраве, аби був дорібок: бульба, пшениця, сіно»* (с. Яблунька) [5, арк. 42].
- ⁷ Обряди із зав'язуванням ніжок стола, розміщення під ними ярма, хомута, в'язанок ложок і вилок М. Тиводар вважає новачками ранньохристиянських часів [див.: 28, с. 400].
- ⁸ Слід зазначити, що на Святвечір з обереговою метою в с. Верхній Студений (Міжгірщина) сокиру зарубували під лаву, а в с. Довге (Дрогобищина) – під поріг стайні в підлогу. Крім того, тут ще замикали колодку, *«аби замкнути пащу усім диким звірам»* [1, арк. 55–56]. На Сколівщині такий замок слугував захистом від мишей, які могли поласувати збіжжям в полі та коморі [див.: 24, с. 181].

Джерела та література

1. Глушко М. С., Дем'ян Г. В., Сокіл Г. П. Бойківщина. Матеріали наукової експедиції 1979 року в зону будівництва водосховища на річці Стрий. Т. 6. Календарна та родинна обрядовість. Топонімія // Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України. Ф. 14-5. Од. зб. 466 д. Арк. 1–325.
2. Горошко Л. М. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Дрогобицького та Сколівського р-нів Львівської обл., Косівського р-ну Івано-Франківської обл. та Путильського р-ну Чернівецької обл. (Польові матеріали 2004 р.) // Архів Інституту народознавства НАН України (далі – Архів ІН НАНУ). Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 521. Арк. 1–46.
3. Горошко Л. М. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Сколівського і Турківського р-нів Львівської обл., Верховинського р-ну Івано-Франківської обл., Вишницького і Путильського р-нів Чернівецької обл., Рахівського і Великоберезнянського р-нів Закарпатської обл. (Польові матеріали 2005 р.) // Архів ІН НАНУ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 533. Арк. 1–183.
4. Громова Н. О. Польові матеріали із с. Орявчик Сколівського р-ну // Науковий архів кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 3. П. 3. Од. зб. 48. Арк. 1–95.
5. Дронів Г. М. Звичаї та обряди у селах Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. (польові матеріали, 2012 р.) // Архів ІН НАНУ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 654. Арк. 1–132.
6. Коломийчук О. Ю. Осінньо-зимові звичаї та обряди с. Максимівка Долинського району Івано-Франківської області. Народні ворожіння // Науковий етнографічний архів факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 119. Арк. 1–4.
7. Кривенко А. Календарні звичаї та повір'я, поминальна обрядовість бойків. Польові матеріали, зібрані в селах Турківського р-ну Львівської обл., 2019 р. // Архів ІН НАНУ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 825. Арк. 1–49.
8. Серебрякова О. Бойківщина-2017, 2018, 2019 (польові матеріали, зібрані в Сколівському та Турківському р-нах Львівської обл., 2017, 2018, 2019 рр.) // Архів ІН НАНУ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 787. Арк. 1–200.
9. Серебрякова О. Календарні та родинні звичаї і обряди в селах Сколівського та Турківського р-нів Львівської обл., с. Поляниця Долинського р-ну Івано-Франківської обл. (Польові матеріали 2007, 2008, 2009 рр.) // Архів ІН НАНУ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 590. Арк. 1–49.
10. Серебрякова О. Карпати-2011, 2012 (польові матеріали зі Сколівського р-ну Львівської обл., Перечинського, Великоберезнянського, Виноградівського р-нів Закарпатської обл. // Архів ІН НАНУ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 609. Арк. 1–65.
11. Серебрякова О. Прикмети, календарні та родинні звичаї, зібрані в Міжгірському, Хустському та Мукачівському р-нах Закарпатської обл. (Польові матеріали за 2008 рік) // Архів ІН НАНУ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 588. Арк. 1–123.
12. Богатырев П. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. Богатырев П. *Вопросы теории народного искусства*. Москва : Искусство, 1971. С. 167–296.
13. Василечко Л. Шуткова неділя. Народні звичаї, обряди та повір'я. Брошнів : Таля, 1994. 58 с.

14. Войтович Н. Традиційні магічно-ритуальні способи захисту домашньої худоби на теренах Бойківщини. *Народознавчі зошити*. 2015. № 5 (125). С. 1028–1033.
15. Галайчук В. Традиційні календарні звичаї та обряди Старосамбірщини. *Записки НТШ. Праці секції етнографії та фольклористики*. Львів, 2010. Т. ССLIX. С. 138–178.
16. Гладкий М. Різдвяно-новорічна звичаєвість села Доброгостів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло, 2009. Вип. 13. С. 257–269.
17. Громова Н. Як у Зубриці відзначають Святий вечір. У цьому пості розповім про першу частину, підготовчу. *Natalia Gromova. Фейсбук-сторінка*. Допис за 31 грудня 2024 р. URL : <https://www.facebook.com/share/p/1AXThVUkPC/> (дата звернення 01.01.2025).
18. Гренджа-Донський В. Поганські звичаї в наших святах і т. зв. християнська традиція. *Наша земля*. 1928. Чис. 12. С. 20–22.
19. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6. Календарна обрядовість / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ: НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2016. 400 с.
20. Єдність у різноманітності. Бойки : навч.-метод. посібник / упоряд. В. Галайчук, Л. Гарасим, В. Мойсієнко, Г. Рачковський, Р. Сілецький. Львів ; Житомир, 2020. 160 с.
21. Зборовський П. Різдвяний цикл свят за традицією села Верхнє Висоцьке на Турківщині. *Народознавчі зошити*. 2008. № 1–2. С. 49–53.
22. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижні і до рокових свят (зап. у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1900. Т. III. С. 33–60.
23. Колесса Ф. Людові вірування на Підгір'ї в с. Ходовичах Стрийського повіту. *Етнографічний збірник*. Львів, 1898. Т. V. С. 76–98.
24. Коломийчук О. Календарна обрядовість українців Бойківщини: осінньо-зимовий цикл (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2022. 376 с.
25. Комарницький І. Різдвяні звичаї в селі Лопушанка Хомина Турчанського повіту. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1989. Ч. 1/49 (60). С. 67–69.
26. Куриwach І. Звичаї села Коросна (Коростенка). *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1981. Ч. 2/34 (45). С. 16–23.
27. Онуфрик В. Обряди і традиції села Михнівце. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1988. Ч. 2/48 (59). С. 66–71.
28. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. Історико-етнологічне дослідження. Ужгород : Карпати, 1994. 560 с.
29. Турянська М. Бойківські звичаї з Різдвяних Свят, Нового Року й Йордану (Тернова Вижня, пов. Турка). *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1934. Ч. 3. С. 23–27.

References

1. HLUSHKO, Mykhailo, Hryhorii DEMIAN, Hanna SOKIL. Boikivshchyna. Materials of the Scientific Expedition of 1979 in the Area of Construction of a Reservoir on the Stryi River. Vol. 6. Calendar and Family Rituals. Toponymy. *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology the National Academy of Sciences of Ukraine: Fund 14-5. Unit of Issue 466 d. Folios 1–325* [in Ukrainian].
2. HOROSHO, Lesia. Calendar and Family Customs and Rituals in the Villages of Drohobych and Skole Districts of Lviv Region, Kosiv District of Ivano-Frankivsk Region and Putyla District of Chernivtsi Region (Field Materials of 2004). *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine* (hereinafter – *Archive of the IE NASU*). Fund 1. Inventory 2. Unit of Issue 521. Folios 1–46 [in Ukrainian].
3. HOROSHO, Lesia. Calendar and Family Customs and Rituals in the Villages of Skole and Turka Districts of Lviv Region, Verkhovyna District of Ivano-Frankivsk Region, Vyzhnytsia and Putyla Districts of Chernivtsi Region, Rakhiv and Velykoberezny Districts of Transcarpathian Region (Field Materials of 2005). *Archive of the IE NASU*. Fund 1. Inventory 2. Unit of Issue 533. Folios 1–183 [in Ukrainian].
4. HROMOVA, Natalia. Field Materials from Oriavchik Village in the Skole District. *Scientific Archive of the Ethnology and Local History Department of the Historical Faculty of Taras Shevchenko Kyiv National University*. Fund 3. Series 3. Unit of Issue 48. Folios 1–95 [in Ukrainian].
5. DRONIV, Halyna. Customs and Rituals in the Villages of Bohorodchany District of Ivano-Frankivsk Region (Field Materials, 2012). *Archive of the IE NASU*. Fund 1. Inventory 2. Unit of Issue 654. Folios 1–132 [in Ukrainian].
6. KOLOMYICHUK, Oleksandr. Autumn and Winter Customs and Rituals of the Village of Maksymivka in Dolyna District of Ivano-Frankivsk Region. Folk Fortune-telling. *Scientific Ethnographic Archive of the Faculty of History, Political Sci-*

ence and International Relations of the Vasyl Stefanyk Cis-Carpathian National University. Fund 1. Inventory 6. Unit of Issue 119. Folios 1–4 [in Ukrainian].

7. KRYVENKO, Anastasiia. Calendar Customs and Beliefs, Funeral Rituals of the Boikos. Field Materials Collected in the Villages of Turka District of Lviv Region, 2019. *Archive of the IE NASU*. Fund 1. Inventory 2. Unit of Issue 825. Folios 1–49 [in Ukrainian].

8. SEREBRIAKOVA, Olena. Boikivshchyna-2017, 2018, 2019 (Field Materials Collected in Skole and Turka Districts of Lviv Region, 2017, 2018, 2019). *Archive of the IE NASU*. Fund 1. Inventory 2. Unit of Issue 787. Folios 1–200 [in Ukrainian].

9. SEREBRIAKOVA, Olena. Calendar and Family Customs and Rituals in the Villages of Skole and Turka Districts of Lviv Region, Village of Polianytsia in Dolyna District of Ivano-Frankivsk Region (Field Materials of 2007, 2008, 2009). *Archive of the IE NASU*. Fund 1. Inventory 2. Unit of Issue 590. Folios 1–49 [in Ukrainian].

10. SEREBRIAKOVA, Olena. The Carpathians region-2011, 2012 (Field Materials from Skole District of Lviv Region, Perechyn, Velykoberezny, Vynohradiv Districts of Transcarpathian Region). *Archive of the IE NASU*. Fund 1. Inventory 2. Unit of Issue 609. Folios 1–65 [in Ukrainian].

11. SEREBRIAKOVA, Olena. Signs, Calendar and Family Customs Collected in the Mizhhiria, Khust and Mukachevo Districts of Transcarpathian Region (Field Materials for 2008). *Archive of the IE NASU*. Fund 1. Inventory 2. Unit of Issue 588. Folios 1–123 [in Ukrainian].

12. BOHATYREV, Petr. Magical Actions, Rites and Beliefs of Transcarpathia. In: Petr BOHATYREV. *The Issues of the Theory of Folk Art*. Moscow: Art, 1971, pp. 167–296 [in Russian].

13. VASYLECHKO, Liubomyra. Palm Sunday. Folk Customs, Rituals and Beliefs. Broshniv: Talia, 1994, 58 pp. [in Ukrainian].

14. VOITOVYCH, Nadiia. Traditional Magical and Ritual Methods Protecting Livestock in the Boikivshchyna Region. *Ethnology Notebooks*, 2015, no. 5 (125), pp. 1028–1033 [in Ukrainian].

15. HALAICHUK, Volodymyr. Traditional Calendar Customs and Rites of the Starosambir District. *Notes of the Shevchenko Scientific Society. Works of the Ethnography and Folkloristics Section*. Lviv, 2010, vol. 259, pp. 138–178 [in Ukrainian].

16. HLADKYI, Mykola. Christmas and New Year Customs of the Village of Dobrohostiv. *Drohobych Local History Collection*. Drohobych: Circle, 2009, iss. 13, pp. 257–269 [in Ukrainian].

17. HROMOVA, Natalia. How Zubrytsia Celebrates Christmas Eve. In This Post I will Talk about the First Part, the Preperatory. Natalia Gromova: Facebook page. Post on December 31, 2024 [online] [viewed 1 January 2025]. Available from: <https://www.facebook.com/share/p/1AXThVUkPC/> [in Ukrainian].

18. GRENDZHA-DONSKYI, Vasyl. Pagan Customs in Our Holidays and the So-Called Christian Tradition. *Our Land*, 1928, no. 12, pp. 20–22 [in Ukrainian].

19. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. *Ethnographic Image of Modern Ukraine. A Corpus of Expeditionary Folklore and Ethnographic Materials*. NAS of Ukraine; M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2016, vol. 6: *Calendar Rituals*, 400 pp., ill. [in Ukrainian].

20. HALAICHUK, Volodymyr, et al., compilers. *Unity in Diversity. Boikos: Educational and Methodological Manual*. Lviv-Zhytomyr, 2020, 160 pp. [in Ukrainian].

21. ZBOROVSKYI, Petro. The Christmas Cycle of Holidays According to the Tradition of Verkhnie Vysotske Village in Turkivshchyna. *Ethnology Notebooks*, 2008, no. 1–2, pp. 49–53 [in Ukrainian].

22. ZUBRYTSKYI, Mykhailo. Folk Calendar, Folk Customs and Beliefs Related to the Days of the Week and Annual Holidays (Recorded in Mshanets of Staromyskyi County and Neighboring Villages). *Materials to Ukrainian and Ruthenian Ethnology*, Lviv, 1900, vol. 3, pp. 33–60 [in Ukrainian].

23. KOLESSA, Filaret. Folk Beliefs in Pidhiria, in the Village of Khodovychi of Stryi County. *Ethnographic Collection*. Lviv, 1898, vol. 5, pp. 76–98 [in Ukrainian].

24. KOLOMYICHUK, Oleksandr. *Calendar Rites of Ukrainians of Boikivshchyna: Autumn-Winter Cycle (Late 19th – 1930s)*. Ivano-Frankivsk: Symphony Forte, 2022, 376 pp. [in Ukrainian].

25. KOMARNYTSKYI, Ivan. Christmas Customs in the Village of Lopushanka in Khomya Turka County. *Chronicle of Boikivshchyna*. Sambir, 1989, no. 1/49 (60), pp. 67–69 [in Ukrainian].

26. KURYVCHAK, Ivan. The Customs of the Village of Korosna (Korostenka). *Chronicle of Boikivshchyna*, 1981, no. 2/34 (45), pp. 16–23 [in Ukrainian].

27. ONUFRYK, Vasyl. The Rituals and Traditions of the Village of Mykhnivets. *Chronicle of Boikivshchyna*, 1988, no. 2/48 (59), pp. 66–71 [in Ukrainian].

28. TYVODAR, Mykhailo. *Traditional Cattle Breeding of the Ukrainian Carpathians in the Mid to Late 19th – First Half of the 20th Century. Historical and Ethnological Research*. Uzhhorod: Carpathians, 1994, 560 pp. [in Ukrainian].

29. TURIANSKA, Mariia. Boikos's Customs from Christmas Holidays, New Year and Epiphany (Ternova Vyzhnia, Turka County). *Chronicle of Boikivshchyna*. Sambir, 1934, no. 3, pp. 23–27 [in Ukrainian].

Отримано / Received 28.04.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

УДК 314.151.3–054.73]:930(479.22)“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.092>

КАЛАЧ ОЛЕНА

кандидатка історичних наук, молодша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6304-5076>

KALACH OLENA

a Ph.D. in History, a junior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6304-5076>

Бібліографічний опис:

Калач, О. (2025) Грузинський досвід роботи з внутрішньо переміщеними особами (історіографічний огляд). *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 92–98.

Kalach, O. (2025) Georgian Experience of Work with Internally Displaced Persons (Historiographical Review). *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 92–98.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ГРУЗИНСЬКИЙ ДОСВІД РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ (історіографічний огляд)

Анотація / Abstract

Проблема міграції, особливо вимушеного внутрішнього переміщення, сьогодні набуває надзвичайної актуальності. Станом на кінець 2024 року у світі зафіксовано 123,2 мільйони вимушено переміщених осіб (далі – ВПО), з них 73,5 млн внутрішніх переселенців і 49,7 млн біженців [6]. За інформацією Агентства ООН у справах біженців, основними причинами міграції є війни, конфлікти, переслідування та порушення прав людини [6].

Відповідно питання міжнародно-правового регулювання проблем ВПО є одним з першочергових завдань сьогодення. Країни переживають трагедії національного масштабу, наслідки яких доведеться ліквідувати протягом кількох десятиліть. І досягти успіху можна лише об'єднавши зусилля та враховуючи попередні помилки й адаптуючи підходи законодавств різних країн до проблеми власних громадян.

Пропонована стаття є спробою проаналізувати й узагальнити 33-річний досвід Грузії як держави, яка першою з країн Європи в сучасній світовій історії стикнулася з діями агресора та новітніми методами й технологіями ведення війни. Розглянуто підходи керівництва країни до забезпечення потреб ВПО в умовах тривалого замороженого конфлікту (житлові, освітні, соціальні, медичні тощо).

Актуальність статті зумовлена потребою негайного узагальнення (на основі законодавчої бази, опрацьованих вітчизняних та закордонних досліджень) досвіду із задоволення потреб вимушених переселенців у Грузії, а також аналізу причин допущених помилок в їх інтеграції з метою уникнення негативного досвіду в Україні за нинішніх надзвичайних умов.

Наголошено на важливості активної взаємодії державних органів влади з міжнародними та громадськими організаціями, волонтерськими спільнотами й власне ВПО, що дає змогу швидко виокремлювати нагальні проблеми та успішно їх розв'язувати.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, Грузія, конфлікт, план дій, житло, інтеграція, взаємодія, світогляд, ідентичність.

The problem of migration, especially forced internal displacement, is becoming extremely urgent nowadays. As of the end of 2024, 123.2 million forcibly displaced people are recorded in the world, 73.5 million among them are internally displaced and 49.7 million are refugees [6]. According to the UN Refugee Agency, wars, conflicts, persecution and human rights violations are the main reasons for migration [6].

Accordingly, the issue of international and legal regulation of the problems of internally displaced persons (hereinafter – IDPs) is one of the priority current tasks. Countries are experiencing tragedies of a national scale, the consequences of which will have to be eliminated for several decades. And success can be achieved only by joining forces and taking into account previous mistakes and adapting legislative approaches of various countries to the problems of their own citizens.

The submitted article is an attempt to analyze and summarize the thirty-three-year experience of Georgia as a state that is the first among European countries in the recent world history to encounter the actions of an aggressor and the latest methods and technologies of warfare. The approaches of the country's leadership to ensuring the needs of IDPs in the conditions of a long-term frozen conflict (housing, educational, social, medical, etc.) are considered.

The relevance of the work is caused by the necessity to generalize immediately (based on the developed legislative framework, Ukrainian and foreign research) the experience of meeting the needs of IDPs in Georgia, as well as analyze the causes of mistakes made in their integration in order to avoid negative experience in Ukraine under current emergency conditions.

The importance of active interaction between state authorities, international and public organizations, volunteer communities, and IDPs themselves is emphasized. The fact makes it possible to identify urgent problems quickly and solve them successfully.

Keywords: Internally Displaced Persons, Georgia, conflict, Action Plan, dwelling, integration, interaction, world-view, identity.

Вступ. Одинадцять років... Якщо розглядати особливості розвитку людини від немовляти до молодшого шкільного віку, маємо цілком сформоване нове покоління зі своїми цінностями, світоглядом, свідомістю та ідентичністю. У новітній історії нашої держави це період боротьби, протистояння, взаємодопомоги, вимушеного переселення, нескінченних втрат, як людських, так і територіальних. За інформацією на 23 лютого 2025 року, Україна втратила 18% території з 2014 року, загинуло або поранено понад 40 000 мирних жителів, з них дітей 669 осіб, 19,5 тисяч дітей депортовано [8; 9]. За даними на 16 лютого 2025 року, маємо понад 46 000 загиблих військових, близько 380 000 поранено [9]. І, на жаль, наведені цифри лише збільшуються.

За цих надзвичайних умов консолідована допомога міжнародних партнерів є для нашої держави надважливою. Не варто також ігнорувати досвід інших країн у роботі з ВПО. Надчутливими для вимушених переселен-

ців є питання, які стосуються законодавчої бази, особливостей адаптації, інтеграції та задоволення їхніх потреб.

Дослідницьку увагу у пропонованій статті зосереджено на Грузії. Цю країну обрано через низку причин. Насамперед тому, що в історії нашої держави та Грузії є кілька спільних рис: «амбітний» сусід, який систематично знищує етнічне населення; в обох є тимчасово окуповані території, не визнані світовою спільнотою як частини країни-агресорки; вони не є членами Євросоюзу, а лише у 2014 році підписали Угоду про асоціацію з ЄС.

Хоча сценарії ведення загарбницької війни є ідентичними (збройний конфлікт, що триває роками, переростає в широко-масштабне вторгнення), «не весь контекст конфлікту в Грузії збігається з Україною. У нас є свої особливості» [10, с. 19]. На жаль, світова співдружність не сприйняла та не зреагувала вповні на дії агресора у 2008 році: «Безпрецедентні події, що ста-

лися в Грузії у серпні, надіслали чіткий сигнал світові: за необхідності Росія розпочне повномасштабну війну проти інших суверенних країн, щоб відстояти власні політичні інтереси» [17].

Російсько-грузинська війна 2008 року, хоч і тривала лише п'ять днів (із 7 по 12 серпня), також забрала багато життів, залишила по собі спустошені території та знедолених людей. Вона вважається першою європейською війною XXI століття та першою війною в історії, де інформаційна та кібервійна збіглися з військовими діями. Однак, якщо російсько-українську війну оцінюють як найбільш задокументовану, то російсько-грузинську названо «прихованою від історії» [19]. Дійсно, практично неможливо знайти відеосвідчення подій того часу, а з-поміж опрацьованих нами джерел лише в кількох пощастило прочитати свідчення очевидців [13; 15; 16].

Історіографічну основу статті становлять аналітичні матеріали вітчизняних і закордонних дослідників, у яких детально описано чотири міграційні хвилі [2; 7; 20], позитивний та негативний досвіди вирішення проблем ВПО на законодавчому рівні, відображено імплементацію основних положень (надання житла, забезпечення соціальних і освітніх потреб) [2; 5; 7; 10; 12; 16; 20], подано хронологію створення державних органів і розробки програм для успішної інтеграції вимушено переміщеної людинності з 1992 року до сьогодні [4; 7; 11; 20]. З огляду на це, вважаємо за потрібне узагальнити та систематизувати отриману інформацію, наголосити на позитивних сторонах грузинського досвіду та виокремити негативні аспекти роботи з ВПО, зіставити їх із ситуацією в Україні.

Виклад основного матеріалу. Через низький рівень життя, загальну бідність населення, високий рівень безробіття (постійну роботу мають лише 1/3 працездатних ВПО [12, с. 18]), проблеми в економіці, освіті та медицині Грузія стикається з міграційними процесами (людність виїжджала в пошуках

роботи, надання кваліфікованих медичних послуг). Унаслідок останнього конфлікту в Грузії внутрішньо переміщеними особами вважається 8% від загальної кількості населення країни [2; 20]. Три тисячі представників країни зазнали переселення двічі [11]. Близько 45 000 осіб спонтанно повернулися або періодично відвідують свої домівки на сезонній основі в Гальському районі Абхазії [11], який є єдиним відкритим для повернення [14]. Відповідно до останніх оприлюднених даних, на кінець 2022 року загальна кількість зареєстрованих ВПО в Грузії становить 308 000 осіб [5].

Незважаючи на те, що процеси розробки законодавчої бази для цієї категорії населення почалися з 1992 року [4, с. 37], особливого розвитку вони не набули. Вимушені переселенці залишаються один на один зі своїми проблемами (через брак інформації, відсутність взаємодії вищих органів влади з представниками переміщеної людинності, місцевими керівниками), у непридатних для проживання умовах (санаторії, лікарні, дитячі табори, у яких давно не робили ремонтів), інформаційному вакуумі, що негативно впливає на їхню соціалізацію.

Через відсутність контакту з місцевими мешканцями та інтеграції в новий соціокультурний простір ВПО зосереджуються на власних проблемах, нарікаючи на державу і водночас чекаючи від неї на допомогу. Зокрема, у Державній стратегії щодо внутрішньо переміщених осіб 2007 року зазначено: «Розчарування та відчай багатьох внутрішньо переміщених осіб призводять до соціальної пасивності, безініціативності та залежності від допомоги, що створює значну проблему як для їхньої соціальної інтеграції, так і для подальшого повернення до місць постійного проживання» [16, с. 15].

Однак, як стверджують респонденти й засвідчує український досвід, самі вимушені переселенці повинні прагнути кращого життя та припинити почуватися жертвою, оскільки «постконфліктний синдром, що характеризується схильністю залишатися в

скрутному становищі та очікувати постійної допомоги, перешкоджає ініціативі щодо подолання труднощів» [13].

Важливо наголосити, що при розселенні вимушених переселенців не враховувався регіон походження (місто або село), вид діяльності, що спричинило низку проблем у ході адаптації та соціалізації: «Не хочу жодної допомоги чи милостині; я лише хотіла б мати можливість працювати, щоб заробляти на життя. Вдома ми з чоловіком працювали на землі від світанку до заходу, і таким людям, як ми, дуже важко сидіти в цій маленькій кімнаті, почуваячись бездіяльними та нікчемними» [15].

Дослідники вказують, що переміщені у 2008 році проживали в кращих умовах і швидше були забезпечені житлом, ніж ця категорія з початку 1990-х. У 1996 році було прийнято Закон «Про внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Грузії», у якому чітко окреслено повноваження держави щодо зазначених осіб, надано перелік додаткових прав та обов'язків. Утім, упродовж тривалого періоду пріоритетною задачею держави залишатиметься повернення вимушених переселенців до місця їх звичного попереднього проживання: «Майже двадцять років тому, коли нам довелося покинути наші домівки в Цхінвалі, уряд сказав нам, що ми повернемося через шість місяців. Ми чекаємо з того часу, але після стількох років ми досі не знаємо, яка наша доля. Ми хочемо повернутися, але також хочемо прожити те, що залишилося від нашого життя, гідно» [15].

Значного розвитку набувають процеси інтеграції та забезпечення соціального захисту, активного розв'язання проблем, утвердження правового статусу ВПО після революції 2003 року: оновлюється законодавча база (розробляються державні стратегії щодо внутрішньо переміщених осіб, плани дій), створюються нові державні підрозділи. Однак дослідники зауважують, що подібні документи передбачають залучення ВПО у виключно пасивній формі, зосереджуючись переважно на підвищенні їхньої

обізнаності й не визнаючи їх активними учасниками розробки, впровадження та моніторингу стратегій і планів дій [16, с. 15].

Варто зауважити, що покращуються житлові умови. Зокрема, восени 2011 року відкрито мікрорайон для біженців з Абхазії в м. Поті: зведено 32 чотириповерхових будинки, переселено 1,2 тисячі сімей із санаторіїв і готелів. Щонайменше 29 колективних центрів створили асоціації співвласників багатоквартирних будинків [14].

З 1 серпня 2013 року відбувається перереєстрація ВПО з метою уточнення чисельності та місця проживання цієї категорії населення для виявлення конкретних потреб окремих осіб та пошуків тривалих рішень, зокрема, для дітей, пенсіонерів, людей з обмеженими можливостями.

Так сталося, що особливі зміни в життєдіяльності ВПО в Грузії збіглися з початком трагічних подій в Україні: з 1 березня 2014 року набуває чинності нова редакція закону «Про внутрішньо переміщених осіб та тих, що зазнають переслідувань, з окупованих територій Грузії». У ній наголошено на необхідності пошуку заходів щодо вирішення житлових проблем у довготривалій перспективі, забезпеченні гідних умов життя, включенні найуразливіших верств населення до єдиної державної програми соціального захисту, створено Агенцію з питань життєдіяльності ВПО для додаткової координації роботи [20]. Розпочалося будівництво житла для майже 7 000 сімей у Тбілісі і 3 000 сімей у Батумі [11, с. 17]. Щодо Південної Осетії, 8 000 сімей, переміщених у 2008 році, отримали або спеціально збудоване нове житло, або для них відремонтували помешкання в старих будинках. Як альтернативний варіант держава надавала кожній родині 10 000 доларів для вирішення житлових проблем [14].

Створено окремий реєстр для тих, чие помешкання залишилося на окупованій території та для кого майно стало втраченим. Однак переселенцям 1990-х років важко довести право власності, оскільки тоді ще в Грузії не проводилося приватиза-

ції, а відомості про нерухоме майно переважно використовувалися для фіксації права на повернення, але не впливали на вибір нового житла [20].

Відповідно до інформації Міністерства у справах ВПО з окупованих територій, охорони здоров'я, праці та соціальних справ Грузії, держава планує закрити всі колективні центри до 2026 року. Будівництво багатоповерхового житлового блоку започаткувало план переселення 6 000 сімей ВПО [16, с. 7].

Наразі Грузія перебуває в стані замороженого конфлікту, має тимчасово окуповані території, робота з ВПО досі триває. Незважаючи на всі проблеми, відповідно до статистичних даних, 60% вимушених переселенців вважають себе повністю інтегрованими на нових місцях проживання, а 40% нарікають на низький матеріальний рівень життя [1, с. 58].

Висновки. Узагальнюючи довготривалий досвід Грузії в роботі з ВПО, зауважимо, що керівництвом України було враховано більшість недоліків системи життєзабезпечення вимушених переселенців у Грузії, створено максимально комфортні умови для їх адаптації в новому соціокультурному просторі.

Окрім негативних економічних показників, не зовсім вдалої програми забезпечення житлом (в одній маленькій кімнатці протягом десятиліть проживають кілька поколінь однієї родини, мають спільні з іншими ВПО кухню, ванну), проблемою Грузії є відсутність першочергового надання психологічної допомоги, взаємодії держави та

громадянського суспільства, запровадження інформаційної політики, компактне розселення переміщеної людинності у власному ізолюваному вакуумі (на обмеженій території, часто в сільській місцевості, з поганим транспортним сполученням), що блокувало взаємодію з представниками інших соціальних верств і, відповідно, можливість лікування посттравм, підсилило залежність від держави. Відсутній системний моніторинг кількості ВПО, збитків і втрат майна.

Грузія залишається значно залежною від зовнішнього фінансування, а відсутність взаємодії між керівництвом держави, громадськими організаціями та власне переселенцями досі є основними перешкодами для пошуку довгострокових рішень. Початковий план повернення ВПО на місця їхнього попереднього проживання, а не інтеграція в новому соціумі, зробило з переселенців інертних безініціативних людей, які розраховують виключно на допомогу держави. В Україні ж представники ВПО уповні відчують себе частиною нової громади, працюють на її благо.

Як зазначають дослідники, тривалість процесів переселення, як це відбулося в Грузії, може бути свідомо затягнутою через «цілеспрямовану політизацію проблеми урядом чи його відмову від пошуку формального шляху до вирішення кризи» [2]. На сьогодні міжнародна гуманітарна спільнота змістила фокус уваги з Грузії, і держава самотужки має забезпечувати всі потреби вимушено переміщеної людинності.

Джерела та література

1. Алімова І. Практика зарубіжних країн у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: досвід для України. *Ефективність державного управління: збірник наукових праць*. 2017. Вип. 3 (52). Ч. 1. С. 54–63.
2. Балуєва О., Аракелова І. Шляхи вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб: міжнародний досвід. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/4.pdf (дата звернення 22.05.2025).
3. Кучмістенко О. Забезпечення права на працю внутрішньо переміщеним особам: міжнародний досвід та можливі шляхи удосконалення вітчизняного законодавства. *Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Science: Development and Factors its Influence»*. December 26–28. Amsterdam, Netherlands. 2022. No. 138. Pp. 259–266.
4. Наливайко Л., Романов М. Досвід Республіки Грузія в утвердженні правового статусу внутрішньо переміщених осіб. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 36–39.

5. Проскурєнко Н. Інтеграція переселенців: як закордонний досвід може допомогти Україні? Кейс Грузії. #ШО-ТАМ. 24.07.2023. URL : <https://shotam.info/intehratsiia-pereselentsiv-iak-zakordonnyy-dosvid-mozhe-dopomohty-ukraini-keys-hruzii/> (дата звернення 12.05.2025).
6. Сич М., Колесниченко Т. Кожна 67-ма людина у світі – переселенець: світова міграція у цифрах. *Радіо Свобода*. 20 червня 2025. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-svit-pereselenec-migracia-u-tsufrah/33449011.html> (дата звернення 22.06.2025).
7. Скрипник О. Грузинський досвід допомоги переселенцям: що потрібно врахувати українцям? *Крим. Реалії*. 30 січня 2015. URL : <https://ua.krymr.com/a/26820578.html> (дата звернення 09.05.2025).
8. Смородська Д. У CNN проаналізували, скільки своєї території втратила Україна за час війни. *24 канал*. 23 лютого 2025. URL : https://24tv.ua/tri-roki-povnomasshtabnoyi-viyni-skilki-vidsotkiv-teritoriyi_n2759945 (дата звернення 23.05.2025).
9. Собенко Н. Понад 46 тисяч загинилих: Зеленський назвав втрати України у війні. *Суспільне новини*. 16 лютого 2025. URL : <https://suspihne.media/949947-ponad-46-tisac-zagiblih-zelenskij-nazvav-vtrati-ukraini-u-vijni/> (дата звернення 24.05.2025).
10. Успішні практики з інтеграції ВПО та біженців в Україні, Грузії, Вірменії, Росії, Північному Кавказі / упоряд. А. Гамахарія. URL: https://kriegsfolgen-ueberwinden.de/wp-content/uploads/RU-Брошюра_превью.pdf (дата звернення 15.05.2025).
11. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. Аналітична записка / упоряд. О. Малиновська. 25.07.2014. URL : <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/shlyakhivirishennya-problemi-vnutrishnikh-peremischenikh-osib> (дата звернення 21.05.2025).
12. Bolkvadze T. Coordination and participation in Georgia – what worked and what didn't. Good Examples and Challenges from Georgia. *Internal Displacement Monitoring Centre*. URL : https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/downloads/background_papers/2020-IDMC-GRID-background-georgia.pdf (дата звернення 26.05.2025).
13. Ganatra K. Understanding Displacement in Georgia: An In-Depth Analysis of IDP Needs. *Estonian Refugee Council*. (2024, February). URL : <https://www.pagulasabi.ee/sites/default/files/2024-05/Understanding%20Displacement%20in%20Georgia%20An%20In-Depth%20Analysis%20of%20IDP%20Needs.pdf> (дата звернення 28.05.2025).
14. Georgia: partial progress towards durable solutions for IDPs. *Internal Displacement Monitoring Centre*. 21 March 2012. URL : http://Georgia.idp.arizona.edu/docs/idmc_georgia_3_12.pdf (дата звернення 17.05.2025).
15. In the Waiting Room. Internally Displaced People in Georgia. *Amnesty International*. August 2010. URL : <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/07/eur560032010en.pdf> (дата звернення 29.05.2025).
16. Imerlishvili, M., ed. Political Engagement of Internally Displaced Persons (IDPs) in Georgia – Reality, Challenges, and Standards (Primary Research). Tbilisi. 2025. 32 pp.
17. Kaas K. The Russian Bear on the Warpath Against Georgia. *International Centre for Defense and Security*. 2009. URL : <https://icds.ee/en/the-russian-bear-on-the-warpath-against-georgia/> (дата звернення 19.06.2025).
18. Kharashvili J. 20 years of internal displacement in Georgia: the international and the personal. *Forced Migration Review*. URL : <https://www.fmreview.org/es/kharashvili/> (дата звернення 31.05.2025).
19. Liklikadze K. Lessons and Losses of Georgia's Five-Day War with Russia. *Eurasia Daily Monitor*. September 26, 2008. Vol. 5. URL : <https://jamestown.org/program/lessons-and-losses-of-georgias-five-day-war-with-russia/> (дата звернення 19.06.2025).
20. Мугал М. Відбудова житла в Грузії: досвід та уроки для України. *Інститут аналітики та адвокації. Офіційний сайт*. 28 вересня 2023. URL : <https://iaa.org.ua/articles/vidbudova-zhytla-v-gruziyi-dosvid-ta-uroky-dlya-ukrayiny/> (дата звернення 11.05.2025).

References

1. ALIMOVA, Iryna. Practice of the Foreign States in the Sphere of the Social Protection of Internally Displaced Persons: Experience for Ukraine. *Efficiency of Public Administration: Collected Scientific Works*, 2017, iss. 3 (52), part 1, pp. 54–63 [in Ukrainian].
2. BALUIEVA, Olha, Inna ARAKELOVA. The Ways of Solving Problems of Internally Displaced Persons: International Experience. *State Management: Improvement and Development*, 2015, no. 12 [online] [viewed 22 May 2025]. Available from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/4.pdf [in Ukrainian].
3. KUCHMISTENKO, Olha. Ensuring the Right to Work for Internally Displaced Persons: International Experience and Possible Ways to Improve Ukrainian Legislation. *Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*

"Science: Development and Factors its Influence". December 26–28, 2022, no. 138. Amsterdam, Netherlands. Pp. 259–266 [in Ukrainian].

4. NALYVAIKO, Larysa, Maksym ROMANOV. An Experience of the Republic of Georgia in Establishing the Legal Status of Internally Displaced Persons. *Law and Society*, 2017, no. 5, part 2, pp. 36–39 [in Ukrainian].

5. PROSKURENKO, Natalia. Integration of the Displaced Persons: How can the Foreign Experience Help Ukraine? The Case of Georgia. #WHAT'STHERE. 24.07.2023. [online] [viewed 12 May 2025]. Available from: <https://shotam.info/intehratsiia-pereselentsiv-iaak-zakordonnyy-dosvid-mozhe-dopomohty-ukraini-keys-hruzii/> [in Ukrainian].

6. SYCH, Maryna, Tetiana KOLESNYCHENKO. Every Sixty-Seventh Person in the World is a Migrant: Global Migration in Numbers. *Radio Liberty*. June 20, 2025 [online] [viewed 22 June 2025]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iaak-svit-pereselenec-migracia-u-tsufrah/33449011.html> [in Ukrainian].

7. SKRYPNYK, Oleksii. Georgian Experience of Assisting Displaced Persons: What should Ukrainians Take into Account? *Crimea. Realities*. January 30, 2015 [online] [viewed 09 May 2025]. Available from: <https://ua.krymr.com/a/26820578.html> [in Ukrainian].

8. SMORODSKA, Daria. CNN Analyzes how much Territory has Ukraine Lost during the War. *24channel*. February 23, 2025 [online] [viewed 23 May 2025]. Available from: https://24tv.ua/tri-roki-povnomasshtabnoyi-viyni-skillki-vidsotkiv-teritoriyi_n2759945 [in Ukrainian].

9. SOBENKO, Nadiia. Over 46 Thousand Dead: Zelenskyy has Named Ukraine's Losses in the War. *Suspilne Novyny*. February 16, 2025 [online] [viewed 24 May 2025]. Available from: <https://suspilne.media/949947-ponad-46-tisac-zagiblih-zelenskij-nazvav-vtrati-ukraini-u-vijni/> [in Ukrainian].

10. HAMAKHARIIA, Alla, compiler. *Successful Practices in the Integration of IDPs and Refugees in Ukraine, Georgia, Armenia, Russia, Northern Caucasus* [online] [viewed 15 May 2025]. Available from: https://kriegsfolgen-ueberwinden.de/wp-content/uploads/RU-Брошюра_превью.pdf [in Ukrainian].

11. MALYNOVSKA, Olena, compiler. *Ways to Solve Problem of Internally Displaced Persons: Some Lessons from the Foreign Experience*. Analytical Note. 25.07.2014 [online] [viewed 21 May 2025]. Available from: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/shlyakhi-virishennya-problemi-vnutrishnikh-peremischenikh-osib> [in Ukrainian].

12. BOLKVADZE, Tamar. Coordination and Participation in Georgia – what Worked and what didn't. Good Examples and Challenges from Georgia. *Internal Displacement Monitoring Centre*. [online] [viewed 26 May 2025]. Available from: https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/downloads/background_papers/2020-IDMC-GRID-background-georgia.pdf [in English].

13. GANATRA, Kanchi. *Understanding Displacement in Georgia: An In-Depth Analysis of IDP Needs*. Estonian Refugee Council (2024, February) [online] [viewed 28 May 2025]. Available from: <https://www.pagulasabi.ee/sites/default/files/2024-05/Understanding%20Displacement%20in%20Georgia%20An%20In-Depth%20Analysis%20of%20IDP%20Needs.pdf> [in English].

14. ANON. *Georgia: Partial Progress towards Durable Solutions for IDPs*. *Internal Displacement Monitoring Centre*. 21 March 2012 [online] [viewed 17 May 2025]. Available from: http://Georgia.idp.arizona.edu/docs/idmc_georgia_3_12.pdf [in English].

15. ANON. In the Waiting Room. Internally Displaced People in Georgia. *Amnesty International*. August 2010 [online] [viewed 29 May 2025]. Available from: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/07/eur560032010en.pdf> [in English].

16. IMERLISHVILI, Medea, ed. *Political Engagement of Internally Displaced Persons (IDPs) in Georgia – Reality, Challenges, and Standards (Primary Research)*. Tbilisi. Social Justice Center. 2025. 32 pp. [in English].

17. KAAS, Kaarel. The Russian Bear on the Warpath Against Georgia. *International Centre for Defense and Security*. 2009 [online] [viewed 19 June 2025]. Available from: <https://icds.ee/en/the-russian-bear-on-the-warpath-against-georgia/> [in English].

18. KHARASHVILI, Julia. Twenty Years of Internal Displacement in Georgia: The International and the Personal. *Forced Migration Review* [online] [viewed 31 May 2025]. Available from: <https://www.fmreview.org/es/kharashvili/> [in English].

19. LIKLIKADZE, Koba. Lessons and Losses of Georgia's Five-Day War with Russia. *Eurasia Daily Monitor*. September 26, 2008. Vol. 5 [online] [viewed 19 June 2025]. Available from: <https://jamestown.org/program/lessons-and-losses-of-georgias-five-day-war-with-russia/> [in English].

20. MYGAL, Mariia. Housing Reconstruction in Georgia: Experience and Lessons for Ukraine. *Institute of Analytics and Advocacy. Official Website*. September 28, 2023 [online] [viewed 11 May 2025]. Available from: <https://iaa.org.ua/articles/vidbudova-zhytla-v-gruziyi-dosvid-ta-uroky-dlya-ukrayiny/> [in Ukrainian].

Отримано / Received 18.08.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

УДК 76+75.056]:7.071.1Яку(477)“19”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.03.099>

ЛАМОНОВА ОКСАНА

кандидатка мистецтвознавства, старша наукова співробітниця відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6937-421X>

LAMONOVA OKSANA

a Ph.D. in Art Studies, a research fellow at the Department of Fine, Decorative and Applied Arts of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6937-421X>

Бібліографічний опис:

Ламонова, О. (2025) Шекспіріана Сергія Якутовича. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 99–106.

Lamonova, O. (2025) Shakespeareana of Serhii Yakutovych. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 99–106.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ШЕКСПІРІАНА СЕРГІЯ ЯКУТОВИЧА

Анотація / Abstract

Сергій Георгійович Якутович (1952–2017) – відомий вітчизняний графік, ілюстратор української та західноєвропейської класики. У його доробку – «Три мушкетери» О. Дюма (1980), естонський епос «Калевіпоег» (1980–1981), «Тіль Уленшпігель» Шарля де Костера (1987–1989), «Пісня про Роланда» (2003), «Трістан та Ізольда» (2004). До шеститомника творів В. Шекспіра [7] художник виконав 43 офорти. Із них сім – до поетичних творів (сонетів, поем «Венера і Адоніс», «Лукреція», «Фенікс і голубка» та ін.), а решта 36 – до 37 п'єс Шекспіра (хронік, комедій, трагедій і так званих драм, або ж «проблемних п'єс»). Шекспіріана Сергія Якутовича є найповнішою в українському мистецтві, але уваги науковців вона досі не привертала. Кожна п'єса (або поема) в шеститомнику має лише одну ілюстрацію, на шмуцтитулі. Це може бути зображення головного героя / героїв («Річард III», «Гамлет», «Коріолан», «Тімон Афінський», «Буря», «Генріх VIII», «Приборкання норовливої», «Ромео і Джульєтта», «Троїл і Крессіда», «Кінець діло хвалить», «Антоній і Клеопатра», «Король Джон» та ін.) або ключова («Тіт Андронік», «Генріх V», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Юлій Цезар») чи просто найвідоміша («Сон літньої ночі») сцена твору, яка «унаочнює» і сюжет п'єси, і її проблематику. Серед робіт художника є блискучі удачі, як-от ілюстрації-шмуцтитулі до «Комедії помилок», «Приборкання норовливої», «Річарда III», «Ромео і Джульєтти», «Гамлета», «Короля Ліра», «Короля Джона». Мова офортів Сергія Якутовича – чітка, холоднувата, дещо навіть сухувата, гранично твереза. Нечисленні, але незмінно важливі деталі нагадують про лаконічну та ємну естетику власне елізаветинського театру. Водночас костюми персонажів є підкреслено пишні та відтворені дуже детально (з усіма, іноді гротескними, особливостями моди XV–XVI ст.). Офорти Сергія Якутовича містять численні алюзії на мистецтво романської епохи, готики, італійського кватроченто, Північного Відродження. Окрім того, у деяких шмуцтитулах відчувається вплив кіно, зокрема, найвідоміших екранізацій шекспірівських творів («Приборкання норовливої»,

«Король Лір»), хоча водночас художник демонстративно уникає будь-якої «кіноподібності» в офортах до «Річарда III», «Гамлета», «Ромео і Джульєтти». Поява «кіноалюзій» у шекспіріані Сергія Якутовича не є випадковою. Саме протягом 1970–1980-х років теми кіно /телебачення гостро цікавили митця та неодноразово виникали в його станкових графічних серіях («ТВ-Телебачення» (1979), «Знімається кіно» (1981), «Час X» (1983), певною мірою «Сьогодні. І завжди?..» (1986, аркуш «Вимкніть телевізор»)). На початку ж нового століття митець звернувся до роботи в кіно вже безпосередньо і став не лише художником-постановником, але й, по суті, співавтором фільму «Молитва за гетьмана Мазепу» (2000–2002, реж. Ю. Ілленко).

Ключові слова: Сергій Якутович, Вільям Шекспір, українська графіка 1980-х років, книжкова ілюстрація, офорт.

Serhii Heorhiiiovych Yakutovych (1952–2017) is a well-known Ukrainian graphic artist, illustrator of classic Ukrainian and West-European classic. His heritage includes illustrations for “The Three Musketeers” by Alexandre Dumas (1980), the Estonian epic “Kalevipoeg” (1980–1981), “Till Eulenspiegel” by Charles de Coster (1987–1989), “The Song on Roland” (2003), and “Tristan and Isolde” (2004). The artist has created 43 etchings for the six-volume collection of works by William Shakespeare [7]. Seven of them are for works of poetry (sonnets, poems “Venus and Adonis”, “Lucretia”, «Phoenix and the Dove», etc.), and the remaining 36 are for 37 plays by Shakespeare: chronicles, comedies, tragedies and the so-called «problem plays». Serhii Yakutovych’s Shakespeareana is the most comprehensive one in Ukrainian art, but it hasn’t attracted scholars’ attention yet. Each play (or poem) in the six-volume set has only one illustration, located on the half-title page. It can be an image of the main character / heroes (“Richard the 3rd”, “Hamlet”, “Coriolanus”, “Timon of Athens”, “The Tempest”, “Henry the 8th”, “The Taming of the Shrew”, “Romeo and Juliet”, “Troilus and Cressida”, “All is Well That Ends Well”, “Antony and Cleopatra”, “King John” and others) or the key (“Titus Andronicus”, “Henry the 5th”, “Othello”, “King Lear”, “Macbeth”, “Julius Caesar”) or simply the most famous (“A Midsummer Night’s Dream”) scene of the work, which, however possible, represents visually both the plot of the play and its problems. There are brilliant works among the artist’s heritage, such as half-title illustrations to “The Comedy of Errors”, “The Taming of the Shrew”, “Richard the 3rd”, “Romeo and Juliet”, “Hamlet”, “King Lear”, “King John”. The tone of Serhii Yakutovych’s etchings is clear, cold, even dry, and extremely sober. The few invariably important details remind us of the concise and succinct aesthetics of Elizabethan theater itself. At the same time, the costumes of the characters are emphatically lavish and reproduced in great detail (with all the sometimes grotesque features of 15th and 16th centuries fashion). Serhii Yakutovych’s etchings contain numerous allusions to the art of the Romanesque era, the Gothic, and Italian quattrocento of the Northern Renaissance. In addition, some half-titles show the influence of cinema, in particular the most famous adaptations of Shakespeare’s works (“The Taming of the Shrew”, “King Lear”), although at the same time the artist avoids demonstratively any “filmic resemblance” in his etchings for “Richard the 3rd”, “Hamlet”, “Romeo and Juliet”. The appearance of “cinematic allusions” in Serhii Yakutovych’s Shakespeareana is not accidental. It is just during the 1970s and 1980s that the artist is keenly interested in cinema / television and they appear repeatedly in his easel graphic series (“TV-Television” (1979), “A Movie is Filming” (1981), “Time X” (1983), and to some extent “Today. And Always?..” (1986, sheet “Turn the TV off”)). Serhii Yakutovych has turned to work in cinema directly at the beginning of the new century and become an art director as well as, in fact, a co-author of the film “Prayer for Hetman Mazepa” (2000–2002, directed by Yu. Illienko).

Keywords: Serhii Yakutovych, William Shakespeare, Ukrainian graphics of the 1980s, book illustration, etching.

Постановка проблеми. До шеститомника творів В. Шекспіра [7] Сергій Якутович виконав 43 офорти. Це найповніша шекспіріана в українському мистецтві, яка, однак, досі не привертала уваги науковців.

Зв’язок з науковими чи практичними завданнями. Дослідження створено в ході роботи авторки над плановою темою відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України «Образотворче мистецтво України: питання

адаптації європейського художнього досвіду і саморефлексії».

Огляд останніх досліджень і публікацій. Від 1980 року статті про Сергія Якутовича та його твори регулярно друкувалися як у спеціалізованих, так і у популярних виданнях. Серед наукових досліджень творчості митця привертють увагу насамперед статті Г. Скляренко [5; 6]. Монографія-альбом, присвячена Сергію Якутовичу, містить есе письменниці М. Матіос, ґрунтовну статтю Г. Скляренко, а також тексти самого художника [8]. Ілюстрації до творів В. Шекспіра

тут, проте, навіть не згадуються. Авторці статті також належить кілька публікацій про творчість митця [1; 2; 3]; одна з них саме про його шекспіріану [4].

Мета статті – проаналізувати цикл офортів Сергія Якутовича до зібрання творів Вільяма Шекспіра в шести томах [7], який є найповнішою шекспіріаною в українській графіці.

Виклад основного матеріалу. Відлік української шекспіріани розпочинається, імовірно, із шевченківської ілюстрації до «Короля Ліра» (1843) – старий правитель і його вірний, так само старий, Блазень прямують крізь темряву та бурю... Згадаймо також ілюстрації Бера Бланка до «Приборкання норавливої» і «Віндзорських жартівниць» (1946), Галини Галинської – до «Ромео і Джульєтти» (1972), Світлани Дубцової – до «Двох веронців» (1980, 1981), «Ромео і Джульєтти» (1988) й «Гамлета» (1990), Владислава Єрка – до «Гамлета», «Короля Ліра» та «Ромео і Джульєтти» (2021) або 16 плакатів, створених до 400-річчя від дня смерті драматурга (2016) молодими вітчизняними митцями «Расторік»¹. Але проілюструвати ВСЬОГО Шекспіра пощастило, вірогідно, лише Сергієві Якутовичу.

Сергій Георгійович Якутович (1952–2017) – один із провідних українських графіків останньої чверті ХХ – першої чверті ХХІ ст., лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2004). Автор виразних станкових серій, митець активно працював також як ілюстратор творів класичної літератури, зокрема західноєвропейської. Серед його робіт – «Три мушкетери» О. Дюма (1980), «Калевіпоег» (1980–1981), «Тіль Уленшпігель» Шарля де Костера (1987–1989), «Пісня про Роланда» (2003), «Трістан та Ізольда» (2004).

Протягом 1984–1986 років у київському видавництві «Дніпро» вийшло друком повне зібрання творів Вільяма Шекспіра. У шести томах було вміщено 37 п'єс (хроніки, комедії, трагедії і «проблемні п'єси», або «драми» – по суті, трагедії, які, однак,

мають більш-менш щасливий кінець), сонети, поеми («Венера і Адоніс», «Лукреція», «Фенікс і голубка»), а також поетичні твори, які традиційно пов'язують з іменем Шекспіра («Пристрасний пілігрим», «Скарги закоханої», «Пісні для музики»). Сергій Якутович виконав для цього шести-томника 43 офорти, зокрема 36 – до шекспірівських п'єс². Звісно ж, окрім таких загально-новідомих «хитів», як «Ромео і Джульєтта», «Отелло» чи «Приборкання норавливої», Сергієві Якутовичу довелося проілюструвати справжні «раритети» («Тіт Андронік», «Цимбелін», «Тімон Афінський», «Зимова казка», «Перікл»), до яких майже не звертаються ані ілюстратори, ані режисери, ані, на жаль, читачі.

Єдину (на шмуцтитулi) ілюстрацію до того чи іншого шекспірівського твору Сергій Якутович будує по-різному. Це може бути зображення головного героя (іноді майже парадний портрет, принаймні – портрет «в усій красі»), яке нерідко цілком достатньо «унаочнює» і сюжет п'єси, і її проблематику. Саме так проілюстровані «Генріх VI» (частина третя), «Річард III», «Венеціанський купець», «Генріх IV» (друга частина), «Гамлет», «Коріолан», «Тімон Афінський», «Буря», «Генріх VIII» (а також поеми «Лукреція» і «Скарги закоханої» та цикл «Пристрасний пілігрим»). Водночас дуже характерно, що ілюстрація до «Венеціанського купця» – не заголовний герой Антоніо і не розумна красуня Порція, а Шейлок. Так само природно другу частину «Генріха IV» «унаочнює» не перший король із династії Ланкастерів і не його спадкоємець принц Гаррі, який наприкінці хроніки стає королем Генріхом V, а сер Джон Фальстаф.

Головних і навіть заголовних героїв може бути двоє, як-от на шмуцтитулах до п'єс «Приборкання норавливої», «Ромео і Джульєтта», «Троїл і Крессіда», «Кінець діло хвалить», «Антоній і Клеопатра», «Король Джон» (другий герой тут – юний Артур Бретонський, мертвий небіж короля),

«Цимбелін», а також до поеми «Венера і Адоніс». А ось двоє персонажів на ілюстрації до «Марних зусилль кохання», хоча й можуть бути ототоженні з головними героями комедії (Фердинанд, король Наварри, та французька принцеса), виявляються ближчими до умовних постатей на шмуцтитулах «Сонетів» та «Пісень для музики». Утім, на шмуцтитулі до «Двох веронців» фігурує якраз не головний герой комедії, Валентин, а його друг Протей – виключно заради можливості зобразити разом із ним слугу Ланса та його собаку.

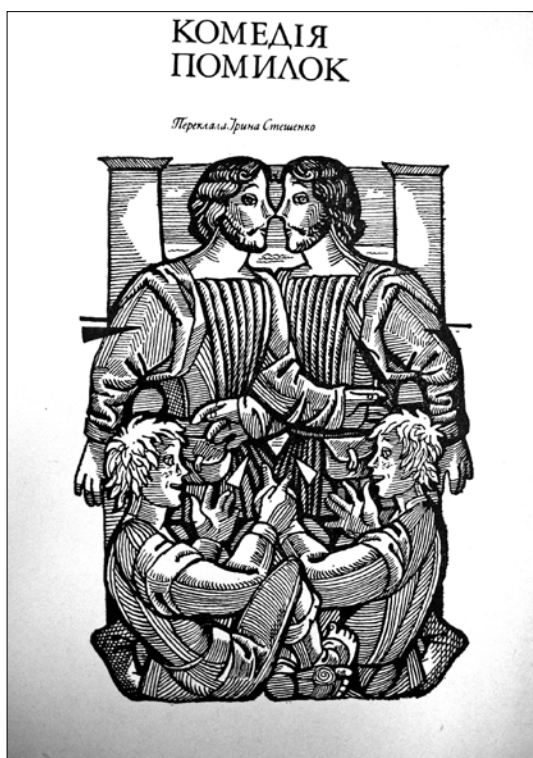
Деяким із шекспірівських п'єс, особливо комедіям, Сергій Якутович надав досить «багатолюдні» шмуцтитули, де згруповано (зазвичай досить щільно) аж три-чотири персонажі, що зазвичай підсилює загальний настрій веселої плутанини. Так побудовано ілюстрації до «Комедії помилок», «Віндзорських жартівниць», «Дванадцятої ночі», а також до комедії «Багато галасу з нічого», героям якої, проте, спочатку зовсім не до сміху.

І, нарешті, шмуцтитул може бути сюжетним – такий собі «стоп-кадр» саме того епізоду, за яким читач одразу впізнає знайому п'єсу або отримує певне уявлення про ще невідомий йому твір шекспіріани. Прикладами такого рішення є «Тіт Андронік», «Генріх V», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Юлій Цезар», а також комедія «Сон літньої ночі», на ілюстрації до якої традиційно фігурує цариця фей Титанія, закохана в зачарованого ткача Навія з головою віслюка.

На відміну від створених кількома роками раніше «Трьох мушкетерів», шекспірівські ілюстрації Сергія Якутовича – не «бенкет для очей». Нечисленні, але незмінно важливі деталі нагадують радше про лаконічну та ємну естетику власне елізаветинського театру – корона, троянда, смажена курка і пляшка вина для Фальстафа (причому він не розлучається з ними навіть у скрутному становищі на шмуцтитулі до «Віндзорських жартівниць»), мечі для геро-

їв хронік, кинджал для Річарда III, шпага для Гамлета... Немає в шекспіріані й багатства фактур, характерного для «Калевіпоега». Офорти шеститомника відзначаються раціональністю та граничною ясністю задуму. Єдине, на чому художник «не економить», – це костюми героїв. Відтворений ним «театральний гардероб» охоплює Давній Єгипет («Антоній і Клеопатра»), античність («Тіт Андронік», «Троїл і Крессіда», «Юлій Цезар», «Коріолан», «Тімон Афінський», «Перікл»), дещо умовну напівлегендарну європейську «сиву давнину» («Гамлет», «Король Лір», «Макбет», «Цимбелін»), Середньовіччя («Король Джон»), XV ст. («Річард III» та інші хроніки, а також «Ромео і Джульєтта» та «Віндзорські жартівниці»). Але особливо ретельно, з усіма, іноді дещо гротескними, деталями відтворює художник чоловіче та жіноче вбрання XVI ст. («Приборкання норовливої», «Багато галасу даремно», «Два веронці», «Марні зусилля кохання», «Дванадцята ніч», «Кінець діло хвалить», «Генріх VIII»), не забуваючи при цьому ані про хутро, ані про гаптування, ані про ювелірні прикраси (переважно чоловічі).

Із наступною великою роботою Сергія Якутовича, ілюстраціями до «Уленшпігеля», шекспірівський цикл пов'язує відкрите (дещо навіть демонстративне) цитування, причому джерела, якими користується художник, відрізняються цього разу вражаючою різноманітністю. Щоправда, заяви про вплив античного мистецтва є, імовірно, певним перебільшенням, хоча шмуцтитули до «Коріолана», «Юлія Цезаря» й «Перікла» (але не до «Тіта Андроніка»!) справді відзначаються врівноваженістю композиції та особливою пластичністю. Водночас алюзії на скульптуру романської доби (відповідно уклінний донатор та Пієта) очевидно присутні в ілюстраціях до «Генріха VI» (частина третя) та «Короля Джона», а гостро виразний до гротеску образ Річарда III має чіткі готичні ремінісценції. Шмуцтитули до «Ромео і Джульєтти» та ранніх комедій

Іл. 1. Якутович С. Ілюстрація до «Комедії помилок» В. Шекспіра.
Офорт. Початок 1980-х рр.

Іл. 2. Якутович С. Ілюстрація до комедії В. Шекспіра «Приборкання норавливої».
Офорт. Початок 1980-х рр.

Іл. 3. Якутович С. Ілюстрація до трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта».
Офорт. Початок 1980-х рр.

Іл. 4. Якутович С. Ілюстрація до хроніки В. Шекспіра «Річард III».
Офорт. Початок 1980-х рр.

КОРОЛЬ ЛІР

Переклад Максим Фальський

ГАМЛЕТ, ПРИНЦ ДАТСЬКИЙ

Переклад Леонід Гребінка

КОРОЛЬ ДЖОН

Переклад Дмитро Паламарчук

Іл. 5. Якутович С. Ілюстрація до трагедії В. Шекспіра «Король Лір». Офорт. Початок 1980-х рр.

Іл. 6. Якутович С. Ілюстрація до трагедії В. Шекспіра «Гамлет». Офорт. Початок 1980-х рр.

Іл. 7. Якутович С. Ілюстрація до хроніки В. Шекспіра «Король Джон». Офорт. Початок 1980-х рр.

(«Два веронці», «Багато галасу з нічого» і особливо «Марні зусилля кохання»), безсумнівно, нагадують про італійське мистецтво XV ст. (епоха кватроченто), а в ілюстрації до «Генріха VIII» неможливо не впізнати відомий портрет короля роботи Ганса Гольбейна Молодшого. Окрім того, у деяких шекспірівських офортах Сергія Якутовича відчувається вплив... кіно! До того ж – дуже різного кіно. Адже шмуцитул до «Антонія і Клеопатри» досить відверто нагадує про голлівудський «пеплум» «Клеопатра» (1963, реж. Д. Манкевич) з Елізабет Тейлор і Річардом Бартоном у головних ролях. Тих самих акторів в екранізації 1966 року (реж. Ф. Дзефіреллі) «згадує» художник і в ілюстрації до «Приборкання норовливої». Офорт до «Короля Ліра» – фактично «пряма цитата» з фільму «Король Лір» (1970, реж. Г. Козінцев), де ролі короля та Корделії виконали відповідно Юрі Ярвет та Валентина Шендрикова. Але водночас шмуцитули до «Річарда III» й «Гамлета» не містять жодних натяків на відомі екранізації цих п'єс – фільми «Річард III» (1955, реж. Л. Олів'є) і «Гамлет» (1964, реж. Г. Козінцев)³. Вільною від «кіновпливів», зокрема від алюзій на відому екранізацію 1968 року (реж. Ф. Дзефіреллі), залишилася також ілюстрація до «Ромео і Джульєтти».

Численні «кіноалюзії» в Шекспіріані є, як нам здається, складовою гострого інтересу митця до теми кіно / телебачення, вза-

галі характерної для його творчості 1970–1980-х років. Адже саме в цей час виникли станкові графічні серії «ТВ-Телебачення» (1979), «Знімається кіно» (1981), «Час X» (1983) та аркуш «Вимкніть телевізор» (1986, серія «Сьогодні. І завжди?..»)⁴. Своєрідним наслідком цього інтересу стала участь Сергія Якутовича безпосередньо в зйомках фільму «Молитва за гетьмана Мазепу» (2000–2002, реж. Ю. Іллєнко). Менш відомими є дві інші кінороботи митця – «Тарас Бульба» (2006, реж. В. Бортко) і «Загублений Рай. Гоголь» (2008, реж. Р. Плахов-Модестов). І в усіх трьох кінороботах Сергій Якутович був не лише художником-постановником, але й, по суті, повноцінним співавтором.

Висновки. Українська шекспіріана розпочалася із шевченківської ілюстрації до «Короля Ліра» (1843) і включає чимало відомих імен (Б. Бланк, Г. Галинська, С. Дубцова, В. Єрко та ін.), але всі драматичні та поетичні твори Вільяма Шекспіра проілюстрував лише Сергій Якутович, створивши 43 офорти для шекспірівського шеститомника, який вийшов друком у київському видавництві «Дніпро» протягом 1984–1986 років. Ілюстрації-шмуцитули до «Комедії помилок», «Приборкання норовливої», «Річарда III», «Ромео і Джульєтти», «Гамлета», «Короля Ліра», «Короля Джона» стали безсумнівними удачами художника, а вся його шекспірівська серія є помітним явищем вітчизняної графіки останньої чверті XX ст.

Примітки

¹ «Pactoric» – некомерційний культурно-освітній проєкт молодих ілюстраторів та графічних дизайнерів, які пропагують сучасне бачення українського графічного мистецтва, зокрема, мистецтво книжкової ілюстрації та плаката як на українському, так і міжнародному рівні, що унаочнює активна виставкова діяльність (див.: Собкович О. «Pactoric». *Образотворче мистецтво*. 2016. № 3. С. 32–34).

² Для другої частини хроніки «Генріх VI» та першої частини хроніки «Генріх IV» використано одну ілюстрацію. Також цикл включає портрет Вільяма Шекспіра, тобто фактично складається із 44 офортів.

³ Фільму «Гамлет» (1948, реж. Л. Олів'є) Сергій Якутович на момент роботи над офортами, найімовірніше, не бачив.

⁴ Г. Складенко пише про ці роботи художника (ідеться передусім про серії «ТВ-Телебачення» і «Знімається кіно»): «<...> у “TV” він чи не першим в українській образотворчості звернувся до теми, яка стане однією з головних для нового мистецтва 1990-х, – фантомної реальності екранних образів, що через телебачення настирливо

входять у кожний дім, впливають на людську свідомість, спосіб життя, світобачення» [8, с. 10]. І ще про серію «Знімається кіно»: «<...> кіно – чи не найжорстокіше з мистецтв. Цю його рису показав <...> художник у своєму графічному циклі 1981 року, де справжні живі люди, їхні прагнення і сили, а разом з тим – речі і простори виступали лише знаряддям режисерського задуму, лише засобом у досягненні його мети. Добре, коли ці задуми виявляються вдалими, а коли – ні?...» [5, с. 54]. Дослідниця вбачає також вплив на графіка принципів гіперреалізму: «Авторська версія “екранного бачення” присутня в офортах С. Якутовича, у таких серіях, як “ТВ” (1979), “Знімається кіно” (1981), “Передчуття того, що відбувається” (1982) <...>» [6, с. 171].

Джерела та література

1. Ламонова О. Книжкова графіка Сергія Якутовича кінця 1970-х – початку 1980-х років. *Студії мистецтвознавчі*. 2016. Чис. 4. С. 70–79.
2. Ламонова О. Сергій Якутович. Творчість 1970–1980-х – станкова графіка. *МІСТ*. 2017. Вип. 12–13. С. 170–179.
3. Ламонова О. Сергій Якутович: творчість 1970–1980-х років. *Українське мистецтвознавство на переломах епох. Образ. Трансформації. Стил*. Київ : Наукова думка, 2021. С. 218–232.
4. Ламонова О. Шекспіріана українських художників. *Наука і суспільство*. 2024. № 11. С. 63–64.
5. Склярєнко Г. Високі критерії Сергія Якутовича. *Мистецькі обрії'2004*. 2005. Вип. 7. С. 52–55.
6. Склярєнко Г. Гіперреалізм в контексті українського мистецтва другої половини ХХ століття. *Сучасне мистецтво*. 2013. Вип. 9. С. 165–183.
7. Шекспір В. Твори в шести томах. Київ : Дніпро, 1984–1986.
8. Якутович Сергій Георгійович. Незавершений проект : альбом. Київ : Грамота, 2008. 312 с.

References

1. LAMONOVA, Oksana. Book Illustration of Serhii Yakutovych in Late 1970s to Early 1980s. In: Rostyslav ZABASHTA, editor-in-chief. *Researches of the Fine Arts*, 2016, no. 4, pp. 70–79 [in Ukrainian].
2. LAMONOVA, Oksana. Serhii Yakutovych. Works of the 1970s–1980s – Easel Graphics. In: Viktor SYDORENKO, editor-in-chief. *MIST: Art, History, Modernity, Theory*, 2017, no. 12–13, pp. 170–179 [in Ukrainian].
3. LAMONOVA, Oksana. Serhii Yakutovych: Works of the 1970s – 1980s. In: Larysa HANZENKO, Rostyslav ZABASHTA, editors-in-chief. *Ukrainian Art at the Turn of Epochs. Image. Transformations. Style*. Kyiv: Scientific Thought, 2021, pp. 218–232 [in Ukrainian].
4. LAMONOVA, Oksana. Shakespeareana of Ukrainian Artists. In: Dmytro YESYPENKO, editor-in-chief. *Science and Society*, 2024, no. 11, pp. 63–64 [in Ukrainian].
5. SKLIARENKO, Halyna. High Criteria of Serhii Yakutovych. In: Ihor BEZHIN, editor-in-chief. *Art Horizons'2004*. 2005, no. 7, pp. 52–55 [in Ukrainian].
6. SKLIARENKO, Halyna. Hyperrealism in the Context of Ukrainian Art of the Mid- to Late 20th Century. In: Viktor SYDORENKO, editor-in-chief. *Modern Art*, 2013, no. 9, pp. 165–183 [in Ukrainian].
7. SHAKESPEARE, William. *Works in Six Volumes*. Kyiv: Dnipro, 1984–1986 [in Ukrainian].
8. YAKUTOVYCH, Serhii. *Unfinished Project: An Album*. Prefaced by Mariia MATIOS. Kyiv: Charter, 2008, 312 pp. [in Ukrainian].

Отримано / Received 02.06.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

ПОНОМАР ЛЮДМИЛА

кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1725-9230>

PONOMAR LIUDMYLA

a Ph.D. in History, a chief research fellow at the *Ukrainian Ethnological Center* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1725-9230>

Бібліографічний опис:

Пономар, Л. (2025) [Рецензія] Щибря В., Федорчук О., Воронюк Л. Пацьорки, цятки, коралики. Бісерні прикраси зі збірки Володимира Щибрі / Інститут народознавства НАН України. Київ : ВИДИВО, 2025. 223 с. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 107–111.

Ponomar, L. (2025) [Review] SHCHYBRIA, Volodymyr, Olena FEDORCHUK and Lesia VORONIUK. “Patsiorky, Tsiatky, Koralyky. Seed Bead Jewelry from the Volodymyr Shchybria’s Collection”. Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: VYDYVO, 2025, 223 pp. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 107–111.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Праця Володимира Щибрі, Олени Федорчук та Лесі Воронюк «Пацьорки, цятки, коралики. Бісерні прикраси зі збірки Володимира Щибрі» представила визначний науковий доробок у вивченні прикрас із бісеру та оздоблення ним українського народного одягу. Одна з найбільших колекцій, що охоплює всі регіони поширення бісерних прикрас, – результат багаторічної роботи відомого дослідника Володимира Щибрі. У своїх працях він приділяє велику увагу ансамблю народного вбрання як цільному мистецькому образу. Бісерні прикраси є важливим доповненням народних комплексів, засвідчують їх естетику. Колекція науковця репрезентує традиції їх побутування на Поділлі, Волині та Поліссі, Буковині, Покутті, Опіллі, Гуцульщині, Бойківщині та Закарпатті, виявляє локальні особливості одягового комплексу різних районів і сіл. У роботі разом із прикрасами показано зразки народного одягу лемків, депортованих у рамках операції «Вісла». Усе це має непересічне наукове значення. Сам автор означив основну мету своєї багаторічної праці: «Відкриваючи візуальний доступ до досі невідомих широкому загалові джерел етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців, маю надію, що пропоноване видання стане в пригоді шанувальникам традиційної культури, уже знаним народним майстрам, а також початківцям, які, завдяки ілюстраціям і схемам, матимуть можливість відтворити усі збережені зразки народної творчості» (с. 12). Ця праця є унікальною. Вона представляє альбом-каталог із високоякісним професійним зображенням прикрас, убрання (фотограф – Андрій Паславський, дизай-

нерка – Анастасія Вітвіцька), що є вагомою джерельною базою для їх вивчення. Водночас у ній подано глибокий науковий аналіз бісерної мистецької традиції, здійснений за матеріалами колекції знаною дослідницею Оленою Федорчук. Тому робота є визначним внеском у дослідження національного одягу українців. Відкривають альбом вступні статті. «Видива з бісеру» – так назвала працю голова ГО «Всесвітній День вишиванки» Леся Воронюк, якій належить ідея знакової для українців та міжнародної спільноти події – започаткування Дня вишиванки та одні з найвагоміших слів про роль української вишитої сорочки як вияву спротиву в час війни з російською агресією – «духовна броня українців». Авторка підкреслила роль традиційного вбрання, прикрас як народного спадку, що не може бути поза політикою, бо це про українську ідентичність, як і попередні «Нетлінні. Українські державні символи у народній вишивці та ткацтві», «Українські взори. Збірка Ольги Бачинської» видавництва «Видиво». Леся Воронюк зазначила тісний зв'язок історії прикрас з історією їхніх власників: «...я лишень можу уявити, скільки історій міг би розповісти [гердан – Л. П.]: як мати зав'язує силаньку доньці в неділю до церкви; як баба-бабуся дістає свій гердан, щоб онука виглядала по багацьки, як збирають наречену на весілля подруги-дружки...» (с. 6). І це важливо, адже вбрання є невід'ємним елементом життя як частина культури носія і є джерелом знань про нього.

У вступному слові «Історія створення колекції» Володимир Щибря розповів про свою збиральницьку діяльність. Життєвий вибір науковця тісно пов'язаний із малою батьківщиною, зі своїм родом, з оповідями людей старшого покоління. Він зазначив, що «все почалося 2006 року, коли після 9 класу записував спогади очевидців про голодомори українців» (частина його записів увійшла до Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років): «Місцем моєї першої експедиції стало село Щербашенці Богуславського району Київської області – село, звідки походила моя мама, та у якому пройшли мої дитячі роки. Моя бабуся Ольга Варівонівна (1924–2008) разом з піснями, приповідками та молитвами, яких навчала мене з самого малку, розповідала про жахи геноцидів» (с. 8). Від старших родичів дізнався також про «обмін у торгових знецінених скупниках ювелірних прикрас (срібні та золоті сережки, персні, дукачі, ланцюжки) на продукти харчування». Тоді ж «першими набутками майбутньої колекції стали чоловіча вишита сорочка, каламаймовий пояс та вишитий фартух зі села Щербашенці» (с. 9). Прийшло усвідомлення, що народний одяг тісно пов'язаний власне з історією народу, відображає світогляд, запити його сучасників. Ця мотивація формувала переконання, що надбання навіть одного села не має піти в забуття. Пошукову роботу продовжував як студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, як аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Так формувалась історія нині знаного науковця, кандидата історичних наук зі спеціальності «етнологія», директора Центру фольклору та етнографії Навчально-наукового інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка В. Щибрі. У своїй дисертації про традиційний народний одяг українців Середньої Наддніпрянщини він наголошував на необхідності докладного вивчення локальних варіантів одягу. Його висновок про відсутність на території Середньої Наддніпрянщини прикрас із бісеру, поширених на теренах сусіднього Поділля та Київського Полісся, важливий для загальної картини їх побутування. Для В. Щибрі – етнолог, фольклориста – цінний кожний витвір, кожний елемент. Велике наукове значення має докладна атрибуція прикрас: «Разом із придбанням нових зразків одягу для своєї колекції я записував усю можливу супровідну інформацію, зокрема локальні назви, час і місце створення та побутування, авторство, спосіб створення, особливості носіння тощо» (с. 10). Такий науковий підхід забезпечив джерелознавче значення однієї з найбільших і найкращих колекцій прикрас з бісеру, яку у вишуканому художньо

оформленому виданні презентує їх сучасникам як культурну цінність українців. У колекції є «як поширені, так і рідкісні й зовсім унікальні прикраси, зокрема ті, що належать до чоловічого гардеробу – котильйони, басми та стрічкові гердани для капелюхів» (с. 11). Перші бісерні прикраси зі Східного Поділля показали збереження цих прикрас на початку ХХІ ст. у скринях чи шафах. Про інтенсивну та результативну роботу автора свідчить те, що вже у 2008–2024 роках колекція охопила «практично весь ареал бісерних прикрас у межах сучасної України» (с. 11). Альбом-каталог В. Щибрі – це ґрунтовна джерельна база для етнології, мистецтвознавства, музейної справи. Значимість колекції дослідника також у фіксації назв бісерних прикрас, що представили багату термінологію. Як зазначає сам автор, його пошуки та вивчення були спрямовані «на укомплектування повних ансамблів українського народного одягу кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема й прикрас, без яких неможливо відтворити цілісний стрій». Адже цілісний стрій – це витвір народного мистецтва, чільне місце в якому займають прикраси. Як сорочку без вишивки називали «сліпою», так і без бісерного намиста жінка почувалася «голою». У роботі широко представлені фотографії жителів із різних регіонів України у вбранні з жіночими, чоловічими та дитячими прикрасами. Пропонована праця – це науковий ексклюзивний проект, що відповідає запитам часу. У зв'язку зі зростаючим інтересом загалу, особливо молоді, до народного вбрання ще вагомішою є роль цього наукового дослідження. «Якщо спершу головним моїм завданням, – зауважує В. Щибря, – було збереження артефактів від знищення та створення повних ансамблів народних строїв, то згодом додалось бажання популяризувати зібрані мною артефакти, світлини та відомості про них задля сприяння сучасним мистецьким практикам – створенню копій та стилізацій, що стали актуальним запитом в українському соціумі» (с. 12). Ураховуючи інтерес до прикрас з бісеру, у книзі подано схеми їх виготовлення (авторка схем для відтворення – Оксана Микитюк). Важливим у зростанні Володимира Щибрі як дослідника бісерних прикрас стало знайомство з Оленою Федорчук, чия праця «Українські народні прикраси з бісеру», за словами автора, «вплинули на формування уявлень про бісерні прикраси. Ще дужче підсилили зацікавленість ними» (с. 11). Опублікований альбом – це приклад справжньої наукової співпраці. Для В. Щибрі Олена Федорчук є «найбільш авторитетною в Україні дослідницею виробів з бісеру». У великій вступній статті «Суспільна та наукова цінність етнографічної збірки Володимира Щибрі» науковиця висвітлила значення доробку колекціонерів в Україні на сучасному етапі. Зокрема, важливою є її оцінка приватного колекціонування, що є «...є феноменом суспільного прилучення до справи збереження національної культурної спадщини» (с. 14). О. Федорчук відзначила видавничий доробок Інституту колекціонерів українських мистецьких пам'яток при Науковому товаристві імені Шевченка. Однак зауважила, що однією з проблем репрезентації приватних збірок є потреба «специфічних знань і навичок зі систематизації й типологізації пам'яток..., володіння термінологічним інструментарієм» (с. 15). Авторка виділила професійно виконані проекти – альбомні видання Інституту народознавства НАН України Олега Сидора та Галини Івашків, а також досвід Віртуального музею «Відкрита скриня».

У вступній статті Олена Федорчук також ґрунтовно подала основні хронологічні та географічні етапи поширення традиції бісерного оздоблення в Україні, схарактеризувала матеріал виготовлення, художньо-стилістичні особливості, ареали поширення бісерних прикрас та оздоблення. Зупинилася на відродженні традиції в сьогоденні як «зростанні соціального запиту на всю етнічно марковану продукцію» (с. 19), зокрема на декоруванні вбрання бісером та пріоритетних техніках нанизування та тkania, стилістиці виробів. Дослідниця підкреслила цінність збірки Володимира Щибрі. Відзначила представлення «рідкісних зразків технологічних, типологічних та композиційних рішень» бісерних прикрас, зокрема наголосила на

тому, що «левову частку в колекції» репрезентують маловідомі нанизані «псевдотканням» або «у дужки». Виокремила шість рідкісних прикрас збірки: «басма» (стрічковий гердан із дзеркальцем), перетинчастий гердан, котильйон, зубчаста силянка, пояс. Назвала «найцінніше надбання» колекції – оприлюднення мало представлених у державних колекціях бісерних прикрас із Центрального та Східного Поділля. Це ланцюжки, стрічкові гердани з підвісками, однодільні та дводільні силянки, об'ємні плетінки та навушні деталі весільних вінків, що формують доволі виразне уявлення про особливості народної творчості тутешніх майстрів. Олена Федорчук дала ґрунтовну характеристику виробів, що переважно є пам'ятками другого етапу традиції бісерних прикрас та бісерного оздоблення носії кінця XIX – середини XX ст. Вона відзначила, що в цей період вони зберігають регіональну та локальну ідентичність. Тому весь матеріал згруповано за регіональним принципом, висвітлено в розділах: «Поділля», «Волинь та Полісся», «Буковина», «Покуття», «Опілля», «Гуцульщина», «Бойківщина», «Лемківщина та Закарпаття». Оздоблення носії бісером виокремлено в розділ «Одяг». У текстовій частині до бісерних прикрас кожного регіону О. Федорчук також систематизувала прикраси, виділила їх особливості – матеріал, способи нанизування бісеру, колористику. Вона ґрунтовно розглядає особливості бісерних прикрас колекції з кожного регіону за технологічними і стилістичними рисами. Virізняє роботи майстрів Західного Поділля, що виготовлені з вишуканого бісеру Венеції та Богемії. Тут бісерні прикраси носили на свято й на щодень не лише дівчата та жінки, а й парубки. В альбомі показано чоловічу бісерну прикрасу («котильйон»), ткану на 36 нитках, із с. Кобиловолоки колишнього Теребовлянського району Тернопільської області. Рідкісне нанизування стрічкового гердану чи силянки на кінській волосіні демонструють світлинні прикрас із колишніх Гусятинського, Заліщицького, Борщівського районів Тернопільської області. Впадає в око вишуканий стрічковий гердан зі срібними монетами, тканий на 16 нитках із с. Іване-Пусте колишнього Борщівського району. Олена Федорчук зазначає, що на Східному й Центральному Поділлі через дефіцит матеріалів зґарда обмежена суспільним статусом її використання. В описах цінними є польові записи Володимира Щибрі про знакову роль прикрас в окремих районах. Так, у колишньому Літинському районі Вінницької області автор зафіксував, що цю прикрасу носила лише заміжня жінка (с. 26). Тобто вона виконувала знакову роль – засвідчила перехід до статусу жінки, як і намітка. Привертає увагу запис автора, що «покрітка ґарди не носила». Ідеться про її соціальну функцію – маркування дотримання норм дошлюбної поведінки.

Прикраси майстринь кожного регіону вражають. Ретельна ручна робота, орнаментальне вирішення, колористика, техніки виконання забезпечили унікальність кожному виробові, донесли сучасникам вишуканий смак авторів та власників. Володимир Щибря зауважив, що коли не вдавалося знайти бажані зразки, то вони були відтворені власноруч або ж іншими майстрами (с. 11). В альбомі вміщено прикрасу, відтворену Марією Гелетюк за мотивами лучки з Іванківського району Київської області. Олена Федорчук відзначає, що в буковинській традиції «дуже багата типологія та добре розвинена художня мова вказують на попередній розвиток традиції» (с. 110). Вражають буковинські весільні вінки, у яких «основу їхнього декору складали нанизані стрічкові гердани з обереговою символікою»; «перлина колекції» Володимира Щибрі – гердан комірцевого типу; котильйон, тканий на 31 нитку, розеткові гердани – з довгих звисаючих смуг; стрічковий гердан із дзеркальцем «басма». У книзі вміщено унікальні світлинні – чоловіки в герданах. Вишуканим геометричним та рослинним орнаментом, орнаментом із павичами, зозулею («лапка з зозульками») запам'ятовуються бісерні прикраси Покуття. О. Федорчук також зауважила, «що їх помітні відмінності виявляються в колориті» (с. 122). Колекція представляє п'ять типів цих прикрас. Унікальним є фото сім'ї із с. Демиче Снятинського району Івано-Франківської області: на чоловікові січова лента,

у хлопчика котильйон із галицьким левом на поясі. Так само вишукані гуцульські гердани, особливо у вигляді круглого комірця, бойківський перетинчастий гердан, «язик», про які як рідкісні зазначила дослідниця.

Велику цінність має розділ, присвячений убранню з декоруванням бісеру. У ньому показана глибока обізнаність В. Щибрі як дослідника народного одягу, його зацікавлення декоруванням одягу, зокрема бісером. Вишукані витвори майстринь вражають різними формами, орнаментальними та колористичним вирішенням, назвами, способом виготовлення. В альбомі вміщено важливий матеріал про використання бісеру у вишивці сорочок, головних уборів, безрукавного одягу різних регіонів, представлено маловідому традицію вишивання бісером, починаючи з 20-х років ХХ ст. у с. Степань Сарненського району Рівненської області. Цілком справедливо О. Федорчук зауважила, що «практично кожна пам'ятка з колекції Щибрі є прикладом багатой варіативності народної творчості українців» (с. 193). Це демонструють сорочки, горботки, пояси, запаски, очіпки. Праця об'єднала команду виконавців проекту однією культурною, науковою ідеєю – донести наукову й суспільну цінність мистецької традиції прикрашання бісером. У всіх дописах у книзі – редакторки Таїсії Ковбасюк, дизайнерки Анастасії Вітвіцької, фотографа Андрія Паславського, авторки схем для відтворення Оксани Микитюк, перекладачки Ярини Закальської (у книзі тексти подано українською та англійською мовами), Катерини Загорій («Zagoriy Foundation») – наголошено на значенні збереження спадщини народу як базової цінності в розбудові України та представлення світовій культурі. Колекція Володимира Щибрі поглиблює знання про традиції бісерних прикрас та оздоблення українського національного вбрання. Його праця відкриває широкому загалу різноманіття автентичного мистецтва бісерних доповнень одягу, їх життєдайності.

Отримано / Received 02.07.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

НАКОНЕЧНА ТЕТЯНА

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України (Львів, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>

NAKONECHNA TETIANA

a Ph.D. in History, a research fellow at the Historical Ethnology Department of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Lviv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8596-8974>

Бібліографічний опис:

Наконечна, Т. (2025) [Рецензія] Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отрищенко. Львів : Центр міської історії, 2024. 180 с. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 112–115.

Nakonechna, T. (2025) [Review] Conversations with Those Who Ask about the War / Idea, Interviews and Edited by Nataliia OTRISHCHENKO. Lviv: Center for Urban History, 2024, 180 pp. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 112–115.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

В умовах повномасштабного вторгнення й такої агресії, якої давно не бачив світ, безумовно, актуальним є питання фіксації не тільки воєнних злочинів, а й особистих досвідів проживання війни різними людьми. У цьому розумінні українські вчені проявляють надзвичайну мужність. Насправді потрібна неабияка стійкість, щоб в умовах постійного стресу, справжньої, а не гіпотетичної загрози своєму життю та життю близьких провадити переважно цілком нові наукові студії, не кажучи вже про те, що ситуація всередині країни стрімко змінюється й відбуваються значні внутрішні міграції населення.

Відповідно, коли виникло таке неординарне поле досліджень, то перед науковцями відразу постало багато питань, зокрема методологічного й етичного характеру. Тож усі ці виклики потребують негайного вирішення, адже ми перебуваємо просто всередині такої ситуації. Власне, як відповідь на ці виклики з'явилася цікава й цінна збірка інтерв'ю з дослідниками, які фіксують воєнні історії, що їх записала та впорядкувала соціологиня, дослідниця Центру міської історії у Львові Наталя Отрищенко. Перед нами – тексти розмов з тими, хто занотував історії людей, які мешкають безпосередньо поряд з лінією фронту або пережили окупацію; з тими, чиї міста й села зараз окуповані; з тими, хто документує досвіди внутрішньо переміщених осіб; інтерв'ю з тими, хто вивчає історії людей з інвалідністю, вагітних жінок, дітей та підлітків у вирі воєнних подій. Останні два розділи акцентовано на нових підходах документування війни, на методологіях, що були розроблені свого часу за кордоном та адаптовані до українських реалій. Багато уваги приділено також способам створення та організації архівів таких історій, міркуванням дослідників про їхнє майбутнє. «Бути всередині

історії означає змиритися з її відкритістю. Це також означає, що від нас залежить те, як вона розгортатиметься»¹.

У режимі практично реального часу перед нами постає широка панорама реалій дослідження усної історії в епіцентрі воєнного вихору. Для мене найбільш значимими стали кілька фокусів. Насамперед вразила сміливість і самодостатність колег, котрі, самотійно зорганізувавшись, їхали до щойно деокупованого Чернігова чи у звільнені села Харківщини, щоб записувати інтерв'ю зі свідками цих подій. Передусім вони самі наражалися на небезпеку через розмінування територій, яке щойно розпочалося, певну кількість «ждунів» серед населення та й загалом не надто стабільні обставини в прифронтовій зоні. До того ж такі дослідження вимагають значної психологічної стійкості. В умовах, коли окупанти щойно покинули Київщину, а тяжкі бої тривали, потрібна була неабияка самодостатність, щоб знайти в собі внутрішній ресурс, аби реагувати на загрозу не лише як людина, яка допомагає ЗСУ, переміщеним особам чи будь-кому, хто потрапив у скруту, а отже, впливає на реальність, а дивитися на ці події з дальшої, більш стратегічної перспективи, усвідомлюючи цінність документування теперішньої дійсності для майбутнього осмислення, для конструювання певних наративів, загалом для дослідження в майбутньому цієї «найбільш документованої війни»: «Мислити про майбутнє – це про нашу здатність передбачати ризики і шукати можливості. Це засівання зерен, які колись очікувано (або не дуже) проростуть»². Окрім того, необхідний значний запас резистентності, щоб організовувати й записувати ці розмови, адже йдеться про дуже чутливі теми і для інтерв'юера, і для респондента, які разом перебувають у вирі цих подій. Безумовно, були й інші війни, тому вже є напрацьований досвід подібних досліджень. Проте всі історії – надзвичайно індивідуальні, тож не існує єдиної формули, алгоритму, які б працювали у всіх випадках. Однак українські дослідники з різних міст та інституцій без жодного координування чи певної організації з центру досить чітко зреагували на ці виклики. Усі ці інтерв'ю сповнені розуміння цінності голосів, суб'єктивних поглядів на ситуацію, що склалася, значущості різних поглядів, особистого досвіду, незважаючи на роль, певне місце, яке індивід посів у цій картині. Також дуже важливо, що дослідники зафіксували особисто для себе той момент, що всі ці історії дещо змінюють із часом, що пов'язано зі специфікою людського сприйняття та функціонування пам'яті, яка певною мірою стирає, розмиває болісні спогади, вмикає самоцензуру. Світлана Маховська зауважила: «Якби мене спитали, що б я зробила по-іншому на початку нашого проєкту, то я б відповіла: треба було здійснити якомога більше виїздів. Адже час надто швидко спливає і, на жаль, багато мікроісторій досі залишаються ніким не почутими. Через роки це будуть уже зовсім інші історії, так само, як це сталося зі свідченнями про Другу світову війну. Тому сьогодні нам треба планувати й робити по-максимуму, щоб згодом колективний наратив не витіснив індивідуального досвіду українців і українок у російсько-українській війні»³.

Наступним надзвичайно вагомим фокусом було витворення методологічних підходів. Попри те, що українські науковці активно цікавилися напрацюваннями колег з інших країн, все ж таки цей досвід потребує значної корекції та адаптації до умов, що склалися в нас. Олександр Черемсін зазначив: «Я хочу робити по-іншому, бо знаю, що люди переживали, що ми переживали. Це полегшує процес спілкування. Респонденти знають, що у нас подібний досвід, і багато відсилок робиться, якщо важко щось пояснити: “Ви ж розумієте, про що йдеться”. З цим розумінням я потім буду пояснювати в аналітичній частині своїх робіт: що конкретно малося на увазі. Це дослідження можливе завдяки довірі до мене»⁴. До того ж є моменти, з якими досі вчені не стикалися. Те, що війна відбувається просто зараз, і питання, як вона закінчиться, на яких умовах, додає певних викликів для тих, хто її документує. Наприклад, осмислення та певної дискусії потребує етичний бік питання. Йдеться не тільки

про те, що транскрибовані тексти інтерв'ю необхідно узгоджувати з респондентом та отримувати від нього письмову згоду щодо використання цих матеріалів. Дослідники зауважують, що використання інформації вимагає врахування можливих етичних ризиків для респондента, особливо коли йдеться про осіб, які перебували в окупації та були задіяні в русі спротиву загарбникам. Євгенія Нестерович зазначила: «Ми намагаємося працювати тільки з тими свідками, які готові на публічність своїх історій. Утім, у нас є свідчення, які записані й не опубліковані, і не будуть опубліковані до кінця війни, тому що людина так попросила. Або, наприклад, люди з окупованих територій, у яких там залишилися родини. Це складне питання, як працювати з такими матеріалами, на яке не мають відповіді наші чеські колеги, тому що вони ніколи не працювали в таких умовах»⁵. З огляду на це в команді «Post Bellum» у згоді свідка є пункт про можливість відкликання свідчень. Безперечно, вирішення проблем етичного характеру впливає на «чистоту експерименту», і цей вплив, ця певна деформація його результатів усе ще є предметом наукової дискусії.

Підсумком усієї дослідницької роботи, яка провадилася й провадиться, безумовно, мало б стати створення єдиної бази даних чи пов'язаних між собою архівів. Тому надзвичайно цікавим є погляд на це самих дослідників, які за власним почином почали зберігати такі джерела. Бачимо доволі різні підходи як до архівування, так і щодо ставлення до доступності цих джерел. Оскільки багато дослідницьких ініціатив були самоорганізованими, то аудіозаписи й транскрибовані тексти зчаста зберігаються на жорстких дисках комп'ютерів та google-дисках учасників проекту. Якщо під проект було отримано грантове фінансування, дослідники закуповували зовнішні жорсткі диски, а якщо проект організовувала певна інституція, то збереження файлів відбувалося більш централізовано. Проте на сьогодні накопичено чимало інформації, яка не завжди належно опрацьована, оскільки можливості дослідників є доволі обмеженими. Отже, виникає питання стосовно архівування та збереження матеріалів надалі, щоб ми не втратили частини їх та змогли запобігти утворенню певних лакун. Власне, у збірці постійно порушується означена проблема, а під час кожної дискусії вчені шукають способи вирішення цього питання. Як бачимо, дискусійною є також проблема відкритості таких матеріалів. Зважаючи на те, що й досі триває повномасштабна війна, на рівень небезпеки, доволі неоднозначним є питання, чи можна відкривати доступ до цих матеріалів просто зараз. Чи можна надавати доступ певним дослідникам? Яким саме? Як вирішити й таку проблему: для того, щоб створити адекватну картину дійсності з наявних матеріалів, дослідник-іноземець повинен добре орієнтуватися в українському контексті. Як мінімізувати ризик тенденційності та різночитань? Власне, це питання, щодо яких наразі потрібно активно дискутувати й вирішувати в широкому дискурсі, а нехтування їхньої важливості спричинить негативні наслідки в майбутньому, а саме – вплине на об'єктивну оцінку сьогодішніх подій, заради якої провадиться вся ця робота.

Насправді праця в царині усної історії «по живому», коли «поле» – це не щось абстрактне, а й, зокрема, твоє життя, без жодних перебільшень вимагає значної стійкості та неабиякого внутрішнього ресурсу. Однак разом із ризиком травмування чи ретравмування самого дослідника, як ми бачимо з наведених текстів, ця діяльність інколи допомагає зрозуміти власні мотивації щодо вирішення, наприклад, таких життєво важливих питань: Чому ми не поїхали? Чому залишилися? Чи було це правильно? Особисто в мене після прочитання постало значно більше запитань, ніж було отримано відповідей. Проте це свідчить лише про цінність збірника, який з'явився саме на «пульсі» актуальних проблем і викликів нашого дуже непростого часу.

Примітки

¹ Отріщенко Н. Історії зісередини війни. Вступ. *Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отріщенко*. Львів : Центр міської історії, 2024. С. 23.

² Там само. С. 19.

³ Маховська С. Гуманітарні аспекти російсько-української війни. Про експедиції деокупованою Чернігівщиною. *Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отріщенко*. Львів : Центр міської історії, 2024. С. 36.

⁴ Черемсін О. Літопис цивільного спротиву. Про опитування у Херсоні і про Херсон. *Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отріщенко*. Львів : Центр міської історії, 2024. С. 49.

⁵ Нестерович Є. Post Bellum. Євгенія Нестерович про те, як ми боролися і продовжуємо боротися. *Розмови з тими, хто питає про війну : збірник / ідея, інтерв'ю та редакція Наталі Отріщенко*. Львів : Центр міської історії, 2024. С. 122.

Отримано / Received 16.01.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

СОНЯЧНА ЛІЛІЯ

докторка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Хмельницький, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-00087580-7526>

SONIACHNA LILIA

a Doctor of History, a senior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Center* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Khmelnyskyi, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-00087580-7526>

Бібліографічний опис:

Сонячна, Л. (2025) [Рецензія] Трембіцький А. М. Андрій Димінський (*1829 –†1905): етнограф, фольклорист : монографія. Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2024. 484 с., іл. *Народна творчість та етнологія*, 3 (407), 116–117.

Soniachna, L. (2025) [Review] TREMBITSKYI, Anatolii. *Andrii Dymynskyi (*1829 –†1905): Ethnographer, Folklorist: A Monograph*. Khmelnytskyi: Sole Trader Strykhar A. M., 2024, 484 pp., ill. *Folk Art and Ethnology*, 3 (407), 116–117.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Сучасний стан колективної свідомості українського суспільства спонукає до глибших історичних та культурних досліджень націєтвірних процесів. Тому поява нових праць, присвячених окремим історичним постатям, поверненню із забуття імен тих, хто впродовж століть сприяв формуванню української ідентичності та українського культурного простору, має важливе значення. Саме в цьому руслі провадить свої студії подільський науковець Анатолій Михайлович Трембіцький (доктор історичних наук, член НТШ, УІТ, НСКУ та ін.). Його авторство мають 10 монографій з біографістики й музеєзнавства, понад 700 статей. Це, зокрема, такі праці, як «Євфимій Сіцінський (1859–1937): наукова та громадська діяльність» (2009), «Мирослав Пінчак: історик і музеєзнавець» (2015), «Харитон Довгалюк: журналіст, письменник, священик (*1916 – †2006)» (2016), «Мовні студії Степана Риндика» (2016), «Родина Сіцінських – Чехівських – Січинських – Шандорів в українському історико-культурному просторі в кінці XIX – на початку XXI ст.» (2020); «Андрій Димінський (*1829 – †1905): етнограф, фольклорист» (2024), «Мусій Кондратенко (*1912 – †2011): педагог, краєзнавець, історик, музеєзнавець» (2025) та ін.

Представлена на огляд монографія відображає біографічні аспекти життя й діяльності одного з визначних подвижників української етнографії та фольклористики другої половини XIX ст. Андрія Івановича Димінського (*1829 – †1905). Це людина високих моральних цінностей, дослідник і популяризатор української історико-культурної спадщини. Народився він у с. Борщівка на Могилів-Подільщині (Східне Поділля) в сім'ї столяра-кріпака.

Розкриття життєвих шляхів А. Димінського науковець А. Трембіцький влучно розпочав віршованим твором видатного поета Р. Завадовича «Поділля». Далі автор структуровано висвітлив біографію та особистісно-індивідуальний потенціал українського етнографа й фольклориста, його суспільно-корисну діяльність як писаря сільського та волосного правління, а також інші цікаві життєві події народознавця.

У частині роботи про творчу спадщину вчений проаналізував способи й методи записування фольклору та етнографії Андрієм Димінським. Фольклорні матеріали містять оповідання, паремії, казки, пісні, а до етнографічних належать описи подільського весілля, побуту й одягу подільських селян, забобонних обрядів під час будівлі хат у Подільській губернії, чумацького промислу. А. Трембіцький надав оцінку зазначених методів записування етнографом з погляду важливості істинного відтворення вивчених процесів і явищ без їх прикрас чи догоджання політиці владі на цій території України в той час.

Науковій цінності монографії додають фольклорно-етнографічні матеріали подолянина, які сучасний дослідник частково упорядкував зі збереженням оригінального стилю викладу та мови. Уперше публікуються зібрані етнографом матеріали про явища природи, винаходи, прикмети, знахарювання, замовляння, демонічних персонажів. Тут представлені й різні фольклорні жанри: казки, фантастичні й жартівливі вигадки, дотепи, загадки, прислів'я, гаївки. Розкрито особливості традицій родинного й громадського життя, весілля Ушицького повіту села Струги (70-ті роки XIX ст.), чумацького промислу Київської губернії, а також подано опис городища Матюрське Ушицького повіту тощо. Знову ж таки їхня цінність полягає в передаванні істинного відображення історичних даних та світобачення, світовідчуття й світосприйняття українського народу.

У частині монографії «Етнографічні записи Йосипа Димінського» автор перевидав віднайдений спадок сина Андрія Димінського про запуси, сільські покарання, судові й самосудні спори, весільні звичаї та настанови [нечесній] молодій, які відтворюють головні аспекти світогляду і звичаїв подолян у досліджуваних сферах життя.

Важливе значення мають сформовані науковцем додатки. Вони містять епістолярну спадщину видатного подільського етнографа (усього 22 листи), шість споминів про нього, 46 гасел, заміток і коротких статей про Андрія та Йосипа Димінських. У цьому виданні автор розмістив також список міст (1), містечок (16) і сіл (86) Ушицького повіту станом на 1891 рік.

Монографія А. Трембіцького стала комплексним дослідженням життя, діяльності та творчих надбань подільського етнографа й фольклориста Андрія Димінського на основі аналізу всього наявного комплексу наративних джерел і матеріалів з архівів України та росії, зокрема, з родинного архіву автора. Науковцю вдалося всебічно розкрити його особистість як приклад свідомого, послідовного, відповідального й цілеспрямованого у своїх діях народознавця, що пройшов ряд професійних трансформацій у своєму житті. А. Трембіцький глибоко охарактеризував різноаспектну діяльність визначного дослідника української культури другої половини XIX ст., який відіграв важливу роль у системному збиранні, збереженні, справжньому відтворенні й популяризації усної народної творчості подолян та українців інших етнорегіонів. Праці народознавця займають гідне місце в українській культурній спадщині загалом, адже допомагають ще більше й глибше пізнавати істинний світогляд, менталітет та моральні цінності українців.

Отримано / Received 25.03.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.09.2025

Вимоги до наукових статей , що подаються в журнал
«Народна творчість та етнологія»

Оформлення

Стаття подається в електронному вигляді в редакторі Word for Windows 6.0 і вище, а також роздруковується на папері формату А4 шрифтом Times New Roman, кеглем 14 (малюнки, таблиці також кеглем 14) з інтервалом 1,5, без переносів. Сторінки обов'язково мають бути пронумеровані (унизу сторінки, праворуч).

Розміри полів:

- ліве – 30 мм;
- праве – 15 мм;
- верхнє – 20 мм;
- нижнє – 20 мм.

До статті обов'язково додаються:

- інформація про автора / авторів українською та англійською мовами: прізвище та ім'я (повністю); вчений ступінь (якщо є); посада та місце роботи; телефон; електронна адреса; ORCID ID;

- розгорнуті анотації українською та англійською мовами, обсягом не менше ніж 1800 знаків кожна;

- ключові слова українською та англійською мовами;

- список літератури, оформлений згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 та ДСТУ 3582:2013. У разі наявності в джерелах ідентифікатора DOI його слід обов'язково зазначити;

- References (Увага! Позиції зі списку літератури подаються в тій самій послідовності; кириличні джерела – у перекладі англійською мовою, наведені латиницею – без змін);

- індекс УДК.

Стаття має відповідати вимогам наукового стилю викладу та правилам чинного правопису. За достовірність поданої в статті інформації, зміст, правильність написання власних назв (прізвища, імена, географічні назви, назви закладів тощо) та висновки відповідальність несе автор / автори.

Ілюстрації до статей мають бути подані окремими файлами у форматі .jpg /.jpeg або .tif /.tiff роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi.

Докладніше див.: <http://www.etnolog.org.ua>

Національна академія наук України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського

Наукове видання

Народна творчість та етнологія
№ 3, 2025 (407)
липень-вересень

Випускова редакторка

Олена Щербак

Редакторка-координаторка

Ірина Сквирська

Редакторки

Надія Ващенко, Ольга Лузан, Людмила Тарасенко

Редактори англomовних текстів

Олексій Дедуш, Олена Калач

Операторка

Ірина Матвеева

Комп'ютерна верстка

Людмила Настенко

Технічне забезпечення

Олександр Головка, Наталія Цибенко

На обкладинці: портрет Ганни Скрипник
з архіву ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.
2005 р.

Формат 60×84/8, 205×290мм

Умов. друк. арк. 13,95

Обл. вид. арк. 11,30

Наклад 140 прим.

Індекс 74328 / Index 74328

Адреса редакції: 01001 Київ-1, вул. Грушевського, 4
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1831 від 07.06.2004